

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπισή της»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Το πείραμα Stanford (1971) και η ερμηνεία της βίας.
Η απήχρησή του στην εγκληματολογική θεωρία.**

Τριμελής Επιτροπή
Λάζος Γρηγόρης
Λαμπροπούλου Έφη
Μαγγανάς Αντώνιος

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Λαμπροπούλου Έφη

Φοιτήτρια Μεταπτυχιακού προγράμματος:
Μαρία Τζιράρκα
Απρίλιος 2007

*Those who can make you believe absurdities can make you
commit atrocities*

VOLTAIRE

Ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος και παντού είναι φυλακισμένος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΠΕΙΡΑΜΑ STANFORD

1.1 Το περιβάλλον της φυλακής και η χρονική συγκυρία της διεξαγωγής του πειράματος	7
1.2. Αφετηρία και στόχοι του πειράματος.....	11
1.3 Φάσεις και εξέλιξη του πειράματος.....	14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΜΑΤΟΣ

2.1 Οι εγκληματολογικές θεωρίες και η χρήση της βίας	
2.1.1 Εννοιολογικό πλαίσιο και ερμηνείες της βίας.....	18
2.1.2 Βιολογικές καταβολές της βίας και ανθρώπινη επιθετικότητα.....	24
2.1.3 Οι ψυχολογικές προσεγγίσεις της βίας.....	26
2.1.4 Η εκμάθηση της βίας.....	30
2.2 Βία και εγκλεισμός	
2.2.1 Το θεωρητικό και εμπειρικό πλαίσιο της βίας στη φυλακή.....	35
2.2.2 Το πείραμα ως απεικόνιση του μικρόκοσμου της φυλακής.....	43
<i>(Το πείραμα Stanford και η δυναμική του περιβάλλοντος της φυλακής.)</i>	
<i>(Σχέσεις εξάρτησης ατόμου-χώρου και χρόνου)</i>	
2.3 Δυναμική των ομάδων και εξέταση μορφών βίας στο πείραμα.	
2.3.1 Φόβος θυματοποίησης και βία στο περιβάλλον της φυλακής.....	52
2.3.2 Αντιμαχόμενοι ρόλοι και διαντιδράσεις: κρατούμενοι και φύλακες.....	55
2.3.3 Οι διεργασίες της τιμώρησης-πειθάρχησης υπό το πρίσμα της κυριαρχίας της εξουσίας.....	58

2.3.4 Απεξοτομίκευση - απανθρωποποίηση και μηχανισμοί ηθικής αποδέσμευσης..62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΜΑΤΟΣ STANFORD ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

3.1 Η συνεισφορά του πειράματος στη συζήτηση για τη μεταχείριση των κρατουμένων. και τα ανθρώπινα δικαιώματα.....	82
3.2 Μια διαφορετική ανάγνωση του πειράματος Stanford	98
<i>Υποταγή στην εξουσία της βίας : η περίπτωση των βασανιστηρίων.</i>	
<i>Η περίπτωση του Abu Ghraib.....</i>	103

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.....	110
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	126

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση του πειράματος του Stanford με άξονα την ερμηνεία της βίας και κατ'έπекταση την όποια επιρροή στην εγκληματολογική θεωρία.

Αρχικά θα παρουσιασθεί το πείραμα, το χρονικό πλαίσιο διεξαγωγής καθώς και οι στόχοι του. Πρόκειται για ένα αρκετά γνωστό πείραμα στο χώρο της ψυχολογίας το οποίο διενεργήθηκε τον Αύγουστο του 1971 από τον καθηγητή Philip Zimbardo, στο Πανεπιστήμιο του Stanford με την εθελοντική συμμετοχή είκοσι νεαρών φοιτητών και την τυχαία κατανομή τους στο ρόλο των φυλακισμένων και των φρουρών. Ήταν μια ψυχολογική μελέτη της ανθρώπινης κατάστασης στον εγκλεισμό, η οποία εκτυλίχθηκε σε μια εικονική φυλακή όπου και οι δύο ομάδες απόκτησαν την τυπική, σχεδόν οριακή συμπεριφορά των ρόλων τους, χάνοντας κάθε επαφή από την κατασκευασμένη φύση της επιχείρησης με αποτελέσματα το βασανισμό και καταπίεση των φυλακισμένων από τους επόπτες, προκαλώντας έτσι και την πρόωρη διακοπή της έρευνας.

Οι οριακές καταστάσεις που εκτυλίχθηκαν στο πλαίσιο μιας παρατηρούμενης εξευτελιστικής και απάνθρωπης μεταχείρισης, προκάλεσαν εύλογα το ερώτημα της προέλευσης της εξέλιξης της βίας. Το ίδιο το πείραμα αποτελεί μια πρόκληση για οποιαδήποτε αιτιολογική προσέγγιση και γι' αυτό το λόγο η μεθοδολογία της παρούσας ανάλυσης παρακολουθεί κυρίως την επιχειρηματολογία και τις αναλύσεις του Zimbardo, όσον αφορά την ίδια την έρευνα και τα εκπορευόμενα από αυτήν μαθήματα

και νοήματα. Κάτι τέτοιο όμως προϋποθέτει ότι η μελέτη ατομικών και ομαδικών διαντιδράσεων, θα φέρει ένα διεπιστημονικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, συνειδητοποίηση της σύνθετης κατανόησης της πραγματικότητας, όπου τόσο η έννοια του ψυχολογικού όσο και του κοινωνικού μεταβάλλονται ανάλογα με το επίπεδο στο οποίο κάθε φορά αρθρώνεται η προβληματική .

Στο δεύτερο κεφάλαιο, επιχειρείται η ανάλυση του πειράματος αρχικά με την παρουσίαση του εννοιολογικού, θεωρητικού πλαισίου καθώς επίσης και του εμπειρικού υπόβαθρου της βίας. Η επισκόπηση αυτών των προσεγγίσεων βοηθά στην κατανόηση των βιαίων περιστατικών στο χώρο της φυλακής, ένα χώρο που ως αντικείμενο έρευνας καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη τη μελέτη, λόγω του ότι σε αυτόν συναντώνται όλα τα κρίσιμα θέματα της σωφρονιστικής θεωρίας και πρακτικής. Η παράθεση όμως αυτή καθιστά έκδηλους τους συσχετισμούς με το περιβάλλον της φυλακής και των δεινών που ισοδυναμούν για τους έγκλειστους από τις αυθαιρεσίες και τις υπερβάσεις στην σωφρονιστική πρακτική. Η εξήγηση του θέματος γίνεται μέσω του συσχετισμού της υπάρχουσας γνώσης αλλά και της ανάδειξης των κυριότερων χαρακτηριστικών που συνθέτουν το ποιοτικό περιεχόμενο της στερητικής της ελευθερίας ποινών, όσον αφορά την πίεση του περιβάλλοντος και την άσκηση της εξουσίας μέσα από τη προοπτική της κατάστασης.

Στο σημείο αυτό αρχίζουν να διαφαίνονται οι διεργασίες της πειθάρχησης και της τιμώρησης (σε οριακές διαστάσεις) και υπακοής μέσα από το πλέγμα των αντιμαχόμενων ρόλων και αλληλεπιδράσεων μεταξύ των υποκειμένων του πειράματος. Οι διαδικασίες αυτές εμμέσως πλην σαφώς αντανακλούν συγκεκριμένες θεωρητικές τοποθετήσεις για το χώρο της φυλακής (Foucault, Goffman).

Προχωρώντας η ανάλυση αντλεί από τα πορίσματα του εν λόγω πειράματος, προς την κατεύθυνση της συμβολής του υπό διερεύνηση αντικειμένου σε γενικότερα

επίπεδα αναφοράς. Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα του πειράματος θα διερευνηθούν με στόχο την ανάδειξη της συνεισφοράς του πειράματος στην επεξεργασία επίκαιρων συσχετισμών. Έτσι σε πρώτο επίπεδο, προκύπτει ο διάλογος των δυσλειτουργιών του σωφρονισμού και της μεταχείρισης των κρατουμένων και της διάστασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στους καταναγκασμούς και καταχρήσεις του εγκλεισμού και σε δεύτερο βαθμό η περίπτωση των βασανιστηρίων με μια σύντομη αναφορά στην υπόθεση του Abu Ghraib. Όπως πρόκειται να αναλυθεί η σημασία των μεταφορικών του προεκτάσεων πέραν και των προηγηθείσων ρεαλιστικών καταστάσεων αφορά στην ουσία την αποκρυστάλλωση των βασικών του εννοιών σε όρους του σύγχρονου κοινωνικού γίνεσθαι.

Τέλος, το θέμα ολοκληρώνεται με την προοπτική μιας πρότασης για την σωφρονιστική πολιτική και την παράθεση κάποιων κριτικών επισημάνσεων.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Βία, περιβάλλον φυλακής, πειθαρχία, υπακοή, απανθρωποποίηση, βασανιστήρια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΠΕΙΡΑΜΑ STANFORD

1.1 Το θεσμικό περιβάλλον της φυλακής και η χρονική συγκυρία της διεξαγωγής του πειράματος

Η γέννηση της φυλακής εκπροσωπούσε την ελπίδα και το ιδεώδες των ποινολόγων της εποχής κάνοντας την τον κεντρικό άξονα μιας καινούριας καταστολής που αποσκοπούσε να αναμορφώσει, να εκπαιδεύσει και να

επανεντάξει τον κατάδικο μέσα στην κοινωνία Αυτή η ιδέα της βελτίωσης των καταδίκων αποτέλεσε αναμφίβολα τη μήτρα γέννησης των περί σωφρονισμού αντιλήψεων που δεσπόζουν μέχρι σήμερα καθώς και των κατευθύνσεων της αντεγκληματικής πολιτικής, δεν κρύβει την πρόθεση των εκπροσώπων του πόλου της κυριαρχίας να επιτύχουν με τη φυλακή την «επανόρθωση», την «αναμόρφωση», την «επαναπροσαρμογή», την «επανακοινωνικοποίηση» και τελικά την «επανένταξη» των αποφυλακιζόμενων στην κοινωνία.¹

Ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος ολοκληρώνεται στην πλέον απόλυτη μορφή του, με την έκταση της στερητικής της ελευθερίας ποινής στο περιβάλλον της φυλακής. Η φυλακή ως θεσμός προσπαθεί να συνδυάσει δύο αντιφατικούς στόχους. Αφενός στοχεύει στην απομάκρυνση των κακών και

¹Καλογεράτος, Π.(1994):«Φυλακές, φυλακισμένοι και πολιτικό σύστημα», στο *Οι Ελληνικές Φυλακές, από το νόμο στην πραγματικότητα Β' Συνέδριο*, Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα –Κομοτηνή, σελ.17.

επικίνδυνων από το κοινωνικό σύνολο, αφετέρου επιδιώκει την επάνοδό τους σε αυτό μέσω του σωφρονισμού που επιτελεί. Αποτελεί ένα πειθαρχικό μηχανισμό κάθε πολιτισμένης κοινωνίας ο οποίος επιδιώκει να μεταμορφώσει τα άτομα σε ευπειθή και χρήσιμα, ενώ χαρακτηρίζεται από αλληλοσυγκρουόμενους στόχους οι οποίοι εκτείνονται από την τήρηση της τάξης και της ασφάλειας μέχρι και την τιμωρία των εγκλείστων.²

Ο θεσμός της φυλακής επιτελεί ορισμένες λειτουργίες όπως της κάθαρσης της κοινωνίας από τα επιλήψιμα άτομα, της «αποστράγγισης ισχύος» (αποδυνάμωση των εγκλείστων με τη μη παραγωγική, ουδέτερη συμμετοχή τους στο κοινωνικό σύστημα), της εκτροπής (εκτρέπεται η προσοχή του κοινωνικού συνόλου από την παράνομη συμπεριφορά των ισχυρών και επικεντρώνεται στους κοινωνικά αδύναμους) και μια συμβολική, με το στιγματισμό μόνο εκείνων που εντοπίζονται από τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο και κλείνονται στη φυλακή σε αντίθεση με τους «εκτός τειχών» οι οποίοι ουσιαστικά μπορεί να μη διαφέρουν σε τίποτα από τα έγκλειστα άτομα. Ως συμπέρασμα συνάγεται επομένως ότι η φυλακή συντελεί στη διαίωνιση της διάκρισης σε βάρος των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων, στην περαιτέρω ενδυνάμωση των ισχυρών, ενισχύει δηλαδή την κοινωνική αδικία.³

Ωστόσο η κρίση του θεσμού της φυλακής εμφανίστηκε αμέσως από την στιγμή της γέννησής της, υπό την έννοια ότι επί διακόσια και πλέον χρόνια που ισχύει η στερητική της ελευθερίας ποινή, η φυλακή συνεχώς μεταρρυθμίζεται και συνεχώς έχει τον ίδιο αρνητικό απολογισμό. Ως το τέλος της δεκαετίας του 1960 το ιδεώδες της θεραπευτικής αγωγής που αποσκοπούσε στη νομιμοποίηση του ποινικού συστήματος αντιπροσώπευε την προοδευτική θέση της ποινικής μεταρρυθμίσεως αλλά και την αποτελεσματική εξέλιξη της ποινικής δικαιοσύνης. Ήταν η εποχή που αναπτύχθηκε μια

² Χάιδου, Α(2002). « Το Σωφρονιστικό σύστημα ζητήματα θεωρίας και πρακτικής», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ.47

³ Στο ίδιο σελ. 48

μικροκοινωνιολογία του σωφρονιστικού συστήματος. Πολυάριθμες μονογραφίες προσπάθησαν να εξηγήσουν τη γένεση και την ανάπτυξη διαφόρων σωφρονιστικών υποπολιτισμικών ομάδων για να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι οι δυνατότητες της φυλακής για να επιτύχει τον σκοπό της (δηλ. την κοινωνική επανένταξη) εξαρτώνται αφενός από την οργανωτική δομή της και αφετέρου κατά πόσον οι επιδιωκόμενοι σκοποί γίνονται αποδεκτοί από τα μέλη της (Sykes, Clemmer, Wheeler). Άλλου τύπου έρευνες καταλήγουν σε αντίθετα αποτελέσματα (μοντέλο της πολιτισμικής μεταφοράς Irwin, Cressey)⁴.

Η ποινική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε μεταξύ των δεκαετιών '50 και '70 στις χώρες της Ευρώπης και τις ΗΠΑ, ήταν προσανατολισμένη στη βελτιωτική-κοινωνικοθεραπευτική μεταχείριση του παραβάτη, που στηρίχθηκε κυρίως σε πορίσματα της ψυχολογίας για την κοινωνικοποίηση του ατόμου. Την ίδια περίοδο που αρχίζει η συζήτηση για την αποποινικοποίηση ορισμένων αδικημάτων, αναπτύχθηκε και η κριτική για τη μεταχείριση των τροφίμων σε κλειστά ιδρύματα, δηλαδή στα σωφρονιστικά καταστήματα, στα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων και στα ψυχιατρεία. Οι εργασίες του Erving Goffman, Michel Foucault και Thomas Szasz διαμόρφωσαν το θεωρητικό πλαίσιο της συζήτησης. Οι εμπειρίες του φοιτητικού κινήματος και γενικότερα του κινήματος της νεολαίας στα τέλη της δεκαετίας του '60, από τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου ενίσχυσαν την κριτική στο ποινικό δίκαιο και στο μηχανισμό εφαρμογής του. Τα κινήματα και οι στάσεις των κρατουμένων έδωσαν ωστόσο αφορμή για αναλύσεις και έρευνες σχετικά με τις δυνατότητες κατάργησης των κλειστών φυλακών.⁵

⁴ Παπαδοπούλου, Π.(1994): «Η φυλακή αντικείμενο έρευνας αναμνήσεις και αντιφάσεις από την επιτόπια έρευνα στις φυλακές» στο : *Οι Ελληνικές Φυλακές, από το νόμο στην πραγματικότητα Β' Συνέδριο*, Αθήνα –Κομοτηνή, Αντ.Ν. Σάκκουλα, 41-2.

⁵ Λαμπροπούλου, Ε (1999α). Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των θεσμών Ποινικής Δικαιοσύνης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σελ.296-7

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, παύει να υπάρχει η ομοφωνία περί κοινωνικής επανένταξης ως στόχου της ποινής και εμφανίζεται το κίνημα του “nothing works”. Σ’ αυτό συντέλεσε και η δημοσίευση των αποτελεσμάτων ερευνών που έδειχναν ότι η μεταχείριση-θεραπεία μέσα στο σωφρονιστικό πλαίσιο δεν αποδίδει και γενικά ότι τα προγράμματα μεταχείρισης δεν μπόρεσαν να μειώσουν την υποτροπή. Οι θέσεις αυτές εξηγούνται από τις ιδέες που είχαν επικρατήσει την προηγούμενη δεκαετία και υποστήριζαν ότι η μεταχείριση σε περιβάλλον εγκλεισμού αποτελούσε μια εμπειρία βάνανυση και εξευτελιστική. Ως συνέπεια δημιουργήθηκαν τα κινήματα: α) της απεγκληματοποίησης για μια ορισμένη κατηγορία αδικημάτων και β) της αποϊδρυματοποίησης με τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης και τη χρήση εναλλακτικών μέτρων αντί του εγκλεισμού.⁶

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο κινήθηκε και η διεξαγωγή του πειράματος Stanford, για τη μελέτη των ψυχολογικών αποτελεσμάτων της ζωής στη φυλακή. Σκοπός ήταν η κατασκευή του περιβάλλοντος της φυλακής και η λειτουργική προσομοίωση αυτής, προκειμένου να ανιχνευθούν οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ εγκλείστων και φυλακτικού προσωπικού σε ένα χώρο που λειτουργεί σαν τόπος κοινωνικής απόρριψης. Το πείραμα που διενεργήθηκε τη δεκαετία του '70 από το Zimbardo και τους συνεργάτες του στο Stanford Πανεπιστήμιο, έδειξε τις καταλυτικές συνέπειες του περιβάλλοντος της φυλακής στην συμπεριφορά των κρατούντων αλλά και του λοιπού προσωπικού που απασχολείται ενεργά σε αυτήν (φύλακες και διοίκηση). Ενώ η μελέτη είχε προοπτική να ολοκληρωθεί σε κάποιες εβδομάδες, τερματίστηκε πρόωρα επειδή οι συμμετέχοντες φοιτητές και οι ερευνητές κατά τη διάρκεια εκτέλεσης, είχαν κυριολεκτικά χάσει κάθε προοπτική από την κατασκευασμένη φύση της επιχείρησης. Μέσα σε διάστημα μιας εβδομάδας, ένα ποσοστό φυλάκων είχε μετατραπεί σε σαδιστές, με μια συμπεριφορά

⁶ Μαγγανάς, Α. (2004). *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ.270

απάνθρωπη, ενώ οι έγκλειστοι είχαν γίνει υποχωρητικοί και κάποιοι εξ αυτών υπέφεραν από νευρικές καταρρεύσεις. Ακόμη και αυτή η περιορισμένη και κατασκευασμένη φυλακή, ήταν επαρκής για να παρακινήσει τους συμμετέχοντες να χάσουν τους εαυτούς τους μέσα στο σενάριο της απόλυτης εξουσίας και ελέγχου, εμφορούμενοι από τη δυσπιστία και τη ψευδαίσθηση.⁷ Ως χαρακτηριστικά του πειράματος αναδείχθηκαν η ανωνυμία και ένα μοναδικό περιβάλλον που επιβάλλει τον απόλυτο έλεγχο και επιτρέπει κυρώσεις, ευνοώντας παράλληλα την άσκηση απόλυτης ισχύος.⁸

1.2. Αφετηρία και στόχοι

Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από τις ένοπλες δυνάμεις (Ναυτικό Σώμα) των ΗΠΑ και στόχευε στην εξήγηση των συγκρούσεων μέσα στα καταστήματα κράτησης των πεζοναυτών. Ο Zimbardo και η ομάδα του επιδίωκαν στον έλεγχο της υπόθεσης, ότι το φυλακτικό

⁷May J.P. Building violence, how America's rush to incarcerate creates more violence, Sage, σελ.107-8

⁸ Zimbardo, P.G. (2004). A situationist perspective on the psychology of evil: understanding how good people are transformed into perpetrators, in A.G.Miller. *The social psychology of good and evil*, Guilford Press, σελ.21-22

προσωπικό και οι κατάδικοι ήταν αυτοκαθοριζόμενοι με μια βέβαιη προδιάθεση προς τη βία που τους οδηγούσε κατ'επέκταση σε άθλιες συμπεριφορές, συνθήκες και καταστάσεις.⁹

Το πείραμα προσανατολιζόταν να διαρκέσει πέραν των δύο εβδομάδων, προσφέροντας έτσι στους συμμετέχοντες ένα επαρκές χρονικό διάστημα προκειμένου να προσαρμοσθούν πλήρως στους ρόλους (φύλακες ή φυλακισμένοι), που τους είχαν ανατεθεί από τους διοργανωτές. Έτσι για τους έγκλειστους, η συμμετοχή τους προυπέθετε τη διαβίωσή τους όλο το εικοσιτετράωρο στη δοθείσα εγκατάσταση, ενώ για το φυλακτικό προσωπικό υπήρχαν κυλιόμενες οκτάωρες βάρδιες, επιτρέποντας ένα ικανοποιητικό χρόνο για την εξέλιξη της κατάστασης, την ανάπτυξη, αλλαγή και αποκρυστάλλωση των σχεδίων κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό της μελέτης, ήταν η διασφάλιση ότι όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα θα έπρεπε εξαρχής να είναι φυσικά και πνευματικά υγιείς, χωρίς ιστορικό χρήσης ναρκωτικών ή εγκληματικής συμπεριφοράς ή βίας. Για τους ερευνητές αυτό το δεδομένο ήταν αναγκαίο προαπαιτούμενο, προκειμένου να απομονωθεί η επίδραση της κατάστασης από τη προδιάθεση: η συγκέντρωση «όμοιων» (ως προς αυτά τα χαρακτηριστικά), κατά προσέγγιση νεαρών ανδρών (λευκοί, φυσιολογικά και πνευματικά υγιείς, ίδια ηλικία κ.λ.π.) με μόνη διαφοροποίηση τις ατομικές τους προδιαθέσεις με την είσοδό τους στο πείραμα.

Το τρίτο χαρακτηριστικό της μελέτης, ήταν η απουσία οποιασδήποτε εμπειρίας εγκλείστου ή εργασίας στη φυλακή (τρόφιμος και φύλακας), ενώ το τέταρτο χαρακτηριστικό ήταν η ίδια η πειραματική εγκατάσταση και η προσπάθεια να μοιάζει

⁹ Πληροφορίες από την ιστοσελίδα [http:// en.wikipedia.org/wiki/Stanford_prison_experiment](http://en.wikipedia.org/wiki/Stanford_prison_experiment)

όσο το δυνατόν περισσότερο σε μια πραγματική φυλακή (αυτό αφορά τη λειτουργική προσομοίωση) ώστε να εξετασθεί καλύτερα η ψυχολογία του εγκλεισμού.¹⁰

Ο Zimbardo δημιούργησε μια σειρά όρων και προϋποθέσεων, όπου κατά την κρίση του ερευνητή θα ευνοούσαν τον αποπροσανατολισμό, την αποπροσωποποίηση και την από-εξατομίκευση. Αναλύοντας, ο αποπροσανατολισμός συνίσταται στην απώλεια (συνήθως προσωρινή), της ικανότητας αντίληψης των σχέσεων του ατόμου με το χώρο και το χρόνο ενώ η αποπροσωποποίηση συνίσταται στην έλλειψη της προσωπικής ταυτότητας με ταυτόχρονη εκδήλωση κάποιας διαταραχής.¹¹ Κεντρικό θέμα στη μελέτη ήταν η ισχύς, η αδυναμία, η κυριαρχία, η υποταγή, η ελευθερία, ο εξαναγκασμός, ο έλεγχος, η αντίδραση, η προσωπική ταυτότητα και ανωνυμία στο πλαίσιο της φυλακής. Γενικά, αυτές οι κοινωνικές ψυχολογικές κατασκευές είχαν πραγματικό αντίκρουσμα με την τοποθέτηση όλων των ατόμων σε κατάλληλες στολές, με τη χρήση κατάλληλων αντικειμένων (χειροπέδες, γκλομπ, σφυρίχτρες, πινακίδες σε πόρτες και διαδρόμους), την αντικατάσταση των θυρών με σίδερα φυλακής προκειμένου να θυμίζουν κελιά, ανυπαρξία παραθύρων ή ρολογιών να φανερώνουν το χρόνο, κανόνες και αντικατάσταση ατομικών ονομάτων με νούμερα ή τίτλων για το προσωπικό (σωφρονιστικός υπάλληλος, διευθυντής, επιτηρητής) προσφέροντας έτσι στο τελευταίο τον έλεγχο και την εξουσία πάνω στους έγκλειστους.¹²

Οι φύλακες έφεραν ξύλινα γκλομπ, και φορούσαν χακί στρατιωτική στολή με καθρεφτιζόμενα γυαλιά ηλίου προκειμένου να μην είναι δυνατή η οπτική επαφή και να ενισχύεται η ανωνυμία. Οι τρόφιμοι φορούσαν με την σειρά τους στολές (σαν πουκαμίσες) χωρίς εσώρουχα και λαστιχένια σανδάλια, όπου ο Zimbardo θεωρούσε ότι θα τους εξανάγκαζε να υιοθετήσουν ανοικτές στάσεις σώματος και δυσκολία άνεσης,

¹⁰Ο.π. Zimbardo (2004) : 39

¹¹ Παπαδόπουλος, Ν.Γ. (2005). *Λεξικό της Ψυχολογίας*, Αθήνα, Σύγχρονη Εκδοτική, σελ.121-2

¹² Ο.π. Zimbardo (2004) σελ. 18-20

στα πλαίσια της διαδικασίας του αποπροσανατολισμού. Οι αριθμοί που έφεραν οι κρατούμενοι ήταν δηλωτικοί αντί των ονομάτων και ήταν ραμμένοι πάνω στις στολές τους, ενώ ένα κάλυμμα κεφαλής από νάυλον προσομοίαζε στα ξυρισμένα κεφάλια που απαιτεί η στρατιωτική βασική εκπαίδευση. Πρόσθετα η ύπαρξη μιας μικρής αλυσίδας περί των αστραγάλων λειτουργούσε ως μια συνεχής υπενθύμιση του εγκλεισμού και της καταπίεσής τους.¹³

Οι πληροφορίες του πειράματος συγκεντρώνονταν από συστηματικές βιντεοσκοπήσεις, μυστικές ακουστικές καταγραφές των συνομιλιών των τροφίμων στα κελιά τους, συνεντεύξεις και τεστ κατά τη διάρκεια της μελέτης.

1.3 Φάσεις και εξέλιξη

Οι ενδιαφερόμενοι επελέγησαν μέσω μιας αγγελίας σε εφημερίδα όπου προσφέρονταν 15\$ την ημέρα (76 \$ προσαρμοσμένο σε όρους πληθωρισμού το 2006), προκειμένου να συμμετάσχουν στο πείραμα για δύο εβδομάδες. Τα υποκείμενα της έρευνας, εικοσιτέσσερα άτομα επιλέχθηκαν μεταξύ συνολικά εκατό ενδιαφερομένων που απάντησαν στην αγγελία και ήταν κυρίως λευκοί, μεσαίας τάξης νεαροί άνδρες και προπτυχιακοί φοιτητές. Η επιλογή τους έγινε μετά τη διεξαγωγή περίπου πέντε ψυχολογικών τεστ, ελέγχου βιογραφικών και συνεντεύξεων. Η ανάθεση

¹³ Zimbardo, P.G.& Maslach.C.& Haney C.(2000). Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, transformations, consequences. Στο: T.Blass *Obedience to Authority: Current perspectives on the Milgram paradigm*, Mahwah, N.J. Erlbaum, 195-8 και Zimbardo (2004) σελ. 21

των ρόλων και η ένταξη είτε στην ομάδα των κρατουμένων ή του φυλακτικού προσωπικού έγινε τυχαία (με τη ρίψη ενός νομίσματος στον αέρα). Οι φυλακισμένοι (όπως διαπιστώθηκε αργότερα) πίστευαν και ανέφεραν ότι έγινε βάσει του μεγαλύτερου φυσικού αναστήματος που διέθεταν οι φύλακες, χωρίς καμία άλλη υπαρκτή αντικειμενική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων.¹⁴

Μια μέρα πριν την έναρξη του πειράματος, οι φύλακες παρακολούθησαν μια συνοπτική ενημέρωση όπου κυρίως επισημάνθηκε ότι απαγορευόταν η χρήση φυσικής βίας. Το μόνο τους καθήκον ήταν η διαχείριση της φυλακής κατά οποιοδήποτε τρόπο έκριναν καλύτερο. Σε αντίθεση, οι σπουδαστές που είχαν αναλάβει το ρόλο του κρατούμενου εξεπλάγησαν με την σύλληψή τους από τους αστυνομικούς της Διεύθυνσης του Palo Alto(οι οποίοι συνεργάστηκαν για τις ανάγκες του πειράματος) και τη μεταφορά τους στο αστυνομικό τμήμα και τη διαδικασία σήμανσης που ακολούθησε. Η όλη διαδικασία διεξήχθη σε ρεαλιστικό πλαίσιο, αφού έγιναν πραγματικές συλλήψεις μετά από επίσημες καταγγελίες για ένοπλη ληστεία και μεταφορά των υπόπτων στον αστυνομικό σταθμό. Αργότερα σε δεύτερο χρόνο, μεταφέρθηκαν στην υποτιθέμενη φυλακή όπου και ακολούθησε η τυπική διαδικασία εισαγωγής στη φυλακή (απογύμνωση, αποχωρισμός προσωπικών αντικειμένων, παράδοση αριθμού κρατουμένου που ισοδυναμεί με νέα ταυτότητα κ.λ.π.).

Ύστερα από μια ήσυχη πρώτη ημέρα, μια στάση των φυλακισμένων ξέσπασε τη δεύτερη ημέρα. Οι φύλακες προσφέρθηκαν να εργασθούν υπερωριακά προκειμένου να καταστείλουν την εξέγερση. Από το σημείο αυτό και μετά, οι φύλακες προσπάθησαν να χωρίσουν τους τρόφιμους και να τους «διαβρώσουν» μέσω της δημιουργίας ενός καλού και ενός κακού κελιού, υποδηλώνοντας έτσι την ύπαρξη πληροφοριοδοτών μέσα στους κόλπους τους. Οι προσπάθειες απέδωσαν και δεν σημειώθηκαν άλλες ανταρσίες.

¹⁴ Zimbardo, P.G., Haney C.Banks, W.C. & Jaffe D. (1973). The mind is a formidable jailer: a pirandellian prison. *The New York Times Magazine*, 6, σελ.72-3 και Zimbardo P.G.& Maslach.C.& Haney C.2000, σελ. 5-16

Σύμφωνα με έναν σύμβουλο του Zimbardo (ο οποίος ήταν πρώην κατάδικος), η τακτική αυτή ήταν παρόμοια και επιτυχής σε πραγματικές φυλακές.

Στη διαδικασία εγκλεισμού ανήκαν και οι περιοδικές καταμετρήσεις των κρατουμένων που είχαν σχεδιασθεί για την «εξοικείωση» τους με το περιβάλλον και με την νέα τους ταυτότητά τους. Αυτές όμως, μετεξελίχθησαν σε πολύωρα μαρτύρια, όπου οι φύλακες παρενοχλούσαν τους έγκλειστους ενώ ταυτόχρονα επέβαλλαν και φυσικές τιμωρίες συμπεριλαμβανομένης της εξαναγκαστικής άσκησης. Η φυλακή του Stanford έγινε γρήγορα ανθυγιεινή και αφιλόξενη. Στοιχειώδη δικαιώματα όπως η χρήση τουαλέτας πήραν το χαρακτήρα προνομίων, ενώ στις υποχρεώσεις των κρατουμένων προστέθηκαν νέα όπως ο καθαρισμός των χώρων υγιεινής ακόμη και με γυμνά χέρια. Στρώματα αποσύρθηκαν από το κακό κελί, υποχρεώνοντας τους έγκλειστους να κοιμούνται στο πάτωμα, άρνηση προσφοράς φαγητού ως μέσο τιμωρίας και εξαναγκασμός των ατόμων σε ομοφυλοφιλικές πράξεις για την ταπείνωσή τους.¹⁵

Οι αρνητικές δυνάμεις που χαρακτήριζαν την κατάσταση, υπερέκρασαν τις θετικές τάσεις προδιάθεσης. Η κατάσταση του κακού θριάμβευσε επί των καλών ανθρώπων. Το σχεδιαζόμενο πείραμα των δύο εβδομάδων έπρεπε να τερματισθεί μετά την πάροδο έξι ημερών εξαιτίας της πρόδηλης παθολογίας. Οι φιλειρηνικοί νεαροί άνδρες συμπεριφέρονταν σαδιστικά στους ρόλους των φυλάκων, επιβάλλοντας ταπείνωση και πόνο στους κατάδικους. Κάποιοι φρουροί δήλωσαν ότι το απολάμβαναν. Άλλοι υγιείς κατά τα άλλα, συμπεριφέρονταν παθολογικά, έχοντας συναισθηματικές διαταραχές, τόσο υπερβολικές που πέντε εξ' αυτών αναγκάστηκαν να σταματήσουν μέσα στην πρώτη εβδομάδα. Οι κρατούμενοι που προσαρμόστηκαν καλύτερα ήταν εκείνοι που αδιάφορα ακολουθούσαν διαταγές, καταλήγοντας να υπακούουν τυφλά την εξουσία που επέτρεπε στους φρουρούς να απανθρωποποιούν και

¹⁵ Πληροφορίες από την ιστοσελίδα http://en.wikipedia.org/wiki/Stanford_prison_experiment

να υποβιβάζουν αυτούς ακόμη περισσότερο. Ειδικά το βράδυ, που θεωρούσαν ότι οι κάμερες ήταν κλειστές, οι φρουροί φέρονταν βαθμιαία πιο σαδιστικά ενώ σύμφωνα με τους πειραματιστές το ένα τρίτο από αυτούς επέδειξε αυθεντικές σαδιστικές τάσεις και αναστατώθηκε με τον πρόωρο τερματισμό του πειράματος.¹⁶

Η λήξη του πειράματος επήλθε διότι δεν ήταν πλέον σαφές ούτε για τους ερευνητές ούτε και για τους συμμετέχοντες που τελείωναν και που άρχιζαν οι ρόλοι. Η πλειοψηφία είχε ταυτισθεί απόλυτα με το ρόλο τους (σε φυλακισμένους και φύλακες χωρίς ευδιάκριτη κατάσταση μεταξύ εαυτού και άσκησης ρόλων). Υπήρχαν δραματικές αλλαγές σε κάθε πραγματική όψη της συμπεριφοράς, ο τρόπος που έπαιζαν, μιλούσαν, στέκονταν και αντιδρούσαν. Σε λιγότερο από μια εβδομάδα εγκλεισμού, διέγραψαν (έστω προσωρινά) ότι είχαν μάθει ολόκληρη τη ζωή τους. Οι ανθρώπινες αξίες μπήκαν στο περιθώριο, οι αυτοαντιλήψεις δέχθηκαν πρόκληση και το χειρότερο αναδύθηκε η παθολογική πλευρά της ανθρώπινης φύσης.¹⁷ Ήταν μια πραγματική φυλακή διευθυνόμενη όχι από το κράτος αλλά από ψυχολόγους.

¹⁶ Haney C.Banks W.C. & Zimbardo P.G. (1973), σελ. 81-82 Zimbardo P.G.& Maslach.C.& Haney C.2000:195-8

¹⁷Zimbardo, P.G.(1971). The power and pathology of imprisonment. Congressional Record. Hearings before Subcommittee No 3, of the Committee on the Judiciary, House of Representatives, Ninety-Second Congress, First Session on Corrections, Part II, prisons, prison reform and prisoner rights. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 15 σελ.111.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΜΑΤΟΣ

2.1 Οι εγκληματολογικές προσεγγίσεις και η διαχείριση της βίας

-2.1.1. Εννοιολογικό πλαίσιο και ερμηνείες της βίας

Η βία συνιστά μια πολύπλοκη έννοια και ως εκ τούτου η διατύπωση ενός σαφούς και κοινά αποδεκτού ορισμού της, αποτελεί δύσκολο εγχείρημα. Διαποτίζει όλη την κοινωνική ζωή, περιβάλλεται με νόμους, σύμβολα,

τελέσεις κ.α. Εκδηλώνεται με πολλές μορφές –φυσική, ηθική, ψυχολογική και για αυτό το λόγο συνδέεται με πολλούς τομείς του κοινωνικού βίου-με το δίκαιο, την αγωγή, την εργασία ακόμη και με το θέαμα..¹⁸

Η «βία» είναι μια ευρέως χρησιμοποιούμενη έννοια με πολλές σημασίες για την οποία δεν υπάρχει ικανοποιητικός και γενικά αποδεκτός ορισμός. Για αυτό εξάλλου έχει χαρακτηριστεί ως Catch - all Concept, σημασιολογικό σύμφυρμα κλπ. Η βία διακρίνεται σε πραγματική (real) και φανταστική (fictive). Η πραγματική βία περιλαμβάνει τις συμπεριφορές που προκαλούν φυσικές ή ψυχικές βλάβες σε άλλα ζωντανά όντα ή πράγματα ή αποσκοπούν στο να τις προκαλέσουν. Η φανταστική βία αφορά πράξεις που εμφανίζονται ότι τελούνται χωρίς να εκτελούνται πραγματικά. Η πραγματική βία προβάλλεται από τις ειδήσεις, τα ντοκυμαντέρ, τις εφημερίδες, τις ταινίες και τις ανταποκρίσεις, ενώ η φανταστική βία προβάλλεται από τις ταινίες και τα περιοδικά (π.χ. κόμικς)

¹⁸ Δημητρίου, Σ.(2003). *Μορφές Βίας*, Αθήνα, Σαββάλας, σελ.27.

Η βία διακρίνεται επίσης σε προσωπική και σε δομική. Ως προσωπική βία θεωρείται η σκόπιμη φυσική και ψυχική βλάβη ενός ατόμου, ενός ζωντανού όντος η πραγμάτων από ένα ή περισσότερα άτομα. Εάν επιχειρήσει να αξιολογήσει κανείς την πρόθεση του ασκούντος βία ή την αντίληψη του αποδέκτη της βίαιης συμπεριφοράς ότι υπάρχει τέτοια πρόθεση εκμέρους του βιαιοπραγούντος, διαπιστώνει ότι πρόκειται για μια δύσκολη διαδικασία.

Με την έννοια της προσωπικής βίας συνδέεται και η επιθετικότητα. Η επιθετικότητα αποδίδεται σε τρεις αιτίες: α) στο βιαίο ένστικτο, το οποίο υπάρχει στην ανθρώπινη φύση, β) στην απογοήτευση σε συνδυασμό με ορισμένους περιστασιακούς παράγοντες, όπως για παράδειγμα, τη συναισθηματική φόρτιση, την προσβολή κλπ και γ) στις διαδικασίες εκμάθησης.

Ο Galtung (1975) προσδιορίζει ως δομική βία την συγκεκαλυμμένη βία η οποία υπάρχει σε ένα κοινωνικό σύστημα με οποιαδήποτε μορφή, παραδείγματος χάρη, ως κοινωνική αδικία. Η εκδήλωσή της δεν συνδέεται με την ανάγκη ύπαρξης κάποιου δράστη, ο οποίος την ασκεί αμέσως, ή κάποιου θύματος το οποίο έχει συνείδηση ότι του ασκείται. Η έννοια της βίας είναι συναφής με την έννοια της χειραγώγησης, αφού όπως τονίζει ο Galtung , δομική βία υπάρχει όταν επηρεάζονται οι άνθρωποι τόσο πολύ, ώστε τα σωματικά και πνευματικά τους επιτεύγματα να είναι μικρότερα από τις πραγματικές τους δυνατότητες. Η δομική βία είναι αιτία της διαφοράς ανάμεσα σ' αυτό που έχει επιτευχθεί σε μια κοινωνία και σ' αυτό το οποίο μπορεί να επιτευχθεί.¹⁹

Η καθημερινή χρησιμοποίηση της λέξεως βίας συνδυάζεται με την σημασία της άσκησης φυσικής δύναμης και μάλιστα κατά ένα τρόπο ξαφνικό, υπερβολικό, ανεπίτρεπτο. Ο συσχετισμός της βίας με το βιάζω και τον βιασμό, προσδίδει στη λέξη και το νόημα της παράνομης, απαγορευμένης άσκησης δύναμης που αντιτίθεται στη

¹⁹ Λαμπροπούλου, Ε. (1999β). Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σελ.61-2.

νόμιμη και επιτρεπτή –συνήθως από το κράτος- άσκηση της, για την οποία χρησιμοποιούμε τον όρο καταναγκασμός. Η βία δεν είναι μόνο σωματική αλλά και ψυχολογική. Η βία εξάλλου διαφέρει από την τρομοκρατία που ορίζεται ως «μια συμβολική πράξη προορισμένη να επηρεάσει την πολιτική συμπεριφορά με ασυνήθη μέσα, στα οποία περιλαμβάνονται η χρήση ή η απειλή της βίας».(T.P.Thorton). Σύμφωνα με έρευνες της κοινωνιολογίας και της πολιτικής επιστήμης η βία προσδιορίζεται ως δύναμη που ασκείται με ένταση μη αναγκαία, είναι αδύνατο να προβλεφθεί και έχει ασυνήθιστη καταστρεπτικότητα. Είναι με άλλα λόγια η συμπεριφορά προς την οποία οι άλλοι δεν μπορούν να προσανατολισθούν (ηθελημένα ή όχι) εμποδίζοντας και την ανάπτυξη σταθερών προσδοκιών (από τους άλλους) σχετικά με αυτήν.²⁰

Η βία σε διάκριση προς τη δύναμη, τον εξαναγκασμό ή τη ρώμη –χρειάζεται πάντοτε εργαλεία (όπως εδώ και επισήμανε ο Engels). Ηεπανάσταση της τεχνολογίας, επανάσταση στην κατασκευή εργαλείων που εκδηλώθηκε ιδιαίτερα έντονα στην οργάνωση και διεξαγωγή του πολέμου. *Η ίδια η ουσία της βιαίης πράξης διέπεται από την κατηγορία του σκοπού και των μέσων, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας όταν εφαρμόζεται στα ανθρώπινα πράγματα, υπήρξε ανέκαθεν ότι ο σκοπός διατρέχει τον κίνδυνο να συνθλιβεί από τα μέσα που αγιάζει και που χρειάζονται για την επίτευξή του.*²¹

Για τον Marx ο ρόλος της βίας στην ιστορία ήταν δευτερεύων, δεν ήταν η βία που επέφερε το τέλος της παλιάς κοινωνίας, αλλά οι εγγενείς αντιφάσεις της. Τα ξεσπάσματα βίας προηγούνταν της ανάδυσης μιας νέας κοινωνίας, αλλά δεν την προκαλούσαν, για αυτό και ο Marx τα παρομοίαζε με τις ωδίνες του τοκετού, οι οποίες προηγούνται μεν του γεγονότος της οργανικής γέννησης, αλλά φυσικά δεν το

²⁰ Δασκαλάκης 1969 :1 παραπέμποντας. Δασκαλάκης, Γ.Δ. (1969). Η στρατηγική της αβιαίης βίας. Ανάτυπο από το Χριστουγεννιάτικο Τεύχος της *Νέας Εστίας*,σελ.1, παραπέμποντας αντίστοιχα στον S.Wolin και Ch.Johnson.

²¹ Arendt, H.(2000). *Περί βίας*, εισαγωγή-μετάφραση: Βάνα Νικολαΐδου- Κυριαΐδου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σελ.66.

προκαλούν. Υπ' αυτό το πρίσμα αντιλαμβανόταν το κράτος ως εργαλείο βίας στα χέρια της άρχουσας τάξης αλλά η πραγματική δύναμη της άρχουσας τάξης δεν συνίστατο ούτε στηριζόταν στη βία. Οριζόταν από το ρόλο που έπαιζε η άρχουσα τάξη στην κοινωνία, ή ακριβέστερα, από το ρόλο της στη διαδικασία της παραγωγής.²²

Εφόσον η βία αποτελεί εκδήλωση εσωτερικών κοινωνικών συγκρούσεων και αντιθέσεων, η ανάλυσή της καθιστά ορατή την προτεραιότητα του πολιτικού στοιχείου και των σχέσεων εξουσίας στην κοινωνική ζωή.²³ Η πολιτική βία είναι ένα γενικό φαινόμενο της εποχής με ομαδική-υπερατομική βάση και με πολύ μεγαλύτερη σημασία από εκείνη που έδιναν οι εγκληματολόγοι ή οι κοινωνιολόγοι όταν μελετούσαν τις περιπτώσεις άσκησης παράνομης βίας. Πολιτική βία μπορεί να ανευρεθεί στα γκέτο, στους ανταρτοπόλεμους, στις εξεγέρσεις, στις στάσεις, στα πραξικοπήματα, στις επαναστάσεις και στα ολοκληρωτικά κράτη. Πολιτική βία είναι δυνατόν να ασκείται από ένα κράτος και στο εξωτερικό πεδίο (επί άλλων λαών) και στο εσωτερικό (από όργανα του κράτους). Το πολίτευμα της δημοκρατίας αρνείται τη βία γιατί η βία αντιτίθεται στη βασική του προϋπόθεση το λόγο. Έλλογη βία δεν υπάρχει. Η βία είναι παράλογη και άναρθρη.²⁴

Αν στραφούμε σε συζητήσεις γύρω από το φαινόμενο της δύναμης, σύντομα διαπιστώνουμε την ομοφωνία που υπάρχει μεταξύ θεωρητικών της πολιτικής από την Αριστερά μέχρι και τη Δεξιά ως προς το ότι η βία δεν είναι τίποτε περισσότερο από την πιο κατάφωρη εκδήλωση δύναμης. «Όλη η πολιτική είναι ένας αγώνας για δύναμη, το απώτατο είδος δύναμης είναι η βία» έλεγε ο Wright Mills, ακολουθώντας τρόπον τινά τον ορισμό του Weber για το κράτος ως «εξουσία ανθρώπων πάνω σε ανθρώπους που βασίζεται στα μέσα της νόμιμης, δηλαδή της φερόμενης ως νόμιμης, βίας». Η ομοφωνία είναι πολύ παράξενη διότι το να εξομοιώνει κανείς την πολιτική δύναμη με

²² Στο ίδιο σελ. 74

²³ Ο.π.σελ. 27

²⁴ Δασκαλάκης (1969), σελ. 6-7

«την οργάνωση της βίας» έχει νόημα μόνο αν ασπάζεται την εκτίμηση του Marx ότι το κράτος είναι όργανο καταπίεσης στα χέρια της άρχουσας τάξης.²⁵

Η δύναμη όπως αποδεικνύεται είναι εργαλείο εξουσίας, ενώ η εξουσία όπως μαθαίνουμε, οφείλει την ύπαρξή της «στο ένστικτο της κυριαρχίας». Αναφέροντας τον Jouvenel ο «άνθρωπος αισθάνεται πιο κοντά στη φύση του όταν επιβάλλεται στους άλλους και τους κάνει όργανα της θέλησής του» πράγμα που του δίνει «ασύγκριτη ευχαρίστηση». Η «δύναμη» λέει ο Voltaire, «συνίσταται στο να κάνω τους άλλους να πράττουν όπως εγώ επιλέγω», είναι παρούσα οπουδήποτε έχω την ευκαιρία «να επιβάλλω τη θέλησή μου ενάντια στην αντίσταση των άλλων», λέει ο Weber, θυμίζοντας μας τον ορισμό του Clauzewitz για τον πόλεμο ως «πράξη βίας ώστε να εξαναγκασθεί ο αντίπαλος να κάνει αυτό που θέλουμε».²⁶

Πριν από τις πρόσφατες ανακαλύψεις ενός εγγενούς ενστίκτου κυριαρχίας και μιας έμφυτης επιθετικότητας στον άνθρωπο, είχαν εμφανισθεί παρόμοιες φιλοσοφικές απόψεις. Σύμφωνα με τον John Stuart Mill, «το πρώτο μάθημα του πολιτισμού είναι το μάθημα της υπακοής», ο ίδιος μιλάει για «τις δυο καταστάσεις των διαθέσεων... η μια είναι η επιθυμία των ανθρώπων να εξουσιάζουν άλλους, η άλλη ...η απροθυμία τους να εξουσιάζονται οι ίδιοι». Αν εμπιστευθούμε τις δικές μας εμπειρίες σε αυτά τα θέματα, θα δούμε ότι το ένστικτο της υποταγής, μια τάση να υπακούει και εξουσιάζεται κανείς από έναν κραταιό άνθρωπο, είναι τουλάχιστον εξίσου ευδιάκριτο στην ανθρώπινη ψυχολογία με τη θέληση για δύναμη, ίσως δε από πολιτική άποψη, να έχει μεγαλύτερη σημασία. Το παλιό ρητό «αυτός που μπορεί να εξουσιάζει μπορεί εξίσου καλά και να υπακούει (how fit he is to sway /that can so well obey), δείχνει μια αλήθεια: ότι η θέληση για δύναμη και η θέληση για υποταγή είναι αλληλένδετες. «Η πρόθυμη υποταγή στην τυρρανία» χρησιμοποιώντας για μια ακόμη φορά τα λόγια του John.

²⁵ Arendt (2000),σελ. 95

²⁶ Στο ίδιο σελ. 96

Stuart Mill, δεν προκαλείται πάντα από «ακραία παθητικότητα». Αντίστροφα, μια έντονη απροθυμία να υπακούει κανείς συνοδεύεται συχνά από μια εξίσου έντονη απροθυμία να κυριαρχεί και να διατάζει.²⁷

Μια από τις προφανέστερες διακρίσεις μεταξύ δύναμης και βίας είναι ότι η δύναμη έχει πάντοτε την ανάγκη μεγάλου αριθμού ατόμων, ενώ η βία μέχρι ενός σημείου μπορεί να τα καταφέρει χωρίς αυτούς επειδή στηρίζεται σε εργαλεία. Η βία είναι φύσει εργαλειακή, έχει πάντα ανάγκη καθοδήγησης και δικαιολόγησης από τον σκοπό που επιδιώκει.²⁸

Η βία δεν εξαρτάται από αριθμούς ή γνώμες αλλά από όργανα. Αυτοί που αντιτάσσουν απλή δύναμη στη βία σύντομα διαπιστώνουν ότι έχουν να αναμετρηθούν όχι με ανθρώπους αλλά με κατασκευές των ανθρώπων, που η απανθρωπιά και η καταστροφική αποτελεσματικότητά τους αυξάνονται κατ' αναλογία προς την απόσταση που χωρίζει τους αντιπάλους. Η βία μπορεί πάντα να καταστρέψει τη δύναμη, από την κάννη ενός όπλου βγαίνει η πιο αποτελεσματική διαταγή, με αποτέλεσμα την πιο άμεση και τέλεια υπακοή. Αυτό που ποτέ δεν μπορεί να προέλθει από την κάννη είναι η δύναμη. Από πολιτική άποψη η δύναμη και η βία δεν είναι το ίδιο πράγμα. Δύναμη και βία είναι πράγματα αντίθετα, όταν η μια επικρατεί απόλυτα, η άλλη απουσιάζει. Η βία εμφανίζεται εκεί όπου η δύναμη κινδυνεύει, αλλά αν αφεθεί ανεξέλεγκτη, καταλήγει στην εξαφάνιση της δύναμης. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι σωστό να θεωρείται αντίθετο της βίας η μη βία, η αναφορά στη μη βία δύναμη είναι στην πραγματικότητα πλεονασμός. Η βία μπορεί να καταστρέψει τη δύναμη αλλά είναι εντελώς ανίκανη να τη δημιουργήσει.²⁹

Σε μια μετωπική σύγκρουση μεταξύ βίας και δύναμης, η έκβαση είναι αβέβαιη.

Αν η εξαιρετικά ισχυρή και επιτυχής στρατηγική της μη βίαης αντίστασης του Ghandi

²⁷Ο.π.σελ. 99

²⁸ Ο.π. σελ. 101 και 112

²⁹ Ο.π.σελ. 115 και 118

είχε έλθει αντιμέτωπη με ένα διαφορετικό εχθρό- τη Ρωσία του Stalin, τη Γερμανία του Hitler, ακόμη και την προπολεμική Ιαπωνία, αντί για την Αγγλία – το αποτέλεσμα δεν θα ήταν ο τερματισμός της αποικιοκρατίας, αλλά η σφαγή και η υποταγή.³⁰

-2.1.2 Βιολογικές καταβολές και ανθρώπινη επιθετικότητα

Η βιολογική έρευνα της επιθετικής βίας και της καταστροφικότητας έχει ως αφετηρία το κεντρικό ερώτημα: είναι η επιθετική βία και η καταστροφικότητα έμφυτη στον άνθρωπο, ένα ένστικτο που κυριαρχεί στην ύπαρξη του κατά τρόπο αναγκαίο και αναπόφευκτο ή όχι; Για την απάντηση στο ερώτημα αυτό η έρευνα στράφηκε αρχικά στη μελέτη των παραπλήσιων ενστίκτων των ζώων, σε μια προσπάθεια να αποκαλύψει τους μηχανισμούς και των ανθρώπινων ενστίκτων. Στο σημείο αυτό δεσπόζουσα θέση κατέχει ο Lorenz, διάσημος μελετητής της συμπεριφοράς των ζώων και ιδρυτής της σύγχρονης ηθολογίας. Για τους ηθολόγους τα ζώα έχουν δεκτικότητα σε ορισμένα μόνο ερεθίσματα του εξωτερικού κόσμου. Τα ένστικτα προϋποθέτουν την ύπαρξη μέσα στον κόσμο ερεθισμάτων και προκαλούν ορισμένες αντιδράσεις. Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η ύπαρξη κεντρικών σημάτων που λειτουργούν ανασχετικά (περίπτωση λύκου), τελετουργικότητας που με τον καιρό

³⁰ Ο.π. σελ.115

απέκτησε χαρακτήρα αυτόνομου ενστίκτου. Στην ίδια κατεύθυνση και ο φόβος είναι επίσης γενεσιουργός επιθετικότητας.

Για τον Lorenz, τον σημαντικότερο εκπρόσωπο της «ενστικτιβιστικής» προσέγγισης, η επιθετικότητα στον άνθρωπο δεν είναι βασικά μια αντίδραση σε εξωτερικά κεντρίσματα αλλά ένας έμφυτος εσωτερικός ερεθισμός που επιδιώκει να αποδεσμευθεί ανεξάρτητα από την εξωτερική πρόκληση. Και αυτή η «υδραυλική» λειτουργία καθιστά την επιθετικότητα ένα πολύ επικίνδυνο ένστικτο. Η θέση, αν και παρουσιάζει ενδιαφέρον, δεν είναι πλέον αποδεκτή. Το βασικό μειονέκτημα, συνίσταται στο ότι ερμηνεύει τη λειτουργία των ανθρώπινων ενστίκτων με βάση τη λειτουργία των ενστίκτων των ζώων.

Δεν πρόκειται να επιχειρηθεί διεξοδικότερη μελέτη των βιολογικών μοντέλων του Freud και του Lorenz. Η άποψη ότι υπάρχει μια καταστροφική, βιολογική ενόρμηση του θανάτου, ένα ανθρώπινο ένστικτο που γεννά επιθετική συμπεριφορά και βία, έχει αμφισβητηθεί με πειράματα και με μελέτες πεδίου. Ωστόσο, η πιο έντονη αμφισβήτηση του μοντέλου της βιολογικής αιτιοκρατίας έχει πραγματοποιηθεί από ανθρωπολογικές μελέτες.³¹

Πρόσθετα, η θεώρηση της καταστροφικής επιθετικότητας και της βίας σαν φαινόμενο ανθρωπολογικό παρουσιάζει ενδιαφέρον καθόσον η ιδιότητα του κυνηγού την πρωτόγονη εποχή δεν σημαίνει αναγκαστικά και τη διαμόρφωση αισθημάτων ικανοποίησης για την καταστροφή της ζωής ή τον βασανισμό. Επίσης, οι έρευνες για τις πρωτόγονες ανθρώπινες κοινωνίες αποδεικνύουν ότι η σχέση κυριαρχίας-υποταγής δεν είναι μια έμφυτη, γενετικά προκαθορισμένη κατάσταση στον άνθρωπο.³²

³¹ Χαρίτου - Φατούρου Μ. (2003). *Ο βασανιστής ως όργανο της κρατικής εξουσίας, ψυχολογικές καταβολές*, μτφρ. Μ. Αβαριτσιώτη, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σελ.229

³² Παπαδάτος, Π. (1980). *Η επιθετικότητα, η βία και η καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*. Αθήνα- Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλα, σελ.4-15

Η Arendt θεωρεί ότι είναι αλαζονικό να μιλάει κανείς για τη φύση και τα αίτια της βίας, όταν διοχετεύονται πακτωλοί χρημάτων από διάφορα ερευνητικά προγράμματα, κατακλυσμός βιβλίων επί του θέματος, με την παρουσία εξέχοντων φυσικών επιστημόνων στην υπέρτατη προσπάθεια της λύσης του αινίγματος της «επιθετικότητας» στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Δεν μπορεί να διανοηθεί πως είναι δυνατόν να εφαρμοσθεί η εργασία των ζωολόγων στο πρόβλημα. «Για να καταλάβουμε ότι οι άνθρωποι είναι έτοιμοι να πολεμήσουν για την πατρίδα τους, δεν χρειαζόταν να ανακαλύψουμε ένστικτα εδαφοκεντρισμού της ομάδας (*group territorialism*), στα μυρμήγκια, τα ψάρια και τους πιθήκους, και για να μάθουμε ότι ο συνωστισμός προκαλεί εκνευρισμό και επιθετικότητα δεν ήταν ανάγκη να πειραματιστούμε με ποντίκια...Γιατί θα πρέπει άραγε, αφού εξαλείψαμε όλους τους ανθρωπομορφισμούς από τη ψυχολογία των ζώων (αν το πετύχαμε πράγματι, είναι άλλο θέμα)να προσπαθούμε τώρα να ανακαλύψουμε πόσο θηριόμορφος είναι ο άνθρωπος;»³³

2.1.3 Οι ψυχολογικές προσεγγίσεις της βίας

Η ψυχολογική θεώρηση εξετάζει τη βία και την καταστροφικότητα ως εκδήλωση της ψυχικής υπόστασης του ανθρώπου. Οι κατευθύνσεις κινούνται προς δύο θέσεις: την ιδιότητα του ενστίκτου και (σε αντίθεση με την πρώτη) την απόδοση της καταστροφικής βίας σε περιβαλλοντικούς παράγοντες. Ειδικότερα, ο Freud, στην αρχικές μελέτες του είχε υποστηρίξει ότι οι κυρίαρχες δυνάμεις στον άνθρωπο είναι δύο κατηγορίες ενστίκτων:

³³ Ο.π. Arendt (2000), σελ. 119-20

το σεξουαλικό ένστικτο (libido) και το ένστικτο αυτοσυντήρησης. Αργότερα προέβη σε μια βασική αναθεώρηση και προχωρώντας πάλι σε μια διχοτόμηση των ενστίκτων διακρίνοντας : το ένστικτο της ζωής (έρως) και το ένστικτο του θανάτου, καταλήγοντας ότι ο άνθρωπος βρίσκεται κάτω από την παρόρμηση είτε να καταστρέψει τον εαυτό του είτε τους άλλους. Η αντίθετη θέση στη θεωρία της συμπεριφοράς, δέχεται πως η συμπεριφορά του ατόμου διαμορφώνεται αποκλειστικά από την επίδραση του περιβάλλοντος, κοινωνικού και πολιτιστικού και όχι από ενδογενείς παράγοντες. Η θεωρία αυτή κάνει χρήση της πειραματικής μεθόδου, καθώς αντικείμενο της ψυχολογίας αποτελεί η συμπεριφορά του ατόμου, η οποία είναι προϊόν εκμάθησης απόλυτα προσδιορισμένη από το περιβάλλον του. Στο πλαίσιο της θεωρίας της συμπεριφοράς, διαμορφώθηκε και μια γενικότερη θεωρία για την προέλευση της βίας και της επιθετικότητας γνωστής ως θεωρία frustration-aggression (ματαίωση/διάψευση - επιθετικότητα) και όπου ο όρος frustration αποδίδεται είτε ως παρεμπόδιση μιας δραστηριότητας προσανατολισμένης σε ένα σκοπό είτε ως η άρνηση μιας επιθυμίας.³⁴

Η θεωρία της ματαίωσης-επιθετικότητας ανασκευάστηκε στη βάση της συμπεριφορικής θεωρίας της μάθησης από τον J. Dollard και τους συνεργάτες του. Η θεωρία τους βασίζεται περισσότερο στο λειτουργικό παρά στο βιολογικό μοντέλο και υποστηρίζει ότι η ματαίωση που συνδέεται με την προσπάθεια επίτευξης ενός στόχου οδηγεί στην επιθετικότητα. Η επαναλαμβανόμενη ματαίωση έχει ως αποτέλεσμα την συσσώρευση της επιθετικής ενέργειας, η οποία πρέπει να αποδεσμευθεί. Η αποδέσμευση της συσσωρευμένης επιθετικής ενέργειας είτε άμεσα μέσω ενεργούς βίας, είτε έμμεσα μέσω έντονων αθλημάτων, λειτουργεί αποκαθαρτικά, δηλαδή ελαττώνει την επιθετική ενόρμηση. Ο Adorno και οι συνεργάτες του διατύπωσαν την υπόθεση ότι

³⁴ Ο.π. Παπαδάτος (1980), σελ.27-8

η συσσωρευμένη ματαίωση ευθυνόταν για την επιθετική τάση την οποία εντόπισαν στην αυταρχική προσωπικότητα που προσπάθησαν να περιγράψουν.³⁵

Ο μηχανισμός του ερεθισμού προς επιθετική συμπεριφορά προσεγγίζει την άποψη που διατύπωσε αρχικά ο Dollard και οι συνεργάτες του το 1939, σύμφωνα με την οποία η εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς (συμπεριφοράς της οποίας στόχος είναι η πρόκληση βλάβης σε ένα ζωντανό όν ή σε ένα υποκατάστατό του) είναι προϊόν απογοήτευσης (frustration). Ως απογοήτευση θεωρείται η ψυχική κατάσταση η οποία προκύπτει όταν παρεμποδίζεται ή αποκλείεται η πραγματοποίηση συνειδητής και σκόπιμης συμπεριφοράς.³⁶

Η ματαίωση δεν προκαλεί πάντα επιθετικότητα. Κάποιες ματαιώσεις προκαλούν επιθετικότητα, ενώ κάποιες άλλες όχι. Ο Berkowitz, προσπάθησε να ερμηνεύσει στηριζόμενος στη θεωρία (της νύξης διέγερσης,) η οποία αποτελεί τροποποίηση της άποψης περί ματαίωσης επιθετικότητας στο γεγονός ότι οι επιθετικές αντιδράσεις καθοδηγούνται από νύξεις του περιβάλλοντος. Επιπλέον, σύμφωνα με τη θεωρία της μάθησης μια αντίδραση που αμείβεται, έχει την τάση να επαναλαμβάνεται και με τον καιρό να γίνεται συνήθεια.³⁷

Προτού επιχειρηθεί μια ανάλυση του μοντέλου της μάθησης και της (κοινωνικογνωστικής θεωρίας της ηθικής), σκόπιμη είναι και η παρουσίαση του μοντέλου επικοινωνίας του Tedeschi, η οποία εξετάζει την επιθετικότητα βάσει των απειλών και των τιμωριών ως μέσων επικοινωνίας, υποστηρίζοντας ότι οι εξαρτημένες απειλές απαιτούν ένα είδος ενδοτικότητας. Έτσι, ο πρωταρχικός σκοπός του αυτουργού μπορεί να μην είναι η παρεμπόδιση ή ο εξαναγκασμός αλλά και ο εκφοβισμός. Ο Tedeschi καταλήγει σε ένα συμπέρασμα το οποίο υποστηρίζει επίσης σε άλλη έρευνα ο

³⁵ Ο.π. Χαρίτου- Φατούρου (2003), σελ. 233

³⁶ Ο.π. Λαμπροπούλου (1999β), σελ. 68

³⁷ Ο.π. Χαρίτου- Φατούρου (2003), σελ. 234

Τοch ότι η ποινή που επιβάλλουν οι επόπτες ή η αστυνομία αποτελεί μια αποκατάσταση της εξουσίας και της νομιμότητας σε ένα κοινωνικό πλαίσιο.³⁸

Τα αποτελέσματα των ερευνών τόσο στις κοινωνικές όσο και τις φυσικές επιστήμες τείνουν να παρουσιάζουν τη βίαιη συμπεριφορά ακόμη περισσότερο ως φυσική αντίδραση. Η επιθετικότητα οριζόμενη ως ενστικτώδης ορμή, θεωρείται ότι παίζει τον ίδιο λειτουργικό ρόλο στο βασίλειο της φύσης όπως τα ένστικτα της πείνας και της σεξουαλικότητας στη διαδικασία της ζωής του ατόμου και του είδους. Τα ένστικτα αυτά ενεργοποιούνται από πειστικές σωματικές ανάγκες και από εξωτερικά ερεθίσματα, όταν τα ίδια επιθετικά ένστικτα στο ζωικό βασίλειο μοιάζουν ανεξάρτητα από τέτοια πρόκληση. Η απουσία πρόκλησης φαίνεται να οδηγεί σε ματαίωση του ενστίκτου, σε «καταπιεσμένη» επιθετικότητα που σύμφωνα με τους ψυχολόγους, προκαλεί απόφραξη της ενέργειας, όπου μια ενδεχόμενη έκρηξη της οποίας θα είναι πολύ πιο επικίνδυνη. Βάσει αυτής της ερμηνείας η απρόκλητη βία είναι φυσική, όταν δεν αφορά την αυτοσυντήρηση και γίνεται ανορθολογική. Αυτός είναι ο λόγος που οι άνθρωποι μπορούν να είναι πιο κτηνώδεις από άλλα ζώα. (Στη σχετική βιβλιογραφία μας υπενθυμίζεται διαρκώς η γενναιόδωρη συμπεριφορά των λύκων, οι οποίοι δεν σκοτώνουν τον ηττημένο εχθρό)³⁹.

Για την Arendt η βία δεν είναι ούτε ζώδης ούτε ανορθολογική. Ότι η βία ξεπηδάει συχνά από την οργή είναι γνωστό και η οργή πράγματι μπορεί να είναι ανορθολογική και παθολογική, όπως οποιοδήποτε άλλο συναίσθημα. Είναι δυνατόν να δημιουργηθούν συνθήκες υπό τις οποίες οι άνθρωποι λειτουργούν απάνθρωπα, χωρίς όρια ή φραγμούς-όπως σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως, βασανιστήρια-αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι γίνονται ζώδεις, και υπό τέτοιες συνθήκες, δεν είναι η οργή και η βία αλλά η καταφανής απουσία τους. Είναι το σαφέστερο σημάδι έλλειψης ανθρωπιάς..

³⁸ Στο ίδιο σελ. 239

³⁹ Ο.π. Arendt (2000), σελ. 121

Η προσφυγή στη βία, όταν βρίσκεται κανείς αντιμέτωπος με ακραίες καταστάσεις ή συνθήκες είναι πολύ μεγάλος πειρασμός λόγω της εγγενούς αμεσότητας και ταχύτητας. Συνεχίζοντας η Arendt θεωρεί ότι η οργή και η βία ανήκουν στα φυσικά ανθρώπινα πάθη και η όποια θεραπεία του ανθρώπου απ'αυτά δε θα σήμαινε τίποτα λιγότερο από τον απανθρωπισμό ή τον ευνουχισμό του.⁴⁰

- 2.1.4 Η εκμάθηση της βίας- μηχανισμοί ηθικής αποδέσμευσης

Η ανθρώπινη συμπεριφορά ερμηνεύεται από την Κοινωνιολογία με βάση δυο θεωρητικά μοντέλα, το συμπεριφορικό και το πραξιολογικό. Σύμφωνα με το συμπεριφορικό μοντέλο, η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα αντιδράσεων σε εξωτερικούς ερεθισμούς. Το εν λόγω μοντέλο που διατυπώθηκε από τη συμπεριφορική Ψυχολογία της μάθησης υιοθετήθηκε από την Κοινωνιολογία για μεθοδολογικούς λόγους, αλλά δεν βρήκε απήχηση λόγω των αμφισβητούμενων εμπειρικών αποτελεσμάτων του.

Σύμφωνα με το πραξιολογικό μοντέλο, η ανθρώπινη συμπεριφορά αποτελεί εκδήλωση εσωτερικών κινήτρων και υποκειμενικών αποδόσεων νοημάτων. Το γνωστικό ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην κατανόηση των ανθρώπινων κινήτρων εντός του κοινωνικού τους πλαισίου και στην απόδοση νοημάτων σε αυτά. Η κατανόηση αποτελεί βασικό εργαλείο εξαγωγής συμπερασμάτων για τους προσανατολισμούς και

⁴⁰ Στο ίδιο όπως αναφέρεται στην σελ. 124 «...η οργή και η βία γίνονται ανορθολογικές μόνο όταν στρέφονται ενάντια σε υποκατάστατα»

τη συμπεριφορά των δραστών, την οποία δεν μπορεί να εξασφαλίσει μόνον η παρατήρηση. Η κατανόηση ως τρόπος προσέγγισης των καταστάσεων ακολουθείται κατ'εξοχήν από τη Σχολή της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης, τη Φαινομενολογία και την Εθνομεθοδολογία. Η υπεροχή της συγκεκριμένης προσέγγισης συνίσταται στο ότι αντιμετωπίζει το άτομο ταυτόχρονα ως δημιουργό και δέκτη νοημάτων. Το ευαίσθητο σημείο της εντοπίζεται στο ότι δεν είναι κατάλληλη για μετρήσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αφού οι αναλύσεις που πραγματοποιεί είναι ποιοτικές και όχι ποσοτικές.

Η εκμάθηση μέσω της παρατήρησης στηρίζεται στην κοινωνικο-ψυχολογική θεωρία των Albert Bandura και Richard Walters σύμφωνα με την οποία συνήθειες επιθετικής συμπεριφοράς αποκτώνται μέσω της παρατήρησης άλλων που χρησιμοποιούν βία και επιβραβεύονται για αυτήν. Ο Bandura, ο οποίος συνέβαλε αποφασιστικά την έρευνα για τις συνέπειες της εκμάθησης βίαιης συμπεριφοράς, αντιδιαστέλλει την απόκτηση από την υιοθέτηση μιας συμπεριφοράς, ειδικά όταν η τελευταία συνδέεται με κάποιες θετικές ή αρνητικές συνέπειες (επιβράβευση ή τιμώρηση) είτε για το ίδιο το πρότυπο είτε για τον παρατηρητή. Ειδικότερα, επισημαίνει ότι τα άτομα δεν έχουν έμφυτο το βίαιο ένστικτο, αλλά μαθαίνουν να είναι επιθετικά από τις εμπειρίες της ζωής τους. Οι εμπειρίες προέρχονται από την παρατήρηση των άλλων που χρησιμοποιούν βία για την επίτευξη των στόχων τους και που συχνά επιβραβεύονται για αυτό, είτε στον κινηματογράφο και την τηλεόραση είτε στην πραγματική ζωή κλπ. Ψυχολογικοί ή βιολογικοί παράγοντες μπορεί να προδιαθέτουν για εκδήλωση βίαιης συμπεριφοράς, αλλά η ενεργοποίησή της οφείλεται αποκλειστικά σε κοινωνικούς παράγοντες.⁴¹

Η επιβράβευση του προτύπου κατά την επίδειξη επιθετικής συμπεριφοράς ενισχύει τον παρατηρητή. Σε αυτή την περίπτωση έχει αποφασιστική σημασία τόσο το

⁴¹ Ο.π. Λαμπροπούλου (1999β), σελ. 73

μέγεθος της ανταμοιβής, όσο και η συναισθηματική αντίδραση του προτύπου. Ο παρατηρητής μιμείται το πρότυπο όταν αυτό αντιδρά θετικά στην επιβράβευσή του για παράδειγμα όταν δείχνει χαρά. Η εκμάθηση μέσω της παρατήρησης μπορεί να έχει επιτευχθεί χωρίς ωστόσο να έχει εκδηλωθεί, να μην έχει δηλαδή ο παρατηρητής την ευκαιρία να επιδείξει τη συγκεκριμένη συμπεριφορά. Η ενεργοποίηση μιας λανθάνουσας συμπεριφοράς η οποία έχει εκμαθηθεί, πραγματοποιείται όταν προσδοκούνται αμοιβές, όταν δηλαδή η συμπεριφορά αποκτά μια εργαλειακή αξία για την εκπλήρωση ορισμένων στόχων. Η εκμάθηση πραγματοποιείται σε δυο συστήματα απεικόνισης της πραγματικότητας : στο φαντασιακό και στο γλωσσικό.⁴²

Ο Bandura και οι οπαδοί του τοποθέτησαν την επιθετικότητα μέσα στο πολύ ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικής μάθησης. Αρχικά, υποστηρίζουν ότι η επιθετική συμπεριφορά δημιουργεί μια κατάσταση διέγερσης, η οποία κάνει τα άτομα να αντιδρούν με διαφορετικούς τρόπους οι οποίοι εξαρτώνται από το ίδιο το άτομο και και την κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Οι θεωρητικοί της κοινωνικής μάθησης υποστηρίζουν ότι η επιθετικότητα αποτελεί ένα πρότυπο συμπεριφοράς το οποίο κατά μεγάλο μέρος μαθαίνεται μέσω της θετικής ή αρνητικής ενίσχυσης και τη μίμησης προτύπου. Στο τυπικό παράδειγμα όπου ένας ενήλικας χτυπά, κλοτσά ή βάζει τις φωνές σε μια κούκλα κλόουν μπροστά σε ένα παιδί, και τη μετέπειτα είσοδο ενός άλλου ενήλικα που επαινεί τον πρώτο για την συμπεριφορά του, απέδειξε ότι τα παιδιά που παρατήρησαν τη χρήση βίας από τον πρώτο και την ανταμοιβή του για την πράξη του, προχώρησαν σε μια επανάληψη της σκηνής από ότι τα παιδιά που δεν είχαν γίνει μάρτυρες της διαδικασίας ανταμοιβής. Μια σειρά λοιπόν μελετών οδήγησαν τον Bandura στην άποψη ότι η βίαιη συμπεριφορά είναι επίκτητη και, μπορεί να προκληθεί σκόπιμα για να βλάψει άλλους. Αναγνωρίζει ακόμη τρεις πλευρές αυτής

⁴² Στο ίδιο σελ. 74

της μαθησιακής διαδικασίας: απόκτηση, διατήρηση, και εκτέλεση της πράξης, η οποία καθίσταται δεξιότητα.

Στη μετέπειτα θεωρητική του επεξεργασία ο Bandura, προσέφερε μια πιο πλήρη και επαρκή εικόνα της διαδικασίας που παράγει βία και θανάτους, ακόμη και βασανιστήρια διατυπώνοντας τη «κοινωνικογνωστική θεωρία της ηθικής». Συνοπτικά, εδώ υιοθετείται μια γνωστική αλληλεπίδραση των ηθικών προδιαγραφών, οι οποίες δεν αποτελούν σταθερούς εσωτερικούς ρυθμιστές της διαγωγής με την επιλεκτική ενεργοποίηση των μηχανισμών ηθικής αποδέσμευσης, που εξασθενούν τον εσωτερικό έλεγχο της βίαιης συμπεριφοράς. Έτσι καθώς ελαχιστοποιούνται οι συνέπειες, η ηθική αιτιολόγηση, η υιοθέτηση ευφημιστικών χαρακτηρισμών, η απανθρωποποίηση και η επίρριψη ευθυνών, οι μηχανισμοί αυτοί ενδέχεται να επιτρέψουν διαφορετικά είδη διαγωγής από ανθρώπους με τις ίδιες ηθικές προδιαγραφές ή και από το ίδιο πρόσωπο υπό διαφορετικές συνθήκες. Διευρύνοντας το επιχείρημα, οι εν λόγω μηχανισμοί επιτρέπουν το ίδιο είδος διαγωγής από ανθρώπους με διαφορετικές ηθικές προδιαγραφές. Το αποτέλεσμα είναι η γνωστική αναδόμηση ή όπως το ονομάζει ο Bandura, το γνωστικό ερμήνευμα μέσω του οποίου ο ένοχος μπορεί να θεωρηθεί αξιότιμος.⁴³

Ένας μηχανισμός ηθικής αποδέσμευσης σύμφωνα με τον Bandura είναι και η επίρριψη ευθυνών στο θύμα, μια λογική που απαντάται και στο πείραμα του Stanford. Οι πράξεις των φυλάκων θεωρούνται αναγκαίες τιμωρίες κατά των κρατουμένων. Όπως διαφαίνεται από τα αποσπάσματα του ημερολόγιου ενός από τους φύλακες στο πείραμα που δηλώνει ότι: *«...καθώς είμαι ειρηνιστής και μη επιθετικό άτομο, δεν μπορώ να διανοηθώ ότι θα γίνω ποτέ δεσμοφύλακας και θα κακομεταχειριστώ άλλα πλάσματα»* Την πέμπτη ημέρα του πειράματος ο ίδιος γράφει : *«...κάνω καψώνι στο*

⁴³ Χαρίτου-Φατούρου (2003), σελ.241

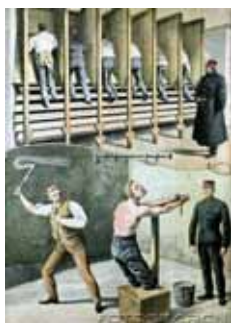
λοχία ο οποίος πεισματικά συνεχίζει να αντιδρά υπερβολικά σε όλες τις διαταγές. Τον έχω ξεχωρίσει για ειδική κακοποίηση τόσο επειδή πάει γυρεύοντας όσο και επειδή δεν τον πάω. Το πραγματικό πρόβλημα ξεκινάει την ώρα του δείπνου. Ο καινούριος φυλακισμένος (416) αρνείται να φάει το λουκάνικό του» όπου πλέον επέρχεται και η τιμωρία «..τον ρίχνουμε στην τρύπα και τον διατάζουμε να κρατά λουκάνικα στο κάθε χέρι». Στο σημείο αυτό ακολουθεί η δικαιολόγηση της πράξης και άρα εμμέσως η νομιμοποίηση της τιμωρίας: « Υπάρχει κρίση εξουσίας. Αυτή η επαναστατική διαγωγή υπονομεύει τον απόλυτο έλεγχο που ασκούμε στους άλλους.» για να αναπτυχθεί η τακτική αντιμετώπισης της κατάστασης : «Αποφασίζουμε να εκμεταλλευθούμε την αλληλεγγύη των κρατουμένων και να πούμε στον καινούριο ότι αν δεν φάει το λουκάνικό του θα απαγορευθεί το επισκεπτήριο σε όλους...Περνώ απέξω και χτυπώ το ρόπαλό μου στην πόρτα της τρύπας..νιώθω πολύ θυμωμένος με αυτόν τον φυλακισμένο, επειδή προκαλεί ενόχληση και δημιουργεί φασαρίες στους άλλους. Αποφάσισα να τον ταίσω με το ζόρι αλλά πάλι δεν τρώει. Άφησα το φαγητό να τρέχει πάνω στο πρόσωπό του. Δεν πίστευα ότι τα έκανα εγώ όλα αυτά. Μίσησα τον εαυτό μου που τον εξανάγκασα να φάει, αλλά μίσησα και εκείνον επειδή δεν έτρωγε».

Όπως αποτυπώνεται καθαρά, ο φύλακας βρίσκει διέξοδο επιρρίπτοντας την ευθύνη στο θύμα (ο κρατούμενος πάει γυρεύοντας) και υπό την επίκληση μιας ανώτερης εξουσίας για την τακτική που ακολουθεί σε βάρος του κρατουμένου (ήταν θυμωμένος επειδή δημιουργούσε φασαρίες στους άλλους, παραβλέπει το γεγονός ότι η αφετηρία της φασαρίας ήταν ο ίδιος). Και οι δύο καταστάσεις, επίρριψη ευθυνών, αποποίηση της ευθύνης αποτελούν γνωστικές διεργασίες που διευκολύνουν την κακοποίηση του θύματος.⁴⁴

⁴⁴ Στο ίδιο σελ.261

2.2.Βία και εγκλεισμός

2.2.1.Το θεωρητικό και εμπειρικό πλαίσιο της βίας στη φυλακή

Οι μορφές της βίας που εκδηλώνονται στη φυλακή λαμβάνουν συνοπτικά τις εξής μορφές: α) γενικές ταραχές β) κρατούμενος εναντίον κρατουμένου γ) κρατούμενοι εναντίον φυλακτικού προσωπικού, φυλακτικό προσωπικό εναντίον κρατουμένων και δ) βία του φυλακισμένου ενάντια στον εαυτό του.⁴⁵

Η απάντηση στο πρόβλημα της βίας στη φυλακή απαιτεί μια πλήρη κατανόηση των περιστάσεων που παράγουν βίαιη συμπεριφορά. Τα βίαια περιστατικά προκύπτουν από την αλληλεπίδραση ψυχολογικών και καταστασιακών παραγόντων. Παραδοσιακά, οι ψυχίατροι και οι ψυχολόγοι είχαν εστιασθεί στην παγιωμένη θέση των ψυχολογικών χαρακτηριστικών του επιτιθέμενου-(ψυχιατρική διάγνωση, προσωπικότητα και επικινδυνότητα-) με μικρή έμφαση στα χαρακτηριστικά της κατάστασης, στην προσπάθεια πρόβλεψης ή αποτροπής της βίαιης συμπεριφοράς. Ο Megargee, προχώρησε σε μια ταξινόμηση των βιαίων εγκληματιών με τις αντίστοιχες ψυχολογικές διαδικασίες που υποδηλώνουν βιαία επεισόδια. Η κατηγοριοποίηση αυτή που ανιχνεύεται στη βία της φυλακής εξηγεί μερικώς την κατάσταση ενώ τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος (οι παράγοντες της κατάστασης) όπου το βίαιο επεισόδιο λαμβάνει χώρα, περιλαμβάνουν το σύστημα της φυλακής, την συμπεριφορά του θύματος, και την παρουσία παρατηρητών. Ενώ φαίνεται να υπάρχει μια γενική διασύνδεση μεταξύ ψυχιατρικής παθολογίας και διασπαστικής συμπεριφορικής διαταραχής (Toch & Adams), υπάρχει αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη μελέτη των

⁴⁵ Αμανατίδου, Ε.Β.(1986).«Η βία στις φυλακές», στο: *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, 2, σελ.19

περιβαλλοντικών και συστημικών παραγόντων . Στη μελέτη του ο David Cooke, υποστηρίζει ότι η κατανόηση της βιαίας συμπεριφοράς μπορεί να αναπτυχθεί από τη μετατόπιση της έμφασης στην ανάλυση από τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά του δράστη στα χαρακτηριστικά του συστήματος. Αυτή η κατεύθυνση παρουσιάζει τέσσερα πλεονεκτήματα: α) μπορούμε να αλλάξουμε την συμπεριφορά των εγκλείστων σε μεγαλύτερη έκταση εάν τροποποιήσουμε το περιβάλλον τους παρά εάν αλλάξουμε τη ψυχολογική τους λειτουργία, β) πολλά επιθετικά άτομα ενδέχεται να μη συνεργασθούν για τη θεραπεία τους και έτσι η τροποποίηση των συστημικών παραγόντων να αποτελεί το μοναδικό μέσο μείωσης της πιθανότητας των βιαιών περιστατικών γ) μπορούν να γίνουν προσπάθειες για να προβλεφθεί η βιαία συμπεριφορά και δ) μια τέτοια προσπάθεια θα κάνει τις φυλακές ασφαλέστερες για όλους αυτούς που εργάζονται αλλά και παραμένουν εγκλειστοί.⁴⁶

Μια ακόμη προσέγγιση στην κατανόηση των βιαιών περιστατικών στο χώρο της φυλακής (έναντι του φυλακτικού προσωπικού και των άλλων συγκρατούμενων), περιλαμβάνει την εξέταση των τριών θεωρητικών μοντέλων για την προσαρμογή των ατόμων στον εγκλεισμό. Ως γνωστόν, τρία κυρίως θεωρητικά μοντέλα έχουν χρησιμοποιηθεί για την εξήγηση της συμπεριφοράς των τροφίμων στο περιβάλλον της φυλακής: α) της στέρησης β) της εισαγωγής και γ) της κατάστασης. Σύμφωνα με το μοντέλο της στέρησης, (deprivation model) η φυλακή είναι ένας ολοκληρωτικός θεσμός απομονωμένος από τον ελεύθερο κόσμο (Goffman). Το είδος του περιβάλλοντος ενθαρρύνει τη διαδικασία του ιδρυματισμού μέσω της προσαρμογής στις απώλειες ή των δεινών του εγκλεισμού (Sykes). Ειδικότερα, τα δεινά του εγκλεισμού κατά τον Sykes, περιλαμβάνουν την απώλεια της ελευθερίας, των αγαθών και των υπηρεσιών, τις ετεροσεξουαλικές σχέσεις, την αυτονομία και την ασφάλεια. Η σταδιακή προσαρμογή

⁴⁶ Cooke, D.J.(1991). Violence in prisons: the influence of regime factors. *The Howard Journal*, 30, 98-9.

των τροφίμων στις συνθήκες ζωής στη φυλακή, οδηγεί στην ανάπτυξη μιας υποκουλτούρας των φυλακισμένων που έρχεται σε αντίθεση με τη διεύθυνση των φυλακών. Συνεπώς, οι έγκλειστοι επιδεικνύουν αρνητικές στάσεις, αξίες και αυτοθεωρήσεις που αντιτίθενται στη διοίκηση και το σωφρονιστικό προσωπικό. Αυτή η κουλτούρα αντίθεσης και η αρνητική στάση οδηγεί τους φυλακισμένους στην επιθετικότητα, στην αντίσταση κατά της εξουσίας, στην επίθεση κατά συγκρατουμένων ή στην παραβίαση των κανόνων της φυλακής.⁴⁷

Στην προοπτική του μοντέλου στέρησης εμπίπτει και η διάσταση του υπερπληθυσμού, ως μια εν δυνάμει αιτία στη δυσπροσαρμογή των κρατουμένων. Η αρχική υπόθεση που στηρίζει αυτό το μοντέλο είναι ότι η συμπεριφορά, όπως και η βία στη φυλακή (και άλλων μορφών παρεκτροπών) είναι το αποτέλεσμα, το προϊόν του σκληρού θεσμικού περιβάλλοντος. Για αυτό το λόγο, οι ερευνητές εστίασαν στα μοναδικά χαρακτηριστικά αυτού του πλαισίου που παράγουν αρνητικό αντίκτυπο σε συμπεριφορές, στάσεις, αξίες και στους τρόπους κοινωνικής διαντίδρασης, όπως και ότι ο συνωστισμός θα οδηγήσει σε αυξανόμενα επίπεδα παραπτωματικότητας των κρατουμένων, που θα κυμαίνεται από το βασικό επίπεδο της μη-συμμόρφωσης μέχρι και σε πιο σοβαρές μορφές επίθεσης ακόμη και δολοφονίας.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Stokols προέβη σε μια διάκριση όσον αφορά τον συνωστισμό (crowding) όπου είναι μια ψυχολογική συνθήκη και περιλαμβάνει την αντίληψη των περιορισμών από τη μεριά του ατόμου και μπορεί να προέρχεται από τον περιορισμένο χώρο και της πυκνότητας που είναι μια φυσιολογική κατάσταση. Συχνά αυτοί οι δύο όροι χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι, ωστόσο η έννοια της πυκνότητας διακρίνεται σε χωρική (spatial) και αναφέρεται στο μέγεθος του χώρου που είναι

⁴⁷ Fisher – Giorlando, M & Jiang, S.(2002). Inmate misconduct: a test of the deprivation, importation and situational models. *The Prison Journal*, 82, 338-9 όπου και παραπέμπουν στα έργα μεταξύ άλλων των Sykes & Messinger: *The inmate social system 1960* και Wright: *A study of individual, environmental and interactive effects in explaining adjustment to prison 1991*

διαθέσιμος στους τρώφίμους (πχ το μέγεθος του κελιού) και μπορεί να μετρηθεί με αρκετούς τρόπους συμπεριλαμβανομένης και της λειτουργικής χωρητικότητας και β) της κοινωνικής πυκνότητας που αναφέρεται στον αριθμό των ατόμων που ευρίσκονται σε ένα δωμάτιο. Η έρευνα σε αυτές τις περιπτώσεις έχει στραφεί στην σύγκριση της συμπεριφοράς και της υγείας των εγκλείστων σε διαφορετικούς τύπους εγκατάστασης, όπως κελιά και κοιτώνες. Λαμβάνοντας υπόψιν τα συμπεράσματα του Freedman σχετικά με τον αντίκτυπο της πυκνότητας στο έγκλημα, προκύπτει ότι η πυκνότητα υπηρετεί την ενίσχυση της σημασίας άλλων περιβαλλοντικών ερεθισμάτων, συνεπώς εντείνει την αντίδραση του προσώπου σε αυτά. Τα σχετικά πορίσματα από έρευνες για την εξέταση της συμπεριφοράς μεταξύ πυκνότητας και βίας είναι ανάμεικτα. Ανάμεσα στις κυρίαρχες μεταβλητές ανάλυσης είναι η ηλικία και η φυλή, όπως επίσης και το μεταβατικό στάδιο που διέρχεται ο έγκλειστος πληθυσμός (σύγκριση φυλακών και κρατητηρίων αναφορικά με τη βία και τα υψηλά ποσοστά θυματοποίησης στους χώρους κράτησης πιθανόν λόγω του χαμηλότερου επιπέδου οργάνωσης εξαιτίας της μετάβασης του διερχόμενου πληθυσμού κατά Bowker).⁴⁸

Η θεωρητική ανάπτυξη έχει αγνοήσει τις αντίστροφες επιπτώσεις του υπερπληθυσμού των κρατουμένων για δύο κυρίως λόγους: α) δεν υπάρχουν αξιοπρόσεχτες ενδείξεις της πρότασης ότι οι πυκνοκατοικημένες φυλακές θα οδηγήσουν σε μια παρακμή της κακής συμπεριφοράς των τρώφίμων και β) υπάρχει μικρή σχετική εμπειρική απόδειξη ότι τέτοια σχέση υφίσταται- η πραγματική πλειοψηφία της έρευνας φέρει αντιφατικά αποτελέσματα από την θετική επίδραση έως και την αρνητική σχέση, παρά το γεγονός ότι αυτός ο παράγοντας θέτει ισχυρές

⁴⁸ Tartaro, C.(2002). The impact of density on jail violence. *Journal of Criminal Justice*, 30, σελ.500-1.

προκλήσεις στην επιτυχή διαχείριση μιας φυλακής αυξάνοντας το ποσοστό κινδύνου για βία μεταξύ κρατουμένων.⁴⁹

Συνεπώς η κριτική στο μοντέλο στέρησης ανάγεται στην άγνοια των διαχειριστικών αποτελεσμάτων στην συμπεριφορά των τροφίμων. Το διαχειριστικό μοντέλο όπως αναπτύχθηκε από τον Dilulio (επιχείρησε την συγκριτική μελέτη τριών συστημάτων φυλάκισης στο Τέξας, Μίσιγκαν και τη Καλιφόρνια) αναγνωρίζοντας τρία διαχειριστικά πλαίσια μεταξύ των οποίων α) μοντέλο ελέγχου, όπου οι έγκλειστοι υπόκεινται σε υψηλά περιοριστικό περιβάλλον με επίσημους περιορισμούς με στενό έλεγχο των δραστηριοτήτων τους β) μοντέλο ευθύνης όπου οι φυλακές διατηρούν τη τάξη με ελάχιστους ελέγχους και τη διάθεση των ευκαιριών για διοίκηση των τροφίμων και γ) συναινετικό μοντέλο όπου οι διευθυντές εργάζονται με ένα ελαστικό στυλ διαχείρισης με άντληση στοιχείων και από τα δύο προαναφερόμενα μοντέλα. Στο γενικό μοντέλο της διαχείρισης, δύο ειδικά είδη ελέγχου έχουν προκαλέσει διαφωνία σχετικά με το είδος του ελέγχου που θα πρέπει να αναπτυχθεί: α) εξαναγκαστικός την ανάγκη για απειλές και κυρώσεις και β) επιβραβευτικός με έμφαση στην επιβράβευση των εγκλείστων και στην προσφορά κινήτρων για καλή συμπεριφορά. Στο πλαίσιο αυτού του μοντέλου, η βία μεταξύ εγκλείστων πηγάζει από τις αδύναμες διευθυντικές ικανότητες, όπου οι φύλακες δεν είναι κατάλληλα εκπαιδευμένοι και η ασφάλεια στη φυλακή βρίσκεται σε κίνδυνο.⁵⁰

Ακολούθως, το μοντέλο της πολιτισμικής μεταφοράς εισαγωγής (importation model) εστιάζει στην επιρροή της (προ-φυλακής) κοινωνικοποίησης και εμπειρίας. Υποστηρίζει την υπόθεση ότι αρχικά τα διακριτά χαρακτηριστικά και το κοινωνικό υπόβαθρο του ατόμου επηρεάζει καθοριστικά την συμπεριφορά του ατόμου στην

⁴⁹Franklin, T.W.& Franklin, C.A.& Pratt T.C. (2006), Examining the empirical relationship between prison crowding and inmate misconduct: a meta-analysis of conflicting research results. *Journal of Criminal Justice*, 34, 401-8.

⁵⁰ Ο.π. σελ. 403-8

φυλακή (Irwin, Cressey). Δεύτερον, ότι όλοι οι έγκλειστοι δεν υφίστανται τα δεινά και τις στερήσεις της φυλακής και ότι η προσαρμογή τους σε αυτήν, εξαρτάται από την ικανότητα του ατόμου να εντοπίσει μια θέση που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του. Τρίτον ότι η φυλακή πρέπει να αντιμετωπισθεί ως ένα λιγότερο από ότι ολοκληρωτικό ίδρυμα και ότι ο έλεγχος της φυλακής σήμερα κατανέμεται μεταξύ εγκλείστων, σωφρονιστικού προσωπικού, δικαστηρίων και από ένα αριθμό από εξωτερικές ομάδες. Έτσι οι έγκλειστοι δεν αποτελούν μια απομονωμένη ομάδα, αλλά αποτελούν διαφορετικές υποομάδες με διαφορετικά συστήματα πεποιθήσεων και κανόνων.⁵¹

Στο σημείο αυτό σκόπιμη είναι η παράθεση της πρότασης για την αντιμετώπιση της φυλακής ως μη ολοκληρωτικό ίδρυμα (not-so-total institution) που ανήκει στον Farrington και αντιτίθεται στη λογική του Goffman περί ολοκληρωτικών ιδρυμάτων.⁵² Η διαφορά μεταξύ των δυο θεωρήσεων έγκειται στο βαθμό όπου η εξωτερικοί πολιτισμικοί, οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες επηρεάζουν τη φυλακή στη διαχείριση, τάξη και των ατόμων που την περιστοιχίζουν. Ειδικά, ο Goffman, υποστήριξε ότι στις μοντέρνες φυλακές «...υπάρχουν ευρισκόμενα άτομα, που αποκόπτονται από την ευρύτερη κοινωνία για μια συγκεκριμένη περίοδο, όπου μαζί οδηγούν ένα κλειστό τυπικά διαχειρισμένο κύκλο ζωής». Ενώ ο Farrington υποστήριξε ότι το μοντέρνο Αμερικανικό σωφρονιστικό σύστημα θα πρέπει να ιδωθεί ως κάτι λιγότερο από ένα ολοκληρωτικό (somewhat less than total) ίδρυμα γιατί δεν είναι εξολοκλήρου ή αποτελεσματικά αποκομμένο από την ευρύτερη κοινωνία που περιέγραψε ο Goffman.⁵³

⁵¹Fisher – Giorlando, M & Jiang S.(2002), σελ.339 όπως αντίστοιχα αναφέρεται σε σχετική βιβλιογραφία μεταξύ άλλων των Irwin Sociological studies of the impact of longterm confinement 1981, Irwin & Cressey Thieves, Convicts, and the inmate Culture 1962, Bonta &Gendreau Re-examining the cruel and unusual punishment of prison life1990, Toch Living in prison the ecology and survival 1977

⁵²Farrington, K.(1992).The modern prison as total institution ? Public perception versus objective reality. *Crime & Delinquency*, 1,σελ.6-26.

⁵³ Fisher – Giorlando, M & Jiang S.(2002) σελ.355 όπως αναφέρεται στην σημ.3

Και τα δύο μοντέλα έχουν δεχθεί κριτικές σε μεθοδολογικό πεδίο για τη χρήση αμφιβόλου δεικτών μέτρησης, μικρού αριθμού μεταβλητών σε ερευνητικές διαδικασίες ή και της προσπάθειας γενικεύσεων. Αντίστοιχα, έχει διατυπωθεί κριτική και από το καταστασιακό μοντέλο (situational model), στο μοντέλο της εισαγωγής για την παραμέληση των παραγόντων της κατάστασης σχετικά με την προσαρμογή του εγκλείστου στην φυλακή. Το καταστασιακό μοντέλο υποστηρίζει ότι οι πηγές για την έναρξη και την κατεύθυνση της συμπεριφοράς, έρχονται πρώτιστα από τους καταστασιακούς συντελεστές όπως η εποχή του χρόνου, η τοποθεσία, ή από μια σύνθετη αλληλεπίδραση μεταξύ των εγκλείστων, του προσωπικού και των πλαισίων που λαμβάνουν χώρα αυτές οι διαντιδράσεις. Το γενικό σχήμα περιλαμβάνει την επεξεργασία τριών ερωτήσεων: που, πότε και με ποιον πραγματοποιείται η συμπεριφορά.⁵⁴

Το εμπειρικό πλαίσιο των τριών μοντέλων περιλαμβάνει τη χρήση μεταβλητών όπως: α) του συνωστισμού, σχεδίων επισκέψεων, ανάμειξη σε προγράμματα της φυλακής, αυστηρότητας στην επιβολή των κανόνων, επιβολή ασφαλείας στις φυλακές και στην έκτιση της ποινής για το μοντέλο της στέρησης, β) του φύλου, ηλικίας, φυλετικής προέλευσης, ή και κοινωνικής τάξης, έγγαμου βίου, μόρφωσης, αριθμού καταδικών, ιδιότητα μέλους σε συμμορίες, χρήση ναρκωτικών και μεταβλητές προσωπικότητας για το μοντέλο εισαγωγής. Όσον αφορά, το καταστασιακό μοντέλο επειδή εστιάζεται στην μελέτη της επίδρασης των συστημικών μεταβλητών στην προσαρμογή του εγκλείστου και στο σχεδιάγραμμα του πότε, που και με ποιον, οι χρησιμοποιούμενες μεταβλητές είναι αντίστοιχα: α)εποχή , ώρα της ημέρας, βάρδια όπου σημειώθηκε το επεισόδιο, β)το μέρος όπου εξελίχθηκε το συμβάν και το είδος

⁵⁴ Ο.π. σελ. 340 που παραπέμπει στα εξής έργα, Goodstein & Wright Inmate adjustment to prison 1989, Paterline & Petersen Structural and social psychological determinants of prisonization 1999, Flanagan Correlates of institutional misconduct among state prisoners 1983.

εγκλεισμού ενώ υπάρχει και μια τρίτη κατηγορία, ποιος κατέγραψε το επεισόδιο και την εμπλοκή των άλλων κρατουμένων στο γεγονός.⁵⁵

Σε γενικές γραμμές τα πορίσματα των σχετικών ερευνών πριν το 1991, δείχνουν μια επίδραση των μεταβλητών στέρησης στην συμπεριφορά των εγκλείστων χωρίς επακριβή προσέγγιση της κατεύθυνσης ή του ποσοστού επίδρασης, ενώ οι μεταβλητές του μοντέλου εισαγωγής κυρίως ατομικιστικής προσέγγισης έχουν ανάμεικτα αποτελέσματα με την πλειοψηφία των ερευνών να υποστηρίζουν μια διασύνδεση και τέλος δεν υπάρχουν πρόσφορες έρευνες για το τρίτο μοντέλο. Στις μετά του 1991 έρευνες περιλαμβάνονται οι εργασίες του McCorkle όπου η σχετικά αδύναμη διοίκηση και οι πρακτικές της καθιστούν ικανή την πρόβλεψη των ποσοστών επίθεσης σε συγκρατούμενους και προσωπικό. Άλλη μια σειρά πορισμάτων αναφέρεται στην σύνδεση της οικονομικής στέρησης με τη μη βίαιη και τη βίαιη διαγωγή, τις μεταβλητές στέρησης να αποτελούν καλύτερους δείκτες πρόγνωσης από εκείνους της εισαγωγής (Paterline & Petersen), το δίκτυο ελέγχων σχετικά με τη φυλετικοποίηση της βίας (Harer & Steffensmeier), την έρευνα του Cao και των συνεργατών του με την αποδοτικότητα του μοντέλου εισαγωγής, την έρευνα του Patrick σχετικά με τις φιλονικίες μεταξύ κρατουμένων και τη διασύνδεσή τους με τις δομικές και διαπροσωπικές μεταβλητές με άξονα τις σχέσεις μεταξύ εγκλείστων και την αντιμετώπισή τους από το φυλακτικό προσωπικό ειδικότερα εάν το αντιλαμβάνονται ως φυσική απειλή εναντίον τους.⁵⁶

Συνοψίζοντας και τα τρία μοντέλα, προτείνουν διαφορετικές προσεγγίσεις στην εξήγηση της συμπεριφοράς των τροφίμων, προσφέροντας ικανοποιητική εμπειρική τεκμηρίωση. Υφίσταται και μια συγκριτική έρευνα (παρά το μικρό δείγμα και τη δυσκολία γενίκευσης) στο εμπειρικό πεδίο και των τριών μοντέλων, η οποία προσθέτει

⁵⁵ Στο ίδιο σελ.340.

⁵⁶ Ο.π.σελ. 342

αρκετά στοιχεία στην επεξήγηση της βιαιτής συμπεριφοράς όπως αναλύεται σε απείθεια (ανυπακοή), σύγκρουση, επίδειξη μαχητικότητας, καταστροφή περιουσίας, και αυτοακρωτηριασμούς. Αποδεικνύεται βάσει των πορισμάτων της ίδιας έρευνας, η συμπληρωματικότητα των μοντέλων στην εξήγηση των παραβιάσεων και της δυσπροσαρμοστικότητας των φυλακισμένων, με τα μοντέλα της στέρησης και της κατάστασης να εξηγούν τα περιστατικά βίας έναντι του προσωπικού και των εισαγωγής και κατάστασης να συνεισφέρουν στην εξήγηση των περιστατικών μεταξύ κρατουμένων. Από την σύγκλιση των ανωτέρω το μοντέλο της κατάστασης εμφανίζεται πιο ισχυρό στην επεξήγηση της δυσπροσαρμογής των εγκλείστων.⁵⁷

2.2.2 Το πείραμα ως η απεικόνιση του μικρόκοσμου της φυλακής

Προτού επιχειρηθεί οποιαδήποτε εξειδίκευση των καταστάσεων μέσα στις οποίες αναπτύσσονται οι αλληλοδράσεις των κρατουμένων με τους φύλακες και τους ρόλους που καλούνται αμφότεροι να επιτελέσουν, είναι σκόπιμη η παρουσίαση του μικρόκοσμου της φυλακής. Στο πείραμα του Zimbardo εμφανίζονται και οι τρεις κατηγορίες των δρώντων που φέρουν

το βάρος της σωφρονιστικής μεταχείρισης: φυλακισμένοι, φύλακτικό προσωπικό και διοίκηση των φυλακών. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αυθόρμητες εκδηλώσεις των

⁵⁷ Ο.π.σελ. 352

συμμετέχοντων κατά την εκτέλεση των ρόλων τους στο πείραμα, είναι παρόμοιες με τις τυπικότητες και τις διαδικασίες που απαντώνται σε πραγματικούς χώρους φυλάκισης.

Για παράδειγμα, με την είσοδο στο κατάστημα κράτησης ξεκινά για το άτομο μια νέα φάση κοινωνικοποίησης, διαφορετική από εκείνη που βρίσκεται στην ελεύθερη κοινωνία. Αρχικά υφίσταται μια «ταπεινωτική διαδικασία», όπως την αποκαλεί ο Goffman. Ο αποχωρισμός των προσωπικών του αντικειμένων και η αδυναμία διαμόρφωσης του χώρου κράτησης και γενικότερα η απώλεια όλων εκείνων των μέσων που θα του επέτρεπαν να συνεχίσει τις συνήθειες και τις απαιτήσεις του.⁵⁸

Ο μικρόκοσμος της φυλακής χαρακτηρίζεται από μια ιδιότυπη κοινωνική οργάνωση, δηλαδή από ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων, ρόλων, κανόνων, προτύπων και συμπεριφορών το οποίο δεν καθορίζεται από το επίσημο νομικό καθεστώς που διέπει τη φυλακή (σωφρονιστικός κώδικας, εσωτερικός κανονισμός της φυλακής) αλλά αναπτύσσεται ανεξάρτητα από αυτό και ενάντια σε αυτό, ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των κρατουμένων μεταξύ τους ή μεταξύ αυτών και του προσωπικού της φυλακής. Το κύριο χαρακτηριστικό της οργάνωσης είναι ο υποπολιτισμός της φυλακής και ο κώδικας των κρατουμένων.⁵⁹ Η κοινωνικοποίηση του εγκλείστου στη φυλακή συνεπάγεται την ιδρυματοποίησή και την αποκοινωνικοποίησή του σε σχέση με το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον.

Βασική παράμετρος της συμπεριφοράς των κρατουμένων είναι η ιδιωτική σφαίρα (privacy). Η τελευταία μολονότι σχετίζεται εκ πρώτης όψεως με τον προσωπικό χώρο, εν τούτοις δεν ταυτίζεται μαζί του. Ο προσωπικός χώρος αφορά τόσο τον χώρο καθ'εαυτό όσο και το χρόνο που διαθέτει ο κρατούμενος να μένει μόνος του. Το στοιχείο αυτό συνδέεται με το πρόβλημα της εσωτερίκευσης του υπερσυνωστισμού. Έτσι δεν αρκεί μόνον ένας κρατούμενος να διαβιώνει σε ατομικό κελί αλλά θα πρέπει

⁵⁸ Χάιδου (2002), σελ. 49

⁵⁹ Ο.π. σελ. 49

επιπλέον να δαπανά χρόνο για τον εαυτό του. Αν λοιπόν κάποιος διαμένει σε ατομικό θάλαμο κατά τη νύχτα και συγχρωτίζεται με τους κρατούμενους της φυλακής καθόλη τη διάρκεια της ημέρας, δεν μπορούμε να πούμε ότι έχει ιδιωτικότητα και ως εκτούτου, η πρόσληψη του υπερσυνωστισμού θα είναι έντονη.⁶⁰

Η συμπεριφορά των μελών των οργανώσεων δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται αποκλειστικά με τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά. Μια τέτοια ερμηνεία παραβλέπει ότι η συμπεριφορά διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από το εκάστοτε οργανωτικό πλαίσιο και ότι σταθεροποιείται μέσω των αλληλεπιδράσεων με τα άλλα άτομα.⁶¹

Από την άλλη πλευρά το σωφρονιστικό προσωπικό αποτελεί αναπόσπαστο δομικό και λειτουργικό στοιχείο του σωφρονιστικού συστήματος. Και επειδή, το σωφρονιστικό σύστημα, όπως ενυλώνεται στις επιμέρους φυλακές, μπορεί να μελετηθεί και ως δομή οργάνωσης, για αυτό το λόγο και το σωφρονιστικό προσωπικό αντιμετωπίζεται υπό το πρίσμα της οργανωτικής θεωρίας. Ειδικότερα, η οργανωτική θεωρία είναι ένα εξαιρετικά σημαντικό μέσο για την κατανόηση του «πως» η «authority» είναι κατανεμημένη στο εσωτερικό μιας οργάνωσης και πως αυτή χρησιμοποιείται για την υλοποίηση της αποστολής και την εφαρμογή των σκοπών μιας agency εν προκειμένω των σωφρονιστικών υπηρεσιών. Κάθε οργάνωση συντίθεται από πρόσωπα τα οποία δρουν ατομικά και συλλογικά και δημιουργούν ένα (διοικητικό) πολιτισμό. Στη θεωρία και στην πράξη λοιπόν, η δημόσια οργάνωση και κύρια η φυλακή οφείλει να λειτουργεί αποτελεσματικά δηλαδή να εκπληρώνει τους εκάστοτε σωφρονιστικούς σκοπούς.⁶²

⁶⁰ Δημόπουλος, Χ. (1998), *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*. Εγκληματολογικά, 11, Αθήνα/Κομοτηνή, Εκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλα, σελ.189

⁶¹ Λαμπροπούλου, Ε. (1994). *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, Αθήνα, Παπαζήσης, σελ.218.

⁶² Δημόπουλος, Χ. (2004). *Η μεταχείριση των επικίνδυνων κρατουμένων*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ.324-5.

Το πείραμα Stanford και η δυναμική του περιβάλλοντος της φυλακής.

Σχέσεις εξάρτησης ατόμου-χώρου και χρόνου .

« Ο ψηλός τοίχος όχι αυτός που περιφράσσει και προστατεύει, όχι αυτός που εκφράζει με την αίγλη του τη δύναμη και τον πλούτο αλλά ο επιμελώς κλειστός τοίχος, ο αδιαπέραστος και από τη μια μεριά και από την άλλη, που περικλείει τη μυστηριακή, τώρα διεργασία της τιμωρίας...η τιμωρία είναι μια τεχνική πειθαναγκασμού των ατόμων, εφαρμόζει μεθόδους ντρεσαρίσματος του σώματος⁶³ Η πειθαρχία αρχίζει πρώτα με την κατανομή των ατόμων στο χώρο και για αυτό εφαρμόζει διάφορες τεχνικές.⁶⁴ Η πειθαρχία τέχνη της κατάταξης και τεχνική για την αλλαγή των κατατάξεων, εξατομικεύει τα σώματα, ορίζοντας τον τόπο τους χωρίς να τα ριζώνει σε αυτόν, αλλά τα κατανέμει και τα κάνει να κυκλοφορούν μέσα σε ένα δίκτυο σχέσεων...οργανώνοντας κελιά, θέσεις και σειρές, η πειθαρχία διαμορφώνει περίπλοκους χώρους, ταυτόχρονα αρχιτεκτονικούς, λειτουργικούς και ιεραρχικούς.⁶⁵ »

Χώρος, χρόνος και πράξη αποτελούν τα βασικά πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας. Οι ειδικοί χώροι αντιστοιχούν σε ιδιαίτερες ανθρώπινες δραστηριότητες ή καταστάσεις και συνήθως εντάσσονται σε «ομάδες χώρων» (space clusters) με προκαθορισμένη λειτουργία. Ο χώρος διαμορφώνεται για τους χρήστες αλλά και οι χρήστες διαμορφώνουν το χώρο τους και τον χρησιμοποιούν όχι με τυχαίο τρόπο. Ο κανονιστικός όμως χώρος έχει τη δική του αυτοτελή επίδραση στη ψυχολογία του ατόμου καθώς ασκεί πάνω του χειραγωγική λειτουργία. Οι κλειστοί κοινωνικοί οργανισμοί όπως είναι οι φυλακές και γενικότερα τα σφραγιστικά καταστήματα, έχουν ειδικό σκοπό και αναπτύσσονται σε ένα περιορισμένο χώρο που συνεπάγεται και ένα εξίσου κλειστό κοινωνικό κύκλωμα. Η κοινωνική απομόνωση του οργανισμού, η

⁶³ Φουκώ, Μ.(1976/1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Κ.Χατζηδήμου, Ι. Ράλλη, Αθήνα, εκδόσεις Ράππας, σελ.155 και 173.

⁶⁴ Ο.π. σελ.188

⁶⁵ Στο ίδιο, σελ.194 και 196

συγκέντρωση όλων των δραστηριοτήτων των εγκλείστων στον ίδιο χώρο, ο ομαδικός έλεγχος (πειθαρχία, περιορισμοί καταστολή) καταλύουν κάθε προσωπικό στοιχείο και απορροφούν την προσωπικότητα.⁶⁶

Η ιδιαίτερη ψυχοπαθολογία του χώρου προκαλεί δυσάρεστες συνέπειες στο άτομο, που μπορούν να εκδηλωθούν με τη μορφή μιας δυσπροσαρμοστικότητας ή και απόσυρσης, μιας αντικοινωνικής συμπεριφοράς ή ακόμη και μιας παραβατικής. Η πρώτη σύγκλιση αναφέρεται στη δύναμη των κοινωνικών καταστάσεων όσον αφορά τον έλεγχο της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ανάμεσα στα ερωτήματα που πρόκειται να διερευνηθούν είναι που μπορεί να οδηγήσει η ανωτέρω κατάσταση και πως είναι εφικτό η ανθρώπινη βούληση να κατευθυνθεί, ή πως μετασχηματίζεται ο άνθρωπος όντας σε συνεχή διαντίδραση με τους φυλακισμένους.

Το πλαίσιο του χωροχρόνου βοηθά στην κατασκευή της φυλακής ως ετεροτοπίας και στην σύλληψη ότι ο κατασκευασμένος χρόνος της φυλακής αποτελεί μια επιπρόσθετη τιμωρία. Ο πανοπτισμός ως μορφή διακυβέρνησης συνιστά τον ειδικό χώρο της εξουσίας, όπου τίποτα δεν σου ανήκει ούτε καν και ο χρόνος σου. Όταν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο φιλόσοφος Bentham πρότεινε την χρήση του Πανοπτικού ως τον αρχιτεκτονικό μηχανισμό επιτήρησης της ζωής των κρατουμένων, καθιέρωνε και τη γέννηση ενός μοντέλου ανώνυμης επιτήρησης της σύγχρονης κοινωνίας, όπου κάθε απόπειρα διαφυγής από τα πλαίσια του κοινωνικού ελέγχου να καθίσταται αδύνατη. Ήταν η έναρξη της γέννησης της «κοινωνίας της πειθαρχίας» με το πανοπτικό να περνάει ως σύμβολο-μοντέλο στην υπηρεσία της εξουσίας για την επίβλεψη της ευρύτερης κοινωνίας.⁶⁷

⁶⁶ Πανούσης, Γ.(2002). *Η ποιητική του φυλακισμένου χώρου*, Αθήνα –Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλα, σελ.14

⁶⁷ Μαυρίδης Μ. (2003). *Το πανοπτικό του χρόνου (η διαχείριση του χρόνου σε συνθήκες μακροχρόνιας στέρησης της ελευθερίας)*, Αθήνα, Τυποθήτω –Γιώργος Δαρδανός, σελ.20-1.

Ο εγκλεισμός στη φυλακή έχει φθοροποιές επιπτώσεις στους κρατούμενους. Πολλές έρευνες έχουν δείξει ότι η διαβίωση των κρατουμένων υπό καθεστώς μη ελεύθερης διαχείρισης του χρόνου οδηγεί σε επιδείνωση της ψυχικής τους υγείας, προκαλώντας την εμφάνιση νευρώσεων, τη μείωση της αντίληψης, την απόσυρση και την απάθεια. Ο R.D.Laing, ο κυριότερος εκπρόσωπος του ρεύματος της αντι-ψυχιατρικής σχολής, θεωρεί ότι οι μακροχρόνιοι εγκλειστοί πάσχουν από οντολογική ανασφάλεια, όρος που υποδηλώνει τα άτομα τα οποία αμφισβητούν την προσωπική (ψυχική) τους ακεραιότητα, τη φυσική τους εξέλιξη και την ουσία των πραγμάτων. Στο βιβλίο του *Divided Self* (Διχασμένος εαυτός) αναφέρει: *«Το άτομο στην κατάσταση της οντολογικής ανασφάλειας μπορεί να αισθάνεται περισσότερο μη πραγματική παρά πραγματική οντότητα, στην κυριολεξία περισσότερο νεκρό παρά ζωντανό, αβέβαια διαφοροποιημένο από τον υπόλοιπο κόσμο, ώστε η ταυτότητα και αυτονομία του να αμφισβητούνται συνέχεια. Μπορεί να στερείται την εμπειρία της χρονικής του συνέχειας και να μην κατέχει σταθερή αίσθηση της προσωπικής του συνέπειας και συνοχής. Μπορεί να αισθάνεται μάλλον ανυπόστατος παρά με υπόσταση, ανίκανος να βεβαιωθεί αν το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένος είναι γνήσιο, καλό με αξία. Μπορεί τέλος να αισθάνεται τον εαυτό του μερικά αποχωρισμένο από το σώμα του»*.⁶⁸

Θεωρεί με άλλα λόγια, πολύ πιθανή τη μεταστροφή τους από ζωντανά και έλλογα όντα σε απλά αντικείμενα με πλήρη απώλεια χρήσης υποκειμενικών εκτιμήσεων. Η φυλακή δομώντας διαφορετικά τον χρόνο από ότι η ελεύθερη κοινωνία, στερεί στον κρατούμενο τη δυνατότητα να δημιουργήσει το δικό του χρόνο, αφού εξουδετερώνει τον σχεδιασμό ενεργειών στο μέλλον. Το καθεστώς εγκλεισμού στη φυλακή δημιουργεί διαφορετικές αντιλήψεις του χρόνου, αφού επιβάλλει τη μέτρηση του χρόνου άλλοτε κυκλικά και άλλοτε γραμμικά, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο

⁶⁸ Τσαλίκου 1996: 204 Τσαλίκου, Φ.(1996). *Μυθολογίες βίας και καταστολής*. Αθήνα, Παπαζήσης, Β΄ Έκδοση, σελ.204.

δύσκολη τη δημιουργία τεχνικών αντίστασης και διαφυγής από τη φθοροποιό επίδραση του παράγοντα χρόνου. Έτσι ο χρόνος έκτισης της ποινής ανάγεται σε κύρια παράμετρο της ποινής, αφού η διαχείριση του αποτελεί και βασικό μηχανισμό ελέγχου της συμπεριφοράς των κρατουμένων από μέρους της διοίκησης της φυλακής.⁶⁹

Το σκεπτικό είναι ότι η δόμηση του χρόνου στη φυλακή διαφέρει σε πολλά σημεία από αυτή της καθημερινής ζωής. Η σπουδαιότερη όμως διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι στην καθημερινή ζωή ο άνθρωπος προσπαθεί να διαστέλλει τις ευχάριστες στιγμές του και να συστέλλει τις δυσάρεστες. Στη φυλακή η προσπάθεια κατευθύνεται αποκλειστικά στη συστολή του χρόνου και στην ανακάλυψη τεχνικών για την επίτευξή της. Ο χρόνος της φυλακής συνδυάζει τα χαρακτηριστικά της αφθονίας και του αβέβαιου μέλλοντος. Ο άφθονος και ανεκμετάλλευτος χρόνος με τη μορφή της απραξίας, αποτελεί βάρος για τον κρατούμενο.⁷⁰

Εκκινώντας από τα σύμβολα από-ανθρωποποίησης στο χώρο όπως τα κάγκελα, ο μακρύς διάδρομος και το κελί της απομόνωσης, ο περιορισμός της κίνησης και ο έλεγχος ακόμη των λειτουργικών αναγκών υπό τη μορφή των προνομίων, συνηγορούν στην άσκηση της ψυχολογικής βίας που συνεπάγεται ένας μη-ζωτικός χώρος. Ο απόλυτος ετεροκαθορισμός του ατόμου (ως προς το σύνολο των δραστηριοτήτων του), η απομόνωση, η ανασφάλεια και ο φόβος που βιώνει στο πλαίσιο της φυλακής, ο περιορισμός (ή η πλήρης άρση δικαιωμάτων), των οποίων η άσκηση ήταν αυτονόητη πριν τον εγκλεισμό, αποτελούν καθοριστικό πλήγμα για τον κρατούμενο. Φθάνει σε σημείο να επιθυμεί την αυτοκαταστροφή του, συμβολική ή πραγματική.⁷¹

Τα «τοξικά» περιβάλλοντα προκαλούν επιβλαβή αποτελέσματα. Το ποσό της βίας στα σωφρονιστικά ιδρύματα υπολογίζεται πενταπλάσιο από εκείνο του

⁶⁹ Μαυρής (2003) σελ.23-4

⁷⁰ Ό.π. σελ. 165

⁷¹ Χάιδου (2002), σελ.52

«ελεύθερου» κόσμου. Το 1995 το Bureau of Justice statistics στις ΗΠΑ κατέγραψε συνολικά περί τις 40.000 επιθέσεις σε φυλακτικό προσωπικό ή εγκλείστους σε σωφρονιστικούς χώρους ή 4% επί του ενός εκατομμυρίου ατόμων που βρίσκονταν εγκλειστοί εκείνο το διάστημα. Το 1994, το ποσοστό των βιαιών επιθέσεων στο γενικό πληθυσμό ήταν της τάξης του 0,7 % .⁷²

Η φυλακή ως χώρος έτερος των άλλων χώρων, οργανώνεται με κυρίαρχο στόχο τον έλεγχο των εγκλείστων, αφού αποτελεί κτιριακή κατασκευή που περιορίζει τις ανθρώπινες ελευθερίες σε ορισμένο τόπο και για ορισμένο χρόνο. Άρα ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός υπακούει και ακολουθεί τις επιταγές του ποινικού νομοθέτη. Εξωτερικά η περίφραξη αποτελεί τον κύριο τρόπο καθορισμού του πειθαρχικού χώρου. Ο εσωτερικός χώρος, (ως πειθαρχικός) οργανώνεται με βάση την ταξινόμηση και την κατανομή όσο το δυνατόν πανομοιότυπων μονάδων, αποφεύγοντας τις ομαδοποιήσεις και αποσυνθέτοντας τις μαζικότητες. Η γεωμετρική ιεράρχηση αυτού του χώρου δομείται με γνώμονα την αρτιότερη επιτήρηση της ζωής των κρατουμένων και τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα στη ζωή του ατόμου. Με την είσοδό του στη φυλακή, ο κρατούμενος διαπιστώνει ότι έχει να αντιμετωπίσει έναν καινούργιο κόσμο σε ένα καινούργιο χώρο, στο οποίο θα πρέπει να ενταχθεί και να οργανώσει τη ζωή του και φυσικά το χρόνο του.⁷³

Το σώμα μέσα στη φυλακή δεν έχει τόπο να τον οικειοποιηθεί καθώς παραμένει συνεχώς έκθετο. Ο χώρος του κελιού είναι διάφανος και επιτηρείται συνεχώς και τα μόνα όρια είναι εκείνα που τον χωρίζουν από το διπλανό. Τα γεγονότα της ζωής μας, η σχέση με τους άλλους πάντα εντοπίζονται, έχουν ένα τόπο γεμάτο σημασίες

⁷² May J.P.σελ108

⁷³ Μαυρή (2003),σελ.48-9

πραγματικές και συμβολικές, ενώ οι σκέψεις και τα συναισθήματα η εικόνα του εαυτού υπάρχουν πάντα σε σχέση με το χώρο και το χρόνο.⁷⁴

Η φυλακή μέσω της διαχείρισης μεθόδων του χρόνου οδηγεί στη διατήρηση συγκεκριμένων σχέσεων εξουσίας και υποταγής, καθότι στρέφεται κατά του προσωπικού, ελεύθερου, ιδιωτικού, οικείου, παρελθόντος και μέλλοντος χρόνου του έγκλειστου. Δεν είναι η ποινή που εξουθενώνει και αδρανοποιεί τον κατάδικο. Είναι η τιμωρία του χρόνου της ποινής, η υπαρπαγή και η εξάλειψη του προσωπικού χρόνου με την ταυτόχρονη εμφύτευση ενός άλλου χρόνου, ξένου άγνωστου.⁷⁵ Το πόσο ήπιο είναι το σωφρονιστικό σύστημα δεν έχει καμία σχέση με την αποτελεσματικότητα του. Όπως αναφέρει ο Foucault « το πόσο ήπιες είναι οι ποινές δεν έχει καμία σχέση με την αποτελεσματικότητα του ποινικού συστήματος. Πρέπει να απαλλαγούμε από τη ψευδαίσθηση ότι η επιβολή των ποινών γίνεται με σκοπό να κατασταλούν τα εγκλήματα. Τα σωφρονιστικά μέτρα δεν παίζουν μόνο τον αρνητικό ρόλο της καταστολής, αλλά επίσης το θετικό ρόλο της νομιμοποίησης της εξουσίας η οποία επιβάλλει τους κανόνες...στην καινούργια πραγματικότητα έχει μεγαλύτερη σημασία η αποτελεσματικότητα της ποινής και όχι ο παραδειγματικός χαρακτήρας της. Γι' αυτό ο μηχανισμός που χρησιμοποιείται στηρίζεται λιγότερο στην τιμωρία και περισσότερο στην επιτήρηση».⁷⁶

⁷⁴ Λυδάκη, Α. (2006), «Κι αν βγω απ' αυτή τη φυλακή... Διαδικασίες αποδόμησης το εαυτού στην ταινία Τελευταία έξοδος: Ρίτα Χέιγουορθ», στο: Κουκουτσάκη Α. (επιμ.) *Εικόνες φυλακής*, Αθήνα, Πατάκης, σελ.207

⁷⁵ Μαυρής (2003), σελ.174

⁷⁶ Φουκώ, Μ. (1999), *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός, το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές*, μτφρ. Σ. Παντελάκης, Αθήνα, Μαύρη Λίστα, σελ.94.

2.3 Δυναμική των ομάδων και εξέταση μορφών βίας στο πείραμα.

2.3.1 Αντιμαχόμενοι ρόλοι και διαντιδράσεις : κρατούμενοι versus φύλακες

Ένας κοινωνικός ρόλος είναι ένα από τα αρκετά κοινωνικά σχέδια συμπεριφοράς που αναμένονται από τα πρόσωπα σε μια δοσμένη θέση ή ομάδα. Είναι οι ρόλοι που υποθέτει κανείς ως το αποτέλεσμα των ενδιαφερόντων, ικανοτήτων και σκοπών ή αυτών που επιβάλλονται από την ομάδα ή από τις πολιτισμικές, οικονομικές ή βιολογικές συνθήκες πέραν του ελέγχου του ατόμου. Σε κάθε περίπτωση οι κοινωνικοί ρόλοι περιγράφουν τη συμπεριφορά. Οι ρόλοι των κρατουμένων και των φρουρών στο πείραμα δημιούργησε διαφορές ισχύος και status, ενώ κανείς δεν ενημέρωσε τους δρώντες

στο πως θα εκτελέσουν τους ρόλους τους. Πρακτικά κάθε άτομο βασίστηκε πάνω σε κάποια προσωπική γνώση περί της αλληλουχίας των γεγονότων και της δράσης που αναμενόταν από ένα συγκεκριμένο ρόλο. Έτσι για παράδειγμα, εάν κάποιος αντιλαμβάνεται το ρόλο του φύλακα ως κάποιου που χρησιμοποιεί εξαναγκασμό για τον έλεγχο της συμπεριφοράς των κρατουμένων, τότε αυτό το άτομο είναι πιθανόν να χρησιμοποιήσει αυτό το πλάνο γνώσης και να μετατραπεί σε ένα αυταρχικό φρουρό υπό συνθήκες όπως του πειράματος Stanford. Αρκετοί σπουδαστές στο πείραμα, στους οποίους είχε ανατεθεί το καθήκον της φύλαξης των κρατουμένων, έμειναν έκπληκτοι με την ευκολία που είχαν στην άσκηση του ρόλου τους (απόλαυση του ελέγχου των

άλλων ατόμων): φορώντας την στολή μεταμορφώνονταν από φοιτητές κολλεγίου υποκείμενα έρευνας σε σκληρούς φύλακες σωφρονιστικών καταστημάτων.⁷⁷

Μια ακόμη σύγχρονη αναφορά του πειράματος αφορά τη βία. Εν προκειμένο για την κατάσταση του εγκλεισμού και ειδικότερα για τον κρατούμενο είναι η βία η οποία εκδηλώνεται σε τουλάχιστον δύο επίπεδα, προς και από τον εαυτό του. Προσπαθώντας να περιορισθεί το ευρύ πεδίο που καλύπτει η ανωτέρω έννοια, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ιδιαίτερο γνώρισμά της είναι η αμφισημία. Από τη μια πλευρά εμφανίζεται ως η σύγκρουση δικαιωμάτων και λόγων ή ως η αντίθεση προς την κοινωνική ευταξία. Η βία αφορά κοινωνική σχέση, συχνά θεσμοθετημένη και είναι σχέση δύναμης, καθόσον κάποιος από τους δύο εδραιώνει ή επιβάλλει τη θέλησή του. Αλλά η δύναμη εκφέρεται με πολλές μορφές. Εκείνη που εκφέρεται με τη βία είναι η πρόθεση ελέγχου του άλλου.⁷⁸

Όπως έδειξε το πείραμα, οι κρατούμενοι ήρθαν αντιμέτωποι με την άσκηση αυταρχικού ελέγχου και με την υποταγή τους στις αυθαίρετες αποφάσεις και κανόνες των δεσμοφυλάκων. Οποιαδήποτε ερώτηση κρατουμένου προκαλούσε τον εξευτελισμό και την επιθετικότητα. Οι πράξεις κλιμακώνονταν και ένας απειθής κρατούμενος θα επέσυρε την τιμωρία όχι μόνο στον ίδιο αλλά και στους λοιπούς συγκρατούμενους. Το περιβάλλον γινόταν όλο και πιο απρόβλεπτο και κάθε προγενέστερη υπόθεση περί δικαίου κόσμου κατέρρεε. Οι κρατούμενοι είχαν περιέλθει σε μια κατάσταση όπου έπαυσαν να ξεκινούν οποιαδήποτε δραστηριότητα, είχαν παραιτηθεί και απλά είχαν σταματήσει να λειτουργούν. Έτσι, η υποκειμενική αποστροφή τους χειραγωγείτο από τους φύλακες όχι με τη χρήση φυσικής βίας αλλά με τον ψυχολογικό έλεγχο,

⁷⁷Zimbardo, P.G.& Johnson R.L.&Weber A.L. (2000). *Psychology*, 3rd Ed., Allyn & Bacon A Pearson Education Company, σελ.458-9

⁷⁸Δημητρίου (2003), σελ.35 Όπως θα δειχθεί στην συνέχεια το πείραμα προσφέρει μια πληθώρα παραδειγμάτων που θα μπορούσαν να αναχθούν σε μια τυπολογική ανάλυση: φυσική, ψυχολογική, ηθική, συμβολική κ.ο.κ. βία.

λειτουργικού ισοδύναμου της επίκτητης αδυναμίας αντίδρασης όπως αναπτύχθηκε από τους Seligman & Grove.⁷⁹

Οι παράλογες τιμωρίες καθώς και αυτές από τις οποίες δεν υπάρχει τρόπος διαφυγής δημιουργούν μια κατάσταση «επίκτητης αδυναμίας αντίδρασης». Σε τέτοιες περιπτώσεις το άτομο αδυνατεί να αντιδράσει για να αποφύγει την τιμωρία. Ο Seligman διαπίστωσε ότι τα καταπιεζόμενα άτομα παραμένουν παθητικά επειδή πιστεύουν ότι οι προσπάθειές τους δεν έχουν αποτέλεσμα. Η επίκτητη αδυναμία αντίδρασης επομένως αναφέρεται σε συνθήκη κατά την οποία, έχοντας βιώσει μια σειρά από αναπόδραστες απεχθείς καταστάσεις, ο οργανισμός παύει να προσπαθεί να αποφύγει τις περαιτέρω αρνητικές συνέπειες. Η επίκτητη αδυναμία αντίδρασης είναι ακριβώς η αρχή που βοηθά τα ολοκληρωτικά καθεστώτα να επιτύχουν το στόχο τους, να φαίνονται παντοδύναμα και αήττητα. Αυτές οι καταστάσεις μειώνουν την αίσθηση της αυτοαποτελεσματικότητας, ένας όρος που πρότεινε ο Bandura στην περιγραφή του αισθήματος που έχει ένα άτομο σε σχέση με την προσωπική του ικανότητα και αποδοτικότητα.⁸⁰

Στο πείραμα διαφαίνεται μια διάσταση των καλών φρουρών που η ύπαρξη και η μηδενική τους αντίσταση στις ωμότητες των συναδέλφων τους ή καλύτερα η μη ανάμειξή τους προσεγγίζει την κατάσταση του by stander ή με τα λόγια του Zimbardo: «Δεν ήρθαν ποτέ σε μένα να μου πουν ότι αυτά τα άτομα πραγματοποιούν απαίσιες πράξεις που απεχθάνομαι... ή σε ένα κακό φρουρό να τον αποτρέψουν είναι μόνο ένα πείραμα, μαλάκωσε». Οι κακοί φρουροί, οι πιο βάνουσοι ήταν υπόλογοι για τη δημιουργία ενός κλίματος τρόμου στη φυλακή. Ωστόσο οι καλοί φρουροί ήταν αυτοί που διέβρωσαν το χώρο, γιατί στην πραγματικότητα χρειάζονταν τους κακούς έτσι

⁷⁹Haney, C.Banks W.C. & Zimbardo P.G. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1σελ., 69-97.

⁸⁰ Χαρίτου- Φατούρου (2003), σελ. 275

ώστε αυτοί να φαίνονταν καλοί. Συνήθισαν στις ωμότητες των άλλων γιατί δημιούργησαν για τους εαυτούς τους την εικόνα των καλών, σε σημείο που ήθελαν να γίνουν αρεστοί ως τέτοιοι χωρίς να αντιδρούν καθόλου στις πρακτικές των κακών. Κατά ένα τρόπο αυτοί δημιούργησαν μια κοινωνική πραγματικότητα που έκανε τους επαναστάτες φυλακισμένους να θέλουν να γίνουν καλοί κατά τέτοιο τρόπο να συμμορφωθούν προς το σύστημα, χωρίς τη δημιουργία προβλημάτων. Με το τέλος της εβδομάδας το πείραμα ήταν ένας ρεαλισμός, σαν ένα έργο του Pirandello σκηνοθετημένο από τον Κάφκα, που συνεχίζει ακόμη και όταν το κοινό έχει αποσυρθεί.⁸¹

2.3.2 Φόβος θυματοποίησης και βία στο περιβάλλον της φυλακής

Μια ακόμη συνεισφορά του πειράματος είναι η ανάδειξη της διάστασης του κινδύνου θυματοποίησης, (με άλλα λόγια πότε κινδυνεύει κάποιος να καταστεί θύμα). Συνδεδεμένο με αυτό το θέμα είναι η πραγματικότητα του φόβου στις φυλακές και οι σχετικές ψυχολογικές συνέπειες από την έκθεση σε καταστάσεις υψηλού κινδύνου καθώς και θυματοποίησης τους από άλλους συγκρατούμενους. Σε έρευνες σχετικά με την ανθρωποκτονία στις φυλακές (Porporino, Doherty & Sawatsky), σεξουαλικής επίθεσης (Lockwood), εξεγέρσεων (Adams) και της καθημερινής βίας μεταξύ εγκλείστων (Edgar & O'Donnell), αποδεικνύεται ότι η ζωή

⁸¹ Zimbardo (1971) σελ.113 χαρακτηρισμός όπως αποδίδεται από τον Zimbardo

στην φυλακή είναι επικίνδυνη. Ακόμη η σχέση του να είναι κάποιος θύμα και να φοβάται τη θυματοποίηση είναι πολυσύνθετη, ωστόσο είναι δυνατόν να εξειδικευτούν κάποιες γενικές προϋποθέσεις υπό τις οποίες τα άτομα καθίστανται ανήσυχα. Σύμφωνα με τον Killias, τρία είναι τα χαρακτηριστικά του φόβου: α) έκθεση σε σημαντικό κίνδυνο, β) αδυναμία ελέγχου του περιβάλλοντος και γ) αναμονή σοβαρών συνεπειών.⁸² Οι εξεγέρσεις και οι απαγωγές ομήρων είναι η πιο κοινή πλευρά της βίας στις φυλακές, είναι : «...το πιο ορατό είναι ένας καθημερινός αγώνας να διατηρηθούν οι λογικές σχέσεις σε προκλητικά εξωφρενικές συνθήκες»⁸³

Οι ανωτέρω συνθήκες υπάρχουν μέσα σε ένα περιβάλλον εγκλεισμού και όπως έχουν αποδείξει οι Edgar & O'Donnell, τα επίπεδα επιθέσεων, απειλών και λεκτικών προσβολών είναι υψηλά στις φυλακές, καθιστώντας ρουτίνα τη θυματοποίηση. Πρόσθετα, οι τρόφιμοι δεν μπορούν να ελέγξουν σημεία κλειδιά του τρόπου ζωής τους- για παράδειγμα, μικρές επιλογές με τη διαθεσιμότητα του ελεύθερου χρόνου, συγχρωτισμού με άτομα- και σε καταστάσεις όπου η απειλή είναι παρούσα έχουν περιορισμένα περιθώρια αντίδρασης και πιθανόν άμυνας. Η αποδοχή και χρήσης της βίας ως μέσο επίλυσης συγκρούσεων επιδεικνύει την ανάγκη σοβαρότητας των σεναρίων απειλών έτσι που οι φυλακές καθίστανται περιβάλλοντα υψηλού κινδύνου.⁸⁴

Περαιτέρω οι αντίστροφες συνέπειες είναι μεγάλες για τα καταστήματα κράτησης όσον αφορά τη διαχείριση των φοβισμένων κρατουμένων, με σαφείς υποδείξεις για τη διατήρηση της τάξης, καθότι αν οι προσωπικές διαντιδράσεις εμφορούνται από το φόβο, η ποιότητα της ζωής έχει αντίκτυπο τόσο στους φυλακισμένους όσο και στο προσωπικό. Οι αντιδράσεις των εγκλειστών στο φόβο, μπορούν να λάβουν μια σειρά μορφών όπως: παράδοση, αυτοτραυματισμοί, καχυποψία, ή επίθεση για τη ματαίωση μιας απειλής. Πρόσθετα, το να είναι κάποιος

⁸² O'Donnell, I. & Edgar K. (1999). Fear in prison. *The Prison Journal*, 79, σελ.90-1.

⁸³ Cooke D.J. (1991), σελ.96

⁸⁴ O'Donnell & Edgar (1999), σελ 91

μάρτυρας της θυματοποίησης άλλων, πιθανόν να έχει αντίκτυπο και στις προσδοκίες του ότι πιθανόν να αποτελεί το επόμενο θύμα.⁸⁵

Αυτό που έδειξε το πείραμα ήταν η αποτελεσματικότητα της ψυχολογικής πίεσης. Μπορείς να κατανοήσεις πως τα άτομα λυγίζουν έναντι της φυσικής βίας ή της κακομεταχείρισης, αλλά η ψυχολογική βία είναι πιο αποτελεσματική. Μπορείς να αντισταθείς στη φυσική βία, να μισήσεις το πρόσωπο που την ασκεί αλλά η διακριτική ψυχολογική πίεση όπως η πλύση εγκεφάλου στον πόλεμο της Κορέας και στις αστυνομικές ανακρίσεις υπόπτων είναι πολύ περισσότερο δραστική.⁸⁶

Η αυτοκτονία στις φυλακές είναι στην πραγματικότητα η πρωταρχική αιτία θανάτου μεταξύ των τροφίμων, ενώ τα ποσοστά αυτοκτονιών είναι συγκριτικά μεγαλύτερα σε αυτό το χώρο από ότι στους ελεύθερους πολίτες. Σχετικές έρευνες, διαπίστωσαν ότι, οι περισσότερες απόπειρες αυτοκτονίες γίνονται αναλογικά από αυτόχειρες που βρίσκονται σε τοπικά κρατητήρια περιμένοντας τη δίκη ή την εκτέλεση της ποινής από ότι σε κρατικές φυλακές μετά την καταδίκη τους. Οι αυτόχειρες συνήθως έχουν επιβαρυνθεί με μικρής εγκληματικότητας αδικήματα. Τι μπορεί να σημαίνει αυτό, μήπως είναι ψυχολογικά διαταραγμένοι ή συναισθηματικά ευάλωτοι; Ένας άμεσος λόγος δείχνει ότι είναι ο φόβος από τους άλλους εγκλειστούς ή του εγκλεισμού γενικά, όπως αναδύεται από τη ριζική μεταμόρφωση ενός ελεύθερου ατόμου και από το οικείο του ασφαλές περιβάλλον, σε ένα περιορισμένο πρόσωπο που διαβιεί σε ένα αφιλόξενο, επικίνδυνο μέρος όπως συντίθεται πλέον από τη αβεβαιότητα του δικαστικού αποτελέσματος. Κατά την αρχική φάση του εγκλεισμού το επίπεδο του άγχους είναι μεγάλο και μειώνεται σταδιακά με την προσαρμογή στη ζωή της φυλακής.

⁸⁵ Ο 'Donnell & Edgar (1999), σελ.92-5. Σύμφωνα με την ανάλυση, υπάρχουν συγκεκριμένοι χώροι και καταστάσεις μέσα στην φυλακή όπου αισθάνονται ανασφαλείς όπως, μονάδα απομόνωσης, στα λουτρά, κατά την εισαγωγή τους στο κατάστημα και στις μεταγωγές τους. Για αυτό το λόγο ορισμένες φυλακές διαθέτουν τις μονάδες ευάλωτων φυλακισμένων (απόδοση του vulnerable prisoner unit), όπου εκεί τοποθετούνται κάποιοι θεωρούμενοι ως ευάλωτοι σε ξεχωριστή πτέρυγα για καθαρά λόγους ασφάλειας.

⁸⁶ Zimbardo P.G.(1971), σελ.112

Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι έγκλειστοι είναι πιθανότερο να αυτοκτονήσουν τις πρώτες ημέρες του περιορισμού τους. Ωστόσο, οι θανατοποινίτες και εκείνοι που προορίζονται για ισόβια παρουσιάζουν ένα υψηλότερο ποσοστό αυτοκτονιών από ότι ο συνολικός πληθυσμός στη φυλακή.⁸⁷

2.3.3 Οι διεργασίες της πειθάρχησης υπό το πρίσμα της κυριαρχίας της εξουσίας

Αξιοσημείωτα είναι τα αποτελέσματα της έρευνας όσον αφορά την αλληλουχία των σχέσεων που αναπτύχθηκαν μέσα στο πλαίσιο μιας αμφίδρομης επιθετικότητας του πειράματος. Πιο συγκεκριμένα και οι δύο ομάδες επέδειξαν μια έντονη τάση αρνητικότητας με αποδοκιμαστικές εκφράσεις, παρά το γεγονός ότι αμφότεροι οι συμμετέχοντες ήταν θεωρητικά ελεύθεροι να εμπλακούν σε οποιοδήποτε είδος συμπεριφοράς (θετική ή αρνητική στάση, υποστηρικτική ή προσβλητική κλπ). Η κυρίαρχη όμως φύση των συναντήσεων τους ήταν αρνητική, επιθετική, προσβλητική έως και απάνθρωπη. Κατά την εξέλιξη της διαδικασίας, οι διαταγές ήταν η πιο συχνή μορφή λεκτικής αντίδρασης των φρουρών. Αυτές έπαιρναν κυρίως απρόσωπο χαρακτήρα και καθότι απαγορευόταν η χρήση φυσικής βίας, δείγματα λιγότερο άμεσης επιθετικής συμπεριφοράς αποτελούσαν οι λεκτικές προσβολές ως η πιο συχνή μορφή διαπροσωπικής επαφής μεταξύ των συμμετέχοντων. Μέσα από την ανάλυση των μαγνητοσκοπήσεων, αποδεικνύεται μια υπεροχή αυθόρμητων αρνητικών αντιδράσεων από επιθετικότητα, απειλές, αποδοκιμασίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε τριάντα δύο περιστατικά λεκτικών απειλών, τα εικοσιεπτά αφορούν φρουρό ο οποίος απειλεί κρατούμενο. Αντίστοιχα σε εξήντα επτά παρατηρούμενες καταστάσεις υβριστικών

⁸⁷Thio, A.(1998). Deviant Behavior. Ohio University, Addison Wesley Longman, Inc, σελ.144-5

προσβολών, οι φύλακες υπερτερούν εξήντα μία φορές έναντι των κρατουμένων όπως επίσης και σε εικοσιεννέα περιστατικά που χρησιμοποιείται αντικείμενο συνοδεία απειλών, το φυλακτικό προσωπικό πρωταγωνιστεί σε εικοσιτρείς περιπτώσεις. Αυτή η δυσανάλογη εμφάνιση των φρουρών είναι δηλωτική της δυναμικής των καταστάσεων αλλά και της συνεχούς και εντεινόμενης κακομεταχείρισης των δραστών σε σχέση με τα θύματα.⁸⁸

Ελλείπει της φυσικής βίας στο πείραμα, η δημιουργηθείσα κατάσταση της εξάρτησης των κρατουμένων από το προσωπικό συνιστά μια καταπίεση, όπου ελλοχεύει η εσωτερίκευση της βίας μέσω της πειθαρχίας και του ελέγχου. Υπό το σύστημα του επαίνου και της ποινής όπως ξεδιπλώνεται μέσω των τιμωριών που υφίστανται οι έγκλειστοι, το παθολογικό πλαίσιο υποστασιοποιείται στην εξασφάλιση της συναίνεσης και της υπακοής και στην καταστολή της αντίστασης. Έτσι η φυλακή του Stanford φέρεται να υπακούει στη φουκωϊκή ανάλυση περί μικροφυσικής της εξουσίας⁸⁹. Όπως η τελευταία περιβάλλει το άτομο με ένα πλήθος λεπτομερών ρυθμίσεων, στο τι είναι κανονικό και επιτρεπτό σε σχέση με τη χρήση του χώρου, του χρόνου των πραγμάτων και μέσω του πειθαρχικού μηχανισμού από το διττό σύστημα ανταμοιβής/κύρωσης σε συνεργασία με τον σχολαστικό έλεγχο των δραστηριοτήτων. Κάτι τέτοιο με την σειρά του εξασφαλίζει την σταθερή καθυπόταξη των δυνάμεων του ατόμου και την κατασκευή υπάκουων και χρήσιμων σωμάτων. Ενδεικτικό των ανωτέρω, αποτελεί το γεγονός ότι ακόμη και τα στοιχειώδη δικαιώματα των τροφίμων (όπως ο χρόνος και οι συνθήκες φαγητού και ύπνου) καταστρατηγήθηκαν και επαναπροσδιορίστηκαν από τους φύλακες ως προνόμια, τα οποία θα έπρεπε να αποκτηθούν μόνο μέσω της υπάκουης συμπεριφοράς. Ψυχαγωγικές δραστηριότητες όπως τηλεθέαση, ή η ανάγνωση βιβλίων αναβλήθησαν αυταρχικά μέχρι νεότερης

⁸⁸ Haney C.Banks . & Zimbardo (1973), σελ.15-6

⁸⁹ Φουκώ, Μ.(1991). *Η Μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα, Ύψιλον, σελ.177-9

απόφασης των φυλάκων και ποτέ δεν εφαρμόστηκαν. Η επιβράβευση μετεξελίχθηκε λοιπόν στη χορήγηση της έγκρισης προς τους τρόφιμους για σίτιση, ύπνο, ομιλία, κάπνισμα μέχρι και του σημείου της προσωρινής διακοπής των παρενοχλήσεων.⁹⁰

Στο έργο του Foucault, διερευνώνται οι ιστορικά μεταβαλλόμενες σχέσεις ανάμεσα στην εξουσία, τη γνώση και το σώμα. Το σώμα εδώ ορίζεται ως προϊόν εξουσιαστικών σχέσεων και ως αντικείμενο εξουσίας παράγεται για να ελεγχθεί, να προσδιορισθεί και να αναπαραχθεί. Η εξουσία πάνω στην υλικότητά του σώματος εξετάζεται μέσα από δυο διακριτά αλλά αλληλένδετα ζητήματα: τις πειθαρχίες του σώματος αλλά και τον έλεγχο του πληθυσμού. Θέτοντας το σώμα στο επίκεντρο των πειθαρχικών πρακτικών, ο Foucault αναλύει τον τρόπο με τον οποίο η μικροφυσική της εξουσίας λειτουργεί μέσα στους θεσμικούς σχηματισμούς, προσφέροντας ένα θεωρητικό πλαίσιο για τη λεπτομερή μελέτη των τεχνικών επιτήρησης και κανονικοποίησης των σωμάτων.⁹¹

Εκεί που πραγματικά ξεδιπλώνεται το πλαίσιο σύγκλισης του πειράματος Stanford με τη φουκωϊκή ανάλυση, είναι το σημείο εφαρμογής της ποινής. Για το Foucault το σημείο αυτό : *«...είναι το σώμα, είναι ο χρόνος, είναι οι καθημερινές κινήσεις και δραστηριότητες, είναι ακόμα η ψυχή, αλλά καθόσον αυτή αποτελεί έδρα συνηθειών...όσο για τα μέσα που χρησιμοποιούνται δεν είναι πια η ενίσχυση και η αναμετάδοση των παραστάσεων, αλλά μορφές εξαναγκασμού και πειθαναγκασμού που επαναλαμβάνονται. Ασκήσεις και όχι σήματα: ωράρια, προγράμματα απασχόλησης, υποχρεωτικές κινήσεις, τακτικές δραστηριότητες...σιωπή...και τελικά εκείνο που επιχειρείται να ανασυγκροτηθεί με τούτη τη σωφρονιστική τεχνική, δεν είναι τόσο το υποκείμενο δικαίου...είναι το πειθήνιο υποκείμενο, το άτομο, το υποταγμένο σε συνήθειες, κανόνες, εντολές, σε μια εξουσία που συνεχώς ασκείται γύρω του και πάνω*

⁹⁰ Haney C.Banks W.C. & Zimbardo 1973 σελ..26

⁹¹ Goffman, E. (1963/2001), *Στήμα*, μτφρ. Δ. Μακρυγιώτη, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σελ.28

του και που πρέπει να την αφήνει να λειτουργεί αυτόματα μέσα του». Ο φορέας του κολασμού «πρέπει να ασκεί απόλυτη εξουσία-εξουσία που κανένας τρίτος δεν μπορεί να διαταράξει, το άτομο που πρόκειται να σωφρονιστεί πρέπει να είναι εξ ολοκλήρου κυκλωμένο από την εξουσία που ασκείται πάνω του».⁹²

Προχωρώντας την ανάλυση στην κατασκευή των πειθήνιων σωμάτων ο Foucault αναφέρει το παράδειγμα του στρατιώτη ο οποίος «από μια άμορφη μάζα, από ένα αδέξιο σώμα μετασχηματίζεται σε μια αναγκαία μηχανή...ένας σοφά υπολογισμένος καταναγκασμός διατρέχει κάθε μέρος του σώματος...όπου το υπάκουο σώμα είναι αυτό που μπορεί να υποτάσσεται, να χρησιμοποιείται, που μπορεί να τελειοποιείται και να μεταλλάσσεται»⁹³. Η μηχανική της εξουσίας, εξηγεί με ποιον τρόπο μπορεί κανείς να επηρεάζει το σώμα των άλλων, όχι απλώς να εκτελούν εκείνο που αυτός επιθυμεί αλλά και για να ενεργούν όπως αυτός θέλει, σύμφωνα με τις τεχνικές και με την ταχύτητα και την αποτελεσματικότητα που έχει προκαθορίσει. Η πειθαρχία κατασκευάζει έτσι σώματα υποταγμένα και εξασκημένα, σώματα πειθήνια. «Η σχέση ανάμεσα σε εκείνον που επιβάλλει την πειθαρχία και σε εκείνον που υποβάλλεται σε αυτήν, είναι σχέση σηματοδότησης: δεν χρειάζεται να κατανοήσει κανείς την εντολή, αλλά να αντιληφθεί το σήμα και να αντιδράσει αμέσως σε αυτό, σύμφωνα με ένα κώδικα λίγο πολύ τεχνητό και προκαθορισμένο...ο πειθαρχημένος στρατιώτης αρχίζει να υπακούει σε οποιαδήποτε διαταγή, η υπακοή του είναι άμεση και τυφλή, και το ελάχιστο δείγμα ανυπακοής και η ελάχιστη καθυστέρηση είναι έγκλημα»⁹⁴

Πρόκειται με άλλα λόγια για την ίδια λογική των πειθαρχικών πρακτικών, ως τις μεθόδους που παράγουν ένα ιδιαίτερο τύπο εξατομίκευσης των ανθρώπων, με τον ίδιο σκοπό, την υποταγή τους. Η εξατομίκευση αυτή είναι το αποτέλεσμα των μεθόδων που ελέγχουν τις δραστηριότητες του σώματος στην κάθε λεπτομέρειά τους: κατανέμουν

⁹² Foucault (1976/1989), σελ. 170-1

⁹³ Ο.π. σελ.182

⁹⁴ Ο.π.σελ.184 και 217

τους ανθρώπους σε ιεραρχημένους χώρους, τους επιβάλλουν την προγραμματισμένη απασχόληση η οποία κωδικοποιεί τις δραστηριότητές τους και τους εκγυμνάζει. Το όραμα της πειθαρχικής κοινωνίας είναι η αυτοματοποίηση της εξατομίκευσης, το οποίο θα επιτευχθεί όταν το άτομο εσωτερικεύσει μέσα του όλες τις πειθαναγκαστικές τεχνικές της εξουσίας, πράγμα που θα καταστήσει περιττούς τους εξωτερικούς καταναγκασμούς και θα παράγει από μόνο του την απαιτούμενη υπακοή και συμμόρφωση.⁹⁵

2.3.4 Απεξαστομίκευση - απανθρωποποίηση και μηχανισμοί ηθικής αποδέσμευσης

Το πείραμα του Zimbardo και των συνεργατών του δείχνει με τον πιο πειστικό τρόπο πως οι παράγοντες της κατάστασης προωθούν την απεξαστομίκευση και την απανθρωποποίηση αλλάζοντας την συμπεριφορά φυσιολογικών ανθρώπων. Οι μελέτες του, όπως και το πείραμα του Milgram αποκαλύπτουν με ποιο τρόπο συνηθισμένοι άνθρωποι μπορούν κάτω από ορισμένες συνθήκες να επιδείξουν απάνθρωπη συμπεριφορά. Αλλά ενώ ο Milgram έδειξε ότι τα άτομα ενδεχομένως θα φερθούν απάνθρωπα όταν δεχθούν διαταγές, ο Zimbardo απέδειξε κάτι πολύ πιο ανησυχητικό: ότι κάτω από ειδικές συνθήκες αρκεί απλώς να δώσουμε στους ανθρώπους το ρόλο του θύματος και του

⁹⁵ Φουκώ (1991), σελ. 177-8

θύτη και αυτοί πολύ σύντομα θα υιοθετήσουν την συμπεριφορά που αρμόζει στο δεδομένο ρόλο αν και με κάποιες ατομικές παραλλαγές.⁹⁶

Η πλειοψηφία των φυλακισμένων που δεν εγκατέλειψαν νωρίς το πείραμα, δέχτηκαν την αποπροσωποποίηση και την κακομεταχείριση, σαν να άξιζαν τέτοια συμπεριφορά: «...αυτοί (οι έγκλειστοι) τάχθηκαν μαζί με τους φρουρούς έναντι του απομονωμένου συγκρατούμενου που αντιμετώπιζε την κατάσταση με την άρνηση φαγητού. Αντί να υποστηρίζουν αυτή την τελική και κύρια πράξη εξέγερσης, οι κρατούμενοι τον αντιμετώπισαν ως ένα ταραχοποιό που του άξιζε να τιμωρηθεί για την ανυπακοή του». Ομολογουμένως, αυτή είναι μια υπερβολική κατάσταση παθολογίας της εξουσίας, αλλά επιδεικνύει την ισχυρή επιρροή των ρόλων πάνω στις ατομικές αντιλήψεις του σωστού και του λάθους.⁹⁷

Τα αποτελέσματα του πειράματος Stanford ήταν ανησυχητικά και απροσδόκητα. Φύλακες και φυλακισμένοι έδειχναν εξίσου έντονη τάση προς ένα όλο και αρνητικό συναίσθημα: την αμοιβαία εχθρότητα. Οι δυο πλευρές έρχονταν σε αντιπαράθεση μεταξύ τους και είχαν την τάση να απανθρωποποιούν η μια την άλλη. Η απεξατομίκευση και η απανθρωποποίηση λειτουργούσαν αμφίπλευρα. Αυτό θυμίζει την θέση του Albert Camus, ότι στην πραγματικότητα τόσο ο θύτης όσο και το θύμα είναι θύματα, αλλά μόνο τα θύματα της βίας το γνωρίζουν. Οι φύλακες στο πείραμα από διστακτικοί έγιναν σταδιακά αλαζόνες και άρχισαν να κακοποιούν βάνουσα και σαδιστικά τους φυλακισμένους. Οι πιο επιθετικοί σωφρονιστικοί υπάλληλοι ηγήθηκαν αυτής της αυθαίρετης μεταχείρισης και έγιναν το πρότυπο για τους άλλους, που τους μιμούνταν και ποτέ δεν παρενέβαιναν ο ένας στις πράξεις του άλλου. Αυτά τα πρότυπα ρόλων έκαναν τους φυλακισμένους να υπακούουν σε ασυνάρτητους και ακατανόητους κανόνες ή να εκτελούν ανόητες εργασίες, όπως να βγάζουν τα αγκάθια από την

⁹⁶ Χαρίτου- Φατούρου (2003), σελ. 258

⁹⁷ Logsdon, J.M. & Brady F.N.(1988). Zimbardo's "Stanford Prison Experiment" and the Relevance of Social Psychology for Teaching Business Ethics. *Journal of Business Ethics*, 7, σελ.707.

κουβέρτα τους την οποία προηγουμένως οι φύλακες είχαν σύρει επάνω στους θάμνους ή πάλι υποχρέωναν τους φυλακισμένους να κάνουν κάμψεις πάνω κάτω. Το προσκλητήριο ήταν αυθαίρετο και οι έγκλειστοι υποχρεώνονταν να στέκονται σε παράταξη επί ώρες.⁹⁸

Τα άτομα συνήθως περιορίζονται από την εκδήλωση της βασικής ενστικτώδους, επιθετικής και εγωιστικής τους φύσης, εξαιτίας της αναγνωρισιμότητας τους ως μοναδικών ατόμων σε κοινωνίες με ισχυρούς κανόνες. Στα πλήθη αυτοί οι περιορισμοί ελαχιστοποιούνται και επιτρέπουν στα άτομα την εμπλοκή τους σε μια οργισμένη, επιθετική και αντικοινωνική συμπεριφορά. Ο μεσολαβητικός μηχανισμός αποκαλείται απεξανομίκευση και αφορά τη διαδικασία όπου τα άτομα χάνουν την αίσθηση της κοινωνικής τους ταυτότητας (Tajfel & Turner 1981)⁹⁹ και εμπλέκονται σε αντικοινωνικές συμπεριφορές. Ο όρος επινοήθηκε από τους Festinger, Pepitone & Newcomb και προέρχεται από τον ορισμό του Jung για την εξατομίκευση ως τη διαδικασία της διαφοροποίησης με σκοπό την ανάπτυξη της ατομικής προσωπικότητας. Ήταν όμως ο Zimbardo που ανέπτυξε την έννοια περισσότερο, εκτιμώντας ότι η ένταξη μέσα σε μια μεγάλη ομάδα, προσφέρει στα άτομα ένα πέπλο ανωνυμίας, διαχέοντας έτσι την προσωπική ευθύνη για τις συνέπειες των πράξεων τους. Αυτό οδηγεί σε απώλεια της ταυτότητας και σε μειωμένο ενδιαφέρον για κοινωνική αξιολόγηση: Έτσι η κατάσταση της απεξανομίκευσης μετασχηματίζει τη συμπεριφορά σε παρορμητική, παράλογη, παλίνδρομη και μη ανασταλτική γιατί δεν υπάγεται στους συνηθισμένους κοινωνικούς και προσωπικούς ελέγχους. Στο πείραμα ο Zimbardo, βρήκε ότι οι

⁹⁸Χαρίτου- Φατούρου (2003), σελ. 260

⁹⁹Παπαστάμου, Σ.(1999). Σύγχρονες έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία, Διομαδικές σχέσεις, Αθήνα, Οδυσσεάς, σελ.283. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, η **κοινωνική ταυτότητα** σύμφωνα με τον ορισμό του **TAJFEL**, είναι η γνώση του ατόμου ότι ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα μαζί με κάποια συναισθηματική και αξιολογική σημασία της υπαγωγής του. Με άλλα λόγια η αυτοθεώρηση και η αυτό-εικόνα του ατόμου, μπορεί να θεωρηθεί ότι μέχρι ενός σημείου εξαρτώνται από τις ομαδικές υπαγωγές του και συγκεκριμένα από τη διαφοροποίηση μεταξύ της δικής του ομάδας από την ομάδα άλλων.

φοιτητές που ήταν ντυμένοι ως φύλακες βρίσκονταν σε κατάσταση απεξανομίκευσης και ήταν εξαιρετικά σκληροί έναντι των εγκλειστών.¹⁰⁰

Όταν η διομαδική σύγκρουση είναι μεγάλη, σίγουρα η απεξανομίκευση των μελών της έξω-ομάδας τους αφαιρεί την ανθρώπινη ιδιότητα, εντείνει την απειλητική τους φύση και διευκολύνει τις επιθετικές αντιδράσεις εναντίον τους. Η προπαγάνδα κατά τη διάρκεια των πολέμων επικαλείται τον ανθρωπισμό της ενδο-ομάδας και την απανθρωπιά του εχθρού, όπως για παράδειγμα στην κλασική ταινία του Eisenstein, το «Θωρηκτό Ποτέμκιν», στην οποία κυβερνητικά στρατεύματα βαδίζουν εναντίον των δυστυχημένων χωρικών: οι πρώτοι καλύπτονται από την ομοιομορφία της στολής και του βαδίσματος τους, είναι μια απρόσωπη, απάνθρωπη μηχανή. Αντίθετα τα κοντινά πλάνα των πολιτών δίνουν έμφαση στη μοναδική τους ταυτότητα και στα ανθρώπινα συναισθήματά τους.

Αλλά χωρίς άμεσο πειραματισμό δεν είναι σαφές αν η απεξανομίκευση της έξω ομάδας είναι αιτία ή αποτέλεσμα της διομαδικής διαστρέβλωσης. Όπως παρατήρησε λακωνικά ο Gibbon, «η συμπόνοια μας για τη μακρινή δυστυχία είναι ψυχρή». Η απεξανομίκευση ενός ατόμου αυξάνει τις πιθανότητες να γίνει αυτό το άτομο στόχος επιθέσεων. Για παράδειγμα στο πείραμα του Milgram, τα υποκείμενα προέβαιναν σε πιο ισχυρά ηλεκτροσοκ όταν τα θύματα βρίσκονταν σε διπλανό δωμάτιο, παρά όταν μπορούσαν να τα δουν ή να τα αγγίξουν. Αν η απεξανομίκευση των μελών μιας έξω-ομάδας μειώνει το ενδιαφέρον μας για αυτούς, η εξανομίκευση τους μπορεί σε αντίστροφη πορεία, να αυξήσει την εκτίμησή μας για αυτούς. Για παράδειγμα, ο Zimbardo, ανέφερε ότι οι φύλακες στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως

¹⁰⁰Hogg, M.A. & Vaughan G.M. (2005). *Social Psychology*, Fourth edition, Pearson, Prentice Hall, σελ.423.

αντιμετώπιζαν με λιγότερη σκληρότητα τους Εβραίους, των οποίων γνώριζαν τα ονόματα παρά αυτούς που ήταν ανώνυμα μέλη της εξω-ομάδας.(Wilder 1986)¹⁰¹

Είναι γνωστό ότι είναι πιο εύκολο να ρίξει κανείς βόμβες από ένα αεροπλάνο ή να πατήσει ένα κουμπί για να εκτοξεύσει έναν πύραυλο, παρά να βυθίσει ένα μαχαίρι στην κοιλιά κάποιου, έστω και αν δεν υπάρχει κίνδυνος να τιμωρηθεί. Η ψυχολογική απόσταση μεταξύ ενός ατόμου και του θύματός του ευθύνεται εξίσου σχεδόν για τις δολοφονίες και τις σφαγές όσο ευθύνεται και ο περίφημος σαδισμός και το υποτιθέμενο ένστικτο της επιθετικότητας του ανθρώπου, το οποίο δεν ξεριζώνεται. Το τελευταίο θεατρικό έργο του Weiss, με τίτλο «The investigation», το οποίο έχει βασισθεί στη δίκη του Άουσβιτς στη Γερμανία, παρουσιάζει τους δρώντες ως ανθρωπάκια που κατάφεραν να κάνουν όσα έκαναν, επειδή δεν μπορούσαν να αναγνωρίσουν κάποια ομοιότητα (σε ανθρώπινο επίπεδο) δική τους με τα θύματά τους. Αναφέροντας τους εκτελεστές του Άουσβιτς, προσεγγίζει κανείς ένα επίπεδο διαχωρισμού από τους άλλους ανθρώπους, το οποίο αγγίζει τα όρια της ψυχοπαθολογίας. Υπάρχουν αρκετές αποδείξεις ότι η εχθρική στάση απέναντι σε μια εξω-ομάδα, συνδέεται στενά με την πρόσληψη αυτής ως ουσιαστικά ανόμοιας με την ομάδα του ατόμου.¹⁰²

Η απρόκλητη κακοποίηση δημιουργεί –όπως αναφέρθηκε- συνθήκες επίκτητης αδυναμίας, αντίδρασης, οδηγώντας στην απόλυτη συμμόρφωση και υπακοή. Ο Zimbardo επισημαίνει ότι καθώς το περιβάλλον της φυλακής φαινόταν απρόβλεπτο οι φυλακισμένοι έγιναν περισσότερο πειθήνιοι. Στην αρχή του πειράματος οι φυλακισμένοι είχαν αντιδράσει με μια απόπειρα εξέγερσης. Όταν ηττήθηκαν, βρήκαν διέξοδο στην πειθήνια ενδοτικότητα προς όλους τους κανόνες, όσο παράλογοι και

¹⁰¹ Παπαστάμου (1999), σελ.385-6

¹⁰² Παπαστάμου, Σ.(1989), *Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας*, Αθήνα, Οδυσσέας, σελ.154-5

ταπεινωτικοί ήταν. Ένωσαν καθαρά τη διεργασία της απεξανομίκευσης και την εξέφρασαν στις προσωπικές τους δηλώσεις. *«Άρχισα να αισθάνομαι ότι έχανα την ταυτότητά μου, ότι το πρόσωπο ...που προσφέρθηκε να μπει στη φυλακή (γιατί για μένα ήταν και εξακολουθεί να είναι φυλακή, δεν το θεωρώ ούτε πείραμα, ούτε προσομοίωση...) ήταν για μένα κάτι μακρινό, κάτι που ανήκε στο παρελθόν, έτσι που τελικά δεν ήμουν πλέον εκείνο το πρόσωπο ήμουν το νούμερο 416. Ήμουν πραγματικά ο αριθμός μου, το 416 ήταν αυτό που στην πραγματικότητα έπρεπε να αποφασίσει τι θα έκανα. Έμαθα ότι ο κόσμος μπορεί εύκολα να ξεχάσει πως και οι άλλοι είναι άνθρωποι.»*¹⁰³

Τα αισθήματα αδυναμίας και συγκινησιακής κατάστασης ήταν τόσο έντονα, που μέσα στις τρεις πρώτες ημέρες έπρεπε να αποχωρήσουν πέντε από τους εικονικούς φυλακισμένους. Η αποτυχία των σπουδαστών του κολλεγίου να αντέξουν αυτή την εξευτελιστική και απάνθρωπη μεταχείριση, ακόμη και στο περιβάλλον μιας εικονικής φυλακής στο οποίο είχαν εισέλθει με τη θέληση τους, ίσως να έχει σχέση με το κοινωνικό επίπεδο και τις εμπειρίες της ζωής τους. Ο πειραματιστής αναφέρει ότι από τη δεύτερη κιόλας ημέρα, είχαν όλοι παρασυρθεί συμπεριλαμβανομένου και του εαυτού του, στη διατήρηση της ασφάλειας και της τάξης: υπήρχε μια αυξανόμενη σύγχυση μεταξύ πραγματικότητας και ψευδαίσθησης, ανάμεσα στους υποδουμένους ρόλους και στην πραγματική τους ταυτότητα. Η υποταγή στην εξουσία είναι κάτι διαφορετικό από την υποταγή στην εξουσία της βίας, στο ειδικό κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αναφέρεται.

Το μοντέλο του Milgram εξηγεί την πρώτη κατάσταση, αλλά δεν παρέχει εξηγήσεις για την υπακοή στην εκτέλεση βασανισμών και δολοφονιών για μεγάλα χρονικά διαστήματα, χωρίς την παρουσία της εξουσίας. Σύμφωνα με το μοντέλο του, η

¹⁰³Χαρίτου- Φατούρου(2003), σελ.88 η οποία παραπέμπει στο HANEY κ.α.. 1973

συμπεριφορά του βασανιστή θα έπρεπε να δημιουργεί τόση ένταση ώστε να σταματήσει να υπακούει, να την ακυρώνει. Ένα κατάλληλο μοντέλο θα πρέπει να εξηγεί πως είναι δυνατόν άνθρωποι για τους οποίους τα βασανιστήρια και άλλες αποτρόπαιες πράξεις είναι αδιανόητα, μετά από συγκεκριμένη εκπαίδευση και κάτω από ειδικές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες να διαπράξουν όντως τέτοιες πράξεις συχνά για μεγάλα διαστήματα. Το πείραμα του Stanford, δείχνει ότι η υπακοή δεν είναι ο μοναδικός παράγοντας.¹⁰⁴

Ο Cohen (2002) στο έργο του «States of denial» εξετάζει τι κάνουμε με τη γνώση μας ότι κάποιοι υποφέρουν, και τι προσφέρει αυτή η γνώση. Είναι σχεδόν αυταπόδεικτο – ίσως παγκοσμίως σχεδόν φυσικό- ως αντίδραση η απομόνωση ή η καταπίεση αυτής της πληροφόρησης. Τα άτομα αντιδρούν σαν να μη γνωρίζουν. Ή αλλιώς η γνώση καταγράφεται – χωρίς προσπάθεια άρνησης της αλήθειας, οι ενοχοποιήσεις αγνοούνται. Τα άτομα δείχνουν απαθή, παθητικά, αδιάφορα, ψυχρά-βρίσκοντας πρόσφορες εκλογικεύσεις για να εξηγήσουν στον εαυτό τους. Όπως ο ίδιος αναφέρει, επέμεινε στον όρο άρνηση για την κάλυψη ολόκληρου του πεδίου των φαινομένων, χωρίς να μπορέσει να βρει εναλλακτικό όρο παρά τις θεωρητικές ασάφειες. Ούτε και η λέξη αναγνώριση ικανοποιεί τον Cohen ως αντίθετο της άρνησης, γιατί κατά τη γνώμη του αυτό προυποθέτει την ενεργή αφύπνιση των ατόμων είτε σε επίπεδο σκέψης, συναισθήματος ή δράσης¹⁰⁵.

Συνεχίζοντας αναλύει ότι όταν ασχολήθηκε με θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ειδικά τους βασανισμούς, η απόδειξη της καθημερινής χρήσης βίαιων και παράνομων μεθόδων ανάκρισης ερχόταν από διάφορες πηγές. Η επίσημη και επικρατούσα απάντηση ήταν δηλητηριώδης: ολοκληρωτική άρνηση (δεν συνέβη) αμφισβήτηση (η οργάνωση ήταν προκατειλημμένη, χειραγωγημένη, εύπιστη)

¹⁰⁴ Ο.π. σελ.Χαρίτου- Φατούρου(2003) : 263-4

¹⁰⁵ Cohen, S.(2002). *States of Denial*, Polity Press, x όπως αναφέρεται στο πρόλογο

μετονομασία (συνέβη αλλά δεν ήταν βασανιστήριο) και δικαιολόγηση (κατά οποιαδήποτε τρόπο ήταν ηθικώς δικαιολογημένο). Η ανάλυση παραλληλίζεται με την παρουσίαση του έργου του Chomsky που φέρει τον τίτλο «λουτρά αίματος» και αναλύεται από τον Πιερ Φαμιγ¹⁰⁶, *...κατοικεί στο στρατόπεδο εκείνων που θα μπορούσαν να μείνουν «ουδέτεροι» ή να πλέξουν το εγκώμιο της αδιαφορίας ή ακόμη καλύτερα να διαλέξουν το ρόλο των ειδικών στη δικαιολόγηση και τελικά να γίνουν οι απολογητές των δημίων και να φροντίσουν να τους φέρουν τις ευλογίες της ιδεολογίας: αυτήν ακριβώς την εκλογή έκαναν πολλοί διανοούμενοι σε διάφορα μέρη – κατά τον πόλεμο της Αλγερίας, στην αντιμετώπιση της εισβολής στην Πράγα, κατά την συντριβή του λαϊκού καθεστώτος της Χιλής.*

Όπως σημειώνεται το αμερικανικό κοινό θα αργήσει να καταλάβει την σχέση ανάμεσα στο My Lai και το Watergate, παρόλο που ο δεσμός είναι βαθιά ριζωμένος μέσα στην πολιτική συνείδηση, ακολουθώντας την ίδια πρόδηλη σειρά: ωμότητες, τρελή συγκάλυψη, ακούσια αποκάλυψη, υποκριτική έκφραση ανθρωπιστικού ενδιαφέροντος, απελπισμένες διαφημιστικές προσπάθειες για επίρριψη ευθυνών στα εκτελεστικά όργανα. Όπως προκύπτει το μέγα θέμα είναι πολύ σοβαρότερο από τη δυνατότητα μια λογικά συγκροτημένης ιδεολογίας σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία. Ο πέπλος του μυστηρίου και του δόλου που χρησιμοποιείται για την αντιστροφή της ταυτότητας του εγκληματία και του θύματος, στο Βιετνάμ, αποτελεί το βασικό υπόδειγμα κάθε αμερικανικής εμπλοκής σε οποιοδήποτε μέρος του Τρίτου κόσμου. *Μερικά λουτρά αίματος φαίνεται πως θεωρούνται ανώδυνα ή ακόμη θετικά και εποικοδομητικά.*¹⁰⁷

Εμβαθύνοντας στο πείραμα αποκαλύπτεται το τρίγωνο της ωμότητας όπως και στην ανάλυση του Cohen: πρώτον τα θύματα, οι κρατούμενοι (οι αποδέκτες των

¹⁰⁶Τσόμσκυ, Ν. (1974), *Λουτρά Αίματος*, Αθήνα, Ηριδανός, σελ.5

¹⁰⁷ Τσόμσκυ (1974), σελ.18, 21και 25

πράξεων), κατά δεύτερον οι δράστες το φυλακτικό προσωπικό (οι εκτελεστές των πράξεων) και τρίτον οι παρατηρητές που βλέπουν και γνωρίζουν τι συμβαίνει. Αυτοί οι ρόλοι όμως δεν είναι δεδομένοι αλλά εναλλάσσονται: οι παρατηρητές μπορούν να μετατραπούν σε δράστες ή θύματα, ή ακόμη οι δράστες και οι παρατηρητές να ασπάζονται την ίδια κουλτούρα άρνησης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση των δραστών πολιτικών θηριωδιών με τα ακόλουθα ερωτήματα: πως συνηθισμένοι άνθρωποι προβαίνουν σε απαίσιες πράξεις κατά τη διάρκεια ή και μετά τα γεγονότα, βρίσκοντας τρόπους να αρνηθούν την σημασία των πράξεων τους; Αυτές οι αρνήσεις δικαιολογούν την έκταση των θηριωδιών και τη διάπραξή τους, επιτρέποντας έτσι στους δράστες την συνέχιση της ζωής τους σαν να μην έγιναν ποτέ. Αυτές οι ίδιες αρνήσεις –κατασκευασμένα ψέματα ή ειλικρινείς πεποιθήσεις- εμφανίζονται στον επίσημο διάλογο και στις επικλήσεις των κυβερνήσεων προκειμένου να πεισθούν οι πολίτες να διαπράξουν απαίσιες πράξεις ή να σιωπήσουν σε περίπτωση που καταστούν γνώστες.

Για τον Bandura η τελευταία ομάδα των πρακτικών αποδέσμευσης λειτουργεί στο πεδίο των αποδεκτών της βίας. Το σθένος της αποδοκμασίας εξαρτάται μερικώς από το πώς αντιμετωπίζουν οι δράστες τα άτομα τα οποία τα κακομεταχειρίζονται. Συσχετιζόμενες διαπροσωπικές εμπειρίες κατά τα χρόνια διάπλασης όπου τα άτομα βιώνουν χαρά και λύπη μαζί, δημιουργούν μια βάση για συναισθηματική κατανόηση στους πόνους των άλλων. Για να κατανοήσει κανείς σε όρους κοινής ανθρωπιάς ενεργοποιεί αντιδράσεις συναισθηματικής κατανόησης μέσω της αντίληψης της ομοιότητας και μιας αίσθησης κοινωνικής υποχρέωσης. Η αποδοκμασία του εαυτού για μια σκληρή συμπεριφορά μπορεί να αποδεσμευθεί από την απογύμνωση των ατόμων από ανθρώπινα στοιχεία. Μόλις απανθρωποποιηθούν δεν εκτιμώνται πλέον ως άνθρωποι με συναισθήματα, ελπίδες και ενδιαφέροντα αλλά ως αντικείμενα κατώτερα

της ανθρώπινης υπόστασης. Απεικονίζονται ως άμυαλοι «πρωτόγονοι», ευτελείς φουκαράδες, με την απόδοση δαιμονικών ή διεστραμμένων ιδιοτήτων, δαίμονες, διεφθαρμένοι, κτηνώδη δημιουργήματα. Είναι πιο εύκολο να εξευτελίσεις άτομα όταν τα θεωρείς ζώα ..¹⁰⁸

Κατά τη διάρκεια των πολέμων τα έθνη υποβιβάζουν τους εχθρούς τους στο πλέον απάνθρωπο, δαιμονικό και κτηνώδες επίπεδο. Η διαδικασία της απανθρωποποίησης είναι βασικό στοιχείο στη διάπραξη των βαρβαροτήτων. Ο συνδυασμός της διάχυσης ευθύνης με την απανθρωποποίηση αυξάνει το επίπεδο της τιμωρητικότητας. Σε αντίθεση, η προσωποποίηση της ευθύνης και ο εξανθρωπισμός του άλλου λειτουργούν ανασταλτικά. Αρκετές συνθήκες της σύγχρονης ζωής συμβάλλουν στην αποπροσωποποίηση και στην απανθρωποποίηση: η γραφειοκρατία, ο αυτοματισμός, η αστικοποίηση οδηγούν τους ανθρώπους στην ανωνυμία και σε απρόσωπες καταστάσεις. Πρόσθετα, κοινωνικές πρακτικές που διαχωρίζουν τα άτομα σε μέλη της ίδιας ομάδας ή έξω από αυτήν, παράγουν αποξένωση που ενισχύει την απανθρωποποίηση.¹⁰⁹

Υπό βέβαιες συνθήκες, η άσκηση εξουσίας αλλάζει τους κρατούντες με τρόπους που συντελούν σε απανθρωποποίηση. Αυτό συμβαίνει όταν άτομα με θέσεις εξουσίας ασκούν εξαναγκαστική εξουσία πάνω σε άλλους με μικρές εγγυήσεις ελέγχου της συμπεριφοράς τους. Οι κρατούντες έρχονται να υποτιμήσουν αυτούς τους οποίους τους ασκούν έλεγχο. Ακόμη και οι φοιτητές του κολλεγίου στο πείραμα που τυχαίως τους ανατέθηκε να υπηρετήσουν ως κρατούμενοι ή σωφρονιστικοί υπάλληλοι με μονομερή εξουσία σε μια προσομοίωση φυλακής, εύκολα μετέτρεψαν τις ευθύνες τους σε μειωτικούς τυρρανικούς τρόπους. Τα πορίσματα των ερευνών από διαφορετικούς μηχανισμούς ηθικής αποδέσμευσης είναι σε συμφωνία με το ιστορικό χρονικό των

¹⁰⁸Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*. Special issue on Evil and Violence, 3, σελ.201-2.

¹⁰⁹ Bandura (1999), σελ. 202

ανθρώπινων φρικαλεοτήτων. Η εξήγηση απαιτεί την συμβολή κοινωνικών συνθηκών περισσότερο από ότι την ύπαρξη «τερατώδων ατόμων» για να παράγουν στυγερά εγκλήματα. Δοσμένων των κατάλληλων κοινωνικών συνθηκών, ευπρεπείς, καθημερινοί άνθρωποι θα οδηγηθούν σε σπάνιες σκληρές πράξεις. Για τον Bandura δεν αρκούν μόνο οι προσταγές κατάστασης (Milgram), ή οι «χυδαίες προδιαθέσεις» να ερμηνεύσουν ικανοποιητικά την ανθρώπινη κακοβουλία. Στη γνωστική θεωρία, οι παράγοντες της κοινωνικής κατασκευής και οι προσωπικοί λειτουργούν αλληλεξαρτώμενοι μέσω μιας αιτιώδους κατασκευής στη διάπραξη φρικαλεοτήτων. Ανθρώπινη βία και διάπραξη ωμοτήτων είναι τυπικώς το προϊόν μιας μοναδικής αλληλεπίδρασης προσωπικών, συμπεριφορικών και περιβαλλοντικών επιρροών.¹¹⁰

Η μελέτη του πειράματος αποτελεί όμως αφετηρία για κάποιες επισημάνσεις, όσον αφορά τις κοινωνικο-ψυχολογικές στρατηγικές και τακτικές που μπορούν να διευκολύνουν τη μεταμόρφωση των καλών ανθρώπων σε τέρατα, δίνοντας όμως προεκτάσεις μέσω των μεταβλητών, κατασκευών και διαδικασιών σε ένα μακροεπίπεδο για τη μετακίνηση από την ατομική βία στη συλλογική (όπως αποτυπώνεται στη γενοκτονία και στους βασανισμούς). Ειδικότερα, τα τελευταία στοιχεία, αναλύονται στην κατανόηση της προετοιμασίας των ατόμων να σκοτώσουν σε τέτοιες καταστάσεις (γενοκτονία) καθώς και στο βασανισμό ως μια από τις πιο υποβιβαστικές πράξεις της ανθρώπινης βίας και σε κάποιες φορές χειρότερη του φόνου γιατί συμπεριλαμβάνει προσωπική επαφή, βαθιά γνώση των τρωτών σημείων του άλλου, την σκόπιμη επιθυμία της βιαιοπραγίας με την προοπτική της απόσπασης μαρτυρίας, πληροφορίας και την αυξανόμενη ταπείνωση του θύματος καθώς και της πρόκλησης τρόμου στην οικογένεια και τους συμπατριώτες του¹¹¹.

¹¹⁰ Bandura (1999), σελ.202 και 209

¹¹¹ Zimbardo, P.G.(1999). Transforming people into Perpetrators of Evil, why does genocide continue to exist? Holocaust Studies Center, Sonoma State University, 1999 Holocaust Lectures, σελ.2

Παρά την καταλυτική επίδραση της εξουσίας, οι αναστολές για το μαζικό αφανισμό κατά κανόνα ανυπεράσπιστων ανθρώπων είναι γενικά τόσο δυνατές, ώστε για την πραγματοποίησή τους θα πρέπει τα θύματα να απογυμνωθούν από την ανθρώπινη ιδιότητα. Η νόμιμη «μαζική» βία προυποθέτει τον απανθρωπισμό του στόχου σε ακραίο βαθμό, γιατί αυτό που προδιαγράφει τον αφανισμό του δεν είναι ο δικαιολογημένος ως ένα βαθμό, φόβος που διακατέχει τους αντιπάλους, αλλά η κατηγορία ανθρώπων στην οποία το θύμα έτυχε να ανήκει και στις συγκεκριμένες ιδιότητες που του έχουν αποδοθεί. Ο απανθρωπισμός στην ακρότατη του έκφραση γίνεται κατορθωτός όταν η ομάδα-στόχος μπορεί εύκολα να χαρακτηριστεί ως μια ξεχωριστή κατηγορία ανθρώπων, που ιστορικά έχει στιγματισθεί για τον ένα ή άλλο τρόπο. Αυτοί που μετέχουν στη βία άμεσα, ενισχύονται στο να θεωρούν τα θύματα ως μη ανθρώπινα όντα, παρατηρώντας τον απανθρωπισμό τους. Ταυτόχρονα όμως αυξάνει και η τάση απανθρωπισμού των θυτών. Το παράδειγμα του Zimbardo και των συνεργατών του δείχνει πως παρόλη την τυχαία επιλογή των ατόμων η απλή ανάθεση των ρόλων και η ερμηνεία αυτών, τους κατέστησε σε σύντομο χρονικό διάστημα αδίστακτους βασανιστές. Στις εκτελέσεις καθώς ο θύτης απανθρωπίζεται βαθμιαία μέσω της ενάσκησης του ρόλου του, οι ηθικές αναστολές για τη δολοφονία εξαφανίζονται.¹¹²

Η συστηματική απευαισθητοποίηση έχει απώτερο στόχο να μετατραπεί ένα απεχθές ερέθισμα (πχ τα βασανιστήρια) σε ουδέτερο ή ακόμη και ευχάριστο (με τον έπαινο και την αίσθηση του επιτεύγματος όταν ο κρατούμενος ομολογούσε). Οι τεχνικές με ευφημιστικές ονομασίες αποβλέπουν στην απανθρωποποίηση του θύματος έχουν δε περιγραφεί ως μηχανισμοί ηθικής αποδέσμευσης. Τέτοιες τεχνικές εφαρμόστηκαν από τους Ναζί σε πολιτικούς κρατούμενους. Ο Laino σε μια

¹¹²Παπαδοπούλου, Δ.- Μαρκουλής Δ.(1999), *Θετικές και αρνητικές μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς*. Θεσσαλονίκη, Αδελφών Κυριακίδη, σελ.95

αδημοσίευτη έκθεση προς τη Διεθνή Αμνηστία (1980) αναφέρεται σε μια τελετή μύησης και επαναλαμβανόμενες διαδικασίες μάθησης στις οποίες υποβάλλονταν οι πολιτικοί κρατούμενοι στην Ουρουγουάη. Η Stepakoff, αναφέρεται σε τεχνικές απεξανομίκευσης και απανθρωποποίησης, λεκτικού εξευτελισμού, γελοιοποίησης, χρήσης ευφημισμών και απαγόρευσης της ικανοποίησης βασικών αναγκών οι οποίες εφαρμόζονταν στους κρατούμενους στην Νότια Αφρική κατά τη διάρκεια του Απαρτχάιντ.¹¹³

¹¹³Χαρίτου- Φατούρου(2003), σελ.119

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΜΑΤΟΣ STANFORD ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

Η παρούσα ενότητα διαπραγματεύεται τις μεταφορικές προεκτάσεις σαν τις αναλογίες των πορισμάτων και των νοημάτων που εκπορεύονται από το πείραμα. Σύμφωνα με τον Zimbardo υπάρχουν αρκετές «ψυχολογικές φυλακές» που δημιουργούμε για τις οικογένειες, τους γείτονες, τις κουλτούρες και τους εαυτούς μας. Έτσι ανταλλάσσουμε τις προσωπικές μας ελευθερίες με τις υποσχέσεις της ασφάλειας που είναι πάντα ψευδαισθήσεις και όχι τα κατάλληλα κλειδιά που ανοίγουν τις μπάρες των κελιών μας. Ο Fromm, μας υπενθυμίζει ότι η άνοδος του Hitler και των υπολοίπων δικτάτορων στην εξουσία, έγινε με την προσφορά σε ένα ολόκληρο έθνος της σαγηνευτικής υπόσχεσης ασφάλειας έναντι της παράδοσης της προσωπικής ελευθερίας των πολιτών. Τα τελευταία χρόνια, οι εθνικοί ηγέτες προτείνουν την ίδια ανταλλαγή σε απάντηση της απειλής που επιβάλλει η παγκόσμια τρομοκρατία. Υπόσχονται την εγγύηση της ασφάλειας για τους πολίτες με τη θυσία κάποιων από τις βασικές ελευθερίες. Όσες περισσότερες ελευθερίες παραδίδουμε στο όνομα της ασφάλειας, τόσο περισσότερο βοηθάμε το έργο των τρομοκρατών, ώστε να εξαναγκασθούν να λειτουργήσουν οι δημοκρατίες (ωθούμενες από το φόβο) ως φασιστικά κράτη. Οι απειλές των τρομοκρατών, δεν πρέπει να αντιμετωπισθούν με εθνικούς πολέμους αλλά με την προσέγγιση της καρδιάς και του μυαλού των εν δυνάμει τρομοκρατών. Πρέπει

να τους δώσουμε ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον, ώστε να έχει νόημα η ζωή τους χωρίς τη χρήση βίας.¹¹⁴

Οι πράξεις των τρομοκρατών αλλά και οι σύγχρονες αντιτρομοκρατικές πολιτικές δεν απέχουν πολύ από το είδος των βασανιστηρίων και της βίας. Τόσο στους μεν όσο και στους δε υπάρχει το στοιχείο της ηθικής αιτιολόγησης. Οι τρομοκράτες ιδίως όσοι έχουν λαϊκή υποστήριξη, δικαιολογούν τις βίαιες πράξεις τους, λέγοντας ότι είναι ο μοναδικός τρόπος για να επιφέρουν την κοινωνική αλλαγή. Σύμφωνα με τον Bandura, η μεταστροφή συνηθισμένων και έντιμων ανθρώπων σε αφοσιωμένους μαχητές δεν συνεπάγεται κάποια αλλαγή στη δομή της προσωπικότητας τους, αλλά μάλλον μια γνωστική αναδόμηση της ηθικής τους στάσης απέναντι στα βασανιστήρια και τους φόνους. Καθώς οι ηθικές αναστολές υποχωρούν, ενεργοποιείται ένας μηχανισμός ενσυνείδητης επίθεσης. Η γνωστική αναδόμηση επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την προπαγάνδα, η οποία είναι άμεση στα δικτατορικά καθεστώτα και έμμεση στις δημοκρατίες (πχ ΜΜΕ). Προετοιμάζει τους ανθρώπους για τη μετατροπή τους σε παθητικούς παρατηρητές της βίας ή και σε ενεργούς υποστηρικτές της τρομοκρατικής ή αντιτρομοκρατικής δράσης. Ο Chomsky, περιέγραψε τη χρήση της προπαγάνδας όταν ανέλυε ότι ο ίδιος ονομάζει ως «διεθνές τρομοκρατικό δίκτυο εντυπωσιακής αποπλάνησης χωρίς προηγούμενο στην ιστορία» και αφορούσε την πολιτική των ΗΠΑ επί κυβέρνησης Ρέιγκαν σε διάφορα κράτη της Νότιας και Κεντρικής Αμερικής. Δεύτερο παράδειγμα αφορά την επιχείρηση πολέμου του Κόλπου (Περσικός) του 1991 και την προβολή των αποκαλούμενων χειρουργικών βομβαρδισμών. Γίνεται εμφανής η απόπειρα παρουσίασης περιπτώσεων βίας ως δικαιολογημένων από ένα ανώτερο σκοπό.¹¹⁵

¹¹⁴ Zimbardo P.G.(2005). Liberation Psychology in a time of terror. The Dagmar and Vaclav Havel Foundation VIZ 97, Award for 2005

¹¹⁵ Χαρίτου- Φατούρου (2003), σελ.297

Σύμφωνα με τον Nils Christie, η τρέχουσα διαχειριστική διοίκηση των φυλακών είναι η «αντίθεση στον πολιτισμό». Σύμφωνα προς αυτή (τη δήλωση) ανακύπτει και το ερώτημα της σχέσης μεταξύ τιμωρίας και πολιτισμένης κοινωνίας, μια ερώτηση που διαπραγματεύεται ο John Pratt στο έργο του Punishment and civilization. Στο βιβλίο του, ο τελευταίος εξετάζει την σχέση μεταξύ της έννοιας του πολιτισμού και της δικαιολόγησης ή της καταδίκης των ποινικών διευθετήσεων της κοινωνίας. Συνεπώς το πόσο πολιτισμένη είναι μια κοινωνία αποκαλύπτεται από τον τρόπο που τιμωρεί τους παραβάτες. Το βασικό θεωρητικό υπόβαθρο του βιβλίου βασίζεται στην εργασία του Nobert Elias και στην κατανόηση του πολιτισμού, ως μιας διαδικασίας όπου το κράτος αντλεί αυξανόμενα ποσοστά εξουσίας και ελέγχου επί των πολιτών, ενώ οι τελευταίοι εσωτερικεύουν τους περιορισμούς, ελέγχους και τις απαγορεύσεις. Όλο αυτό όμως οδηγεί σε μια αύξηση της απάθειας έναντι του πόνου των άλλων και στην ιδιωτικοποίηση των ενοχλητικών γεγονότων. Υποστηρίζεται ότι αυτός ο περιορισμός των δημοκρατικών κοινωνιών, εύκολα μετατρέπεται σε ηθική αδιαφορία, ή καλύτερα στο σκοτάδι του πολιτισμού, όπου η τεχνολογική επιδεξιότητα, ο γραφειοκρατικός εξορθολογισμός και η επιστημονική εξειδίκευση, μας καθιστά ικανούς για τερατώδεις θηριωδίες όπως το Ολοκαύτωμα. Έτσι η αγριότητα και ο πόνος δεν είναι αποδεκτά εκ του γεγονότος ότι δεν είναι ορατά και η, ασφαλής κοινωνία δεν επηρεάζεται. Η χρήση της φυλακής είναι για να απομονώσει το κοινό από το πλαίσιο της τιμωρίας που κρύβεται πίσω από τις σκηνές του πολιτικού κόσμου. Ο Pratt χρησιμοποιεί μια ανάλυση της αρχιτεκτονικής της φυλακής, για να αποδώσει πως οι φυλακές μετεξελίχθησαν από το γοτθικό στυλ έναντι του αυστηρού, πριν μεταμορφωθούν τελικά στο αόρατο, μέσω του καλλωπισμού του εξωτερικού της φυλακής. Ο αυξανόμενος εκπολιτισμός των

κοινωνιών, απαιτεί οι φυλακές και οι κάτοικοι της να μετακινηθούν από το βλέμμα, καθότι είναι εκτός χώρου με τα συμβατά στάνταρντ και αξίες του ελεύθερου κόσμου.¹¹⁶

Για τον Zimbardo η φυλακή είναι: «...οποιαδήποτε κατάσταση όπου η ελευθερία και η ανεξαρτησία του ατόμου δεν γίνονται αποδεκτές λόγω της δεσποτικής δύναμης που ασκείται από κάποιο άλλο πρόσωπο ή ομάδα». Έτσι οι σιδερένιες και τσιμεντένιες φυλακές μας είναι μια άλλη μορφή των κοινωνικών φυλακών που δημιουργούμε και συντηρούμε μέσω φτώχειας, ρατσισμού, σεξισμού και άλλων μορφών κοινωνικής αδικίας. Είναι επίσης και το φυσικό σύμβολο των ψυχολογικών φυλακών που δημιουργούμε για τους άλλους, ακόμη και των οικείων μας όταν τους δημιουργούμε αισθήματα ανεπάρκειας ή συνειδητά τοποθετούμε αυτούς στη φυλακή και το χειρότερο από όλα όταν εγκαθιδρύουμε στις σκέψεις και στις πράξεις μας το είδος του εγκλεισμού.¹¹⁷

Η ανάγκη για αναμόρφωση των φυλακών, δεν είναι μόνο μια φωνή για την αλλαγή των λειτουργικών διαδικασιών των σωφρονιστικών ιδρυμάτων, αλλά μια βασικότερη έκκληση για την αλλαγή των συνθηκών στην κοινωνία που μας καθιστά όλους εγκλειστούς, λιγότερο ευτυχισμένους, παραγωγικούς, ελεύθερους να αναπτυχθούμε και ευαίσθητους ως προς τους συνανθρώπους μας, ότι για τη δική μας επιβίωση. Μια από αυτές τις συνθήκες να ικανοποιηθεί τότε είσαι σε μια φυλακή κάποιου είδους. Συνεχίζοντας το επιχείρημά του ο Zimbardo, αναφέρει ότι οι εθνικοί ηγέτες για χρόνια υποδείκνυαν ως εχθρούς της ελευθερίας, τη Φασιστική ή την Κομμουνιστική απειλή στον Αμερικανικό τρόπο ζωής «...μόλις το άτομο συνειδητοποιήσει ότι είναι εγκλειστος από την κοινωνία του ή από κάποιο μέρος της...τότε απαιτεί ελευθερία και επαναστατεί, αποδεχόμενος και το θάνατο. Ο τρίτος δρόμος που είναι πρόδηλος, είναι σε περίπτωση που επιζητάς την ανεξαρτησία, να

¹¹⁶Penfold R. 2003 : 815

¹¹⁷Zimbardo P.G., (1971) σελ.115

*καταστείς ένας καλός φυλακισμένος: καλός στη θέα των φυλάκων, είναι να είσαι πειθήνιος, συνεργάσιμος, αγόγγυστος, υποτασσόμενος στην σκέψη και συναινετικός».*¹¹⁸

Για να είναι κάποιος μαχητικός φυλακισμένος για τον θεωρητικό, σημαίνει ότι καθίσταται γνώστης της πραγματικότητας ότι οι φυσικές φυλακές δεν είναι παρά οι οφθαλμοφανείς προεκτάσεις των μορφών της κοινωνικής και ψυχολογικής καταπίεσης που βιώνουν τα άτομα καθημερινώς στα εθνικά γκέτο της χώρας «...οι εκκλήσεις των φυλακισμένων στην ΑΤΤΙΚΑ αφορούσαν τη μεταχείριση τους σαν ανθρώπινα όντα» μεταφέροντας έτσι το αίτημα για αναμόρφωση των φυλακών σε ένα ευρύτερο πεδίο νοήματος κοινωνικών αλλαγών και της κοινωνικής αδικίας ως υπεύθυνης για αυτούς που διαπράττουν εγκλήματα. Ακόμα και η στάση του κοινού σχετικά με την τιμώρηση και την απονομή δικαιοσύνης αποδεικνύει ότι δεν ενδιαφέρει η αναμόρφωση του εγκληματία αλλά η τιμώρηση ως μέσο ανταπόδοσης. Από την άλλη πλευρά προτρέπει το κοινό να αναλογισθεί ότι φέρει το ιδιοκτησιακό καθεστώς των φυλακών και ότι στην ουσία, οι δουλειές τους αποτυγχάνουν. Σε αυτούς τους χώρους καλλιεργείται το έδαφος για το μίσος προς το θεσμό, για τους συγκεκριμένους φύλακες που μεταχειρίζονται βάνουσα τόσο ψυχολογικά ή και σωματικά αλλά και αυτό που αναπαριστούν οι φρουροί –τους λευκούς, μεσαίας τάξης, το κατεστημένο την εξουσία, το κράτος, ένα μίσος που καθιστά κάθε πολίτη στόχο μια βιαίας επίθεσης.¹¹⁹

Στην κακομεταχείριση των κρατουμένων εξαιτίας του καθεστώτος μυστικότητας, ο κόσμος αρνείται να το πιστέψει γιατί πιστεύει σε ένα ανθρώπινο κόσμο. Μόνο εάν μετακινηθεί ο μανδύας της μυστικότητας θα αποκαλυφθούν δύο αντιτιθέμενες δυνάμεις όπου κάθε μια έχει περιβλημένο ενδιαφέρον στη βάση των προκαταλήψεων τους. Όπως αποκαλύπτει δεν αποτελεί ενδιαφέρον του η βελτίωση των φυλακών ή η αλλαγή τους έτσι ώστε να μην αποκτηνώνονται οι τρόφιμοι γιατί η

¹¹⁸ Ο.π σελ.115

¹¹⁹ Στο ίδιο σελ.116

πραγματική βαναυσότητα στρέφεται και κατά των φρουρών. Όπως απέδειξε και το πείραμα, το να είναι κάποιος φρουρός σημαίνει ότι βρίσκεται ενώπιον μιας συνεχούς απειλής. Κάθε τρόφιμος αποτελεί ένα εν δυνάμει κίνδυνο σε ένα φύλακα και πρόσθετα χωρίς καμία κοινωνική αναγνώριση, στη χαμηλότερη κοινωνική θέση μέσα σε μια κοινωνία. Στην εξέγερση στις φυλακές ΑΤΤΙΚΑ οι φρουροί περιήλθαν στη θέση των εγκλείστων και η μετέπειτα μεταχείρισή τους υπαγορεύει την θυσία τους στις απαιτήσεις του κοινού για την τιμωρητικότητα όπως επίσης και των πολιτικών στη διατήρηση της εικόνας τους. Αυτοί οι φρουροί δεν είναι λιγότερο φυλακισμένοι από ότι οι λοιποί τρόφιμοι. Προχωρώντας το επιχείρημα, καταλήγει στην αλλαγή των δοθέντων ρόλων των ανωτέρω, με την παρέμβαση των κοινωνικών επιστημόνων και την επινόηση μιας ειδικής εκπαίδευσης, όπου οι φρουροί αναλαμβάνουν το ρόλο των συμβούλων και των καθηγητών και οι έγκλειστοι των εκπαιδευόμενων.¹²⁰ Η δραματική αλλαγή των φυλακών θα μπορούσε να αντικατασταθεί από τη θετική ενδυνάμωση τόσο των φρουρών και των τροφίμων αντί του εξαναγκασμού, των απειλών, της απομόνωσης ως μέσων ελέγχου συμπεριφοράς.¹²¹

Μια αναλογία του πειράματος και των επιχειρήσεων μπορεί να ανιχνευθεί σε οργανώσεις που παραβιάζουν ξεκάθαρα κοινωνικούς κανόνες και νομικές επιταγές. Για παράδειγμα, αρκετοί από τους εκατοντάδες εργαζόμενους που συμμετείχαν στην απάτη του Equity Funding σκανδάλου το 1973, ήταν κατά μέσο όρο φυσιολογικοί ενήλικες και όχι σκληροί εγκληματίες. Οι παραβατικοί κανόνες της οργάνωσης και οι οργανωσιακοί ρόλοι των συμμετέχοντων απλώς κυριάρχησαν επί των συνηθισμένων σχεδίων συμπεριφοράς τους, όσο η συνωμοσία μεγάλωνε τόσο και γινόταν περισσότερο αποδεκτή. Ακόμη και η απάτη με τις αμυντικές βιομηχανίες, επιβεβαιώνει την ευκολία που οι καταστάσεις κυριεύουν τις ατομικές προδιαθέσεις με ολοφάνερη

¹²⁰ Ο.π. σελ. 117

¹²¹ Ο.π. σελ. 118

ανήθικη και εταιρική συμπεριφορά. Αυτό βοηθά στην εξήγηση καταστάσεων όπως την συγκατάθεση του ιατρικού προσωπικού της Johns -Manville με την συμμόρφωση προς την εταιρική πολιτική της σιωπής, παρά τους γνωστούς κινδύνους στην έκθεση ασβέστου. Τέτοια πολιτική κατά τις δεκαετίες του '40 και του '50 δεν ήταν ρητά παράνομη, αλλά σίγουρα ανήθικη. Συνεπώς το πείραμα υποστηρίζει τη θέση ότι τα άτομα επηρεάζονται ισχυρά από το κοινωνικό πλαίσιο και τις προσδοκίες των ρόλων, στα οποία προσκολλώνται. Τέτοια πειράματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αναζήτηση των ευθυνών και αδυναμιών, αυτών που κατέχουν θέσεις ισχύος καθώς και την σημασία των οργανωσιακών περιορισμών στη χρήση ισχύος. Μια περαιτέρω προσέγγιση- κατεύθυνση μας προσκαλεί στην αναζήτηση της διαντίδρασης μεταξύ της ηθικής συνείδησης και πίστης στην οργάνωση, μέσα από την προοπτική των φυλακισμένων που συμβιβάστηκαν με την κατάσταση και αυτών που παρέκκλιναν από αυτή την συμπεριφορά¹²²

¹²² Logsdon J.M.& Brady F.N. (1988), σελ. 707-8

3.1 Η συνεισφορά του πειράματος στο διάλογο των δυσλειτουργιών του σωφρονισμού και της μεταχείρισης των κρατουμένων. Η διάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στους καταναγκασμούς και καταχρήσεις του εγκλεισμού.

Το σωφρονιστικό σύστημα έχει γίνει αντικείμενο διαφωνιών και κριτικής. Οι φυλακές λειτούργησαν ως ανθρώπινες αποθήκες, αποτέλεσαν χώρο ταπείνωσης και βίας και μόνο κατ' εξαίρεση τόπο βελτίωσης. Παρόλο ότι η φυλακή θεωρήθηκε ως πρόοδος σε σχέση με τη σωματική τιμωρία και τη θανατική ποινή που επιβάλλονταν στο παρελθόν, έγινε χώρος καταπίεσης και στυγνής εκμετάλλευσης των κρατουμένων. Δεν είναι λίγοι οι επιστήμονες που υποστηρίζουν ότι η τιμωρία δεν πραγματοποιείται πλέον σε κοινή θέα αλλά μεταφέρθηκε πίσω από τον τοίχο της φυλακής και έγινε πιο εκλεπτυσμένη.¹²³

Ένα σημαντικό επίσης θέμα αφορά τη μεταχείριση κρατουμένων σε συνδυασμό με τις συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές και ειδικότερα πότε εκφυλίζεται η τιμώρηση σε βιαιότητα κατάχρηση και αδικία. Η χρήση του όρου μεταχείριση αναφέρεται στην ανάπτυξη δράσης πάνω σε ένα αντικείμενο(έμψυχο) με σκοπό την πραγματοποίηση ενός ορισμένου αποτελέσματος. Στον τομέα της εγκληματολογίας, αυτός ο όρος απαντάται με δύο τρόπους. Ειδικότερα, ο ευρύς ορισμός αφορά κάθε μορφή αντίδρασης κατά του εγκληματία, άρα μπορεί να καταστεί συνώνυμος με τον όρο θεσμική ή πολιτειακή αντίδραση και ο στενός αφορά στους τρόπους και στα μέσα δράσης πάνω στον εγκληματία με σκοπό την άσκηση επίδρασης στην συμπεριφορά του και

¹²³ Λαμπροπούλου (1994), σελ. 223 και 232

γενικότερα στον τρόπο ζωής του ώστε να επιτευχθεί η βελτίωση και η κοινωνική του αποκατάσταση.¹²⁴ Η αναγκαιότητα της επιστημονικής διερεύνησης του θέματος εστιάζεται έτσι στην εξασφάλιση ανθρώπινων όρων στην έκτιση της ποινής και στα κριτήρια διάκρισης μεταξύ βασανιστηρίων αφενός και απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης αφετέρου. Η προαναφερόμενη θέση προκαλεί με την σειρά της τη συζήτηση περί της σημασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Ειδικότερα, οι κρατούμενοι και οι υπόδικοι είναι και αυτοί φορείς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που ισχύουν για όλα τα ελεύθερα άτομα με την εξαίρεση ότι ο εγκλεισμός στη φυλακή προσβάλλει το πλέον βασικότερο ανθρώπινο δικαίωμα της ελευθερίας. Η εξέταση της σημασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την εκτέλεση των στερητικών της ελευθερίας ποινών καθώς και των λοιπών εναλλακτικών μέτρων, συναρτάται από την ύπαρξη ή όχι των εγγυήσεων για την προστασία αυτών των δικαιωμάτων. Η μικρογραφία της λειτουργικής προσομοίωσης της φυλακής του Stanford παρέχει μια μικρή περιγραφή της κακοποίησης, εκφοβισμού και συνοπτικά της απάνθρωπης μεταχείρισης που πιθανόν να υποστεί ένας κρατούμενος κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του.

Άλλωστε στην πράξη η φυλάκιση συνεπάγεται την στέρηση πολλών θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου, όπως της ελευθερίας κίνησης αλλά και την οικογενειακή ζωή, την εργασία, στην προσωπική αξιοπρέπεια (αφού στιγματίζει και μάλιστα για μια ζωή) τη γενετήσια αυτοδιάθεση (που είναι μια πλευρά της προσωπικής ελευθερίας).¹²⁵ Η ιστορική αναδρομή για την επικράτηση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την εκτέλεση της στερητικής της ελευθερίας ποινής δείχνει ότι η προστασία τους εξαρτάται από αυτό που η γερμανική νομική θεωρία

¹²⁴ Δημόπουλος (2004), σελ. 1

¹²⁵ Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α.(1996). «Επίμετρο, με την ευκαιρία των πρόσφατων δραματικών γεγονότων του Κορυδαλλού», στο Κ.Δ. Σπινέλλη και Α.Τσήτουρα: *Κρατούμενοι και Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλα, σελ.109

ονομάζει «αρχή του κράτους δικαίου». Η επικράτηση της αρχής, κυρίως μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, δεν εισήγαγε μόνο μια νέα άποψη για τη δικαιοκή μορφή των σχέσεων εξουσίας, αλλά κατέστησε σαφές ότι για την εκτέλεση της ποινής δεν αρκούν πλέον κανονισμοί και διοικητικές πράξεις. Η επέμβαση του δικαίου δεν εμποδίζεται πια από τους τοίχους της φυλακής μπροστά από τους οποίους σταματούσε παραδοσιακά το ενδιαφέρον του νομοθέτη.¹²⁶

Ο κίνδυνος καταχρήσεων της εξουσίας και πάσης φύσεως παρεκτροπών ελλοχεύει πρώτιστα στους μηχανισμούς που ο WEBER ονομάζει το μονοπώλιο της άσκησης βίας και καταναγκασμού. Ο φόβος και ο εν δυνάμει κολασμός συνδέεται με την εκμάθηση ρόλων και των συναρτώμενων προσδοκιών που άλλοτε οδηγούν σε καταπιεστική συμμόρφωση (compulsive conformity) και άλλοτε σε καταπιεστική αλλοτροίωση (compulsive alienation).¹²⁷

Σκόπιμο είναι να επισημανθεί ότι το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα δικαιώματα του ανθρώπου ορίζει ότι ουδείς επιτρέπεται να υποβληθεί σε βασανιστήρια ούτε σε ποινές ή μεταχείριση απάνθρωπη και εξευτελιστική.¹²⁸ Παρότι η έννοια των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ή ταπεινωτικών μεταχειρίσεων δεν ορίζεται στην Σύμβαση ούτε στην αιτιολογική της έκθεση, σύμφωνα με την Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου : τα βασανιστήρια αποτελούν απάνθρωπες μεταχειρίσεις που σκοπεύουν για παράδειγμα στην απόσπαση πληροφοριών ή ομολογίας ή την επιβολή μιας ποινής και είναι γενικά μια επιβαρυνμένη μορφή της απάνθρωπης μεταχείρισης. Συνεχίζοντας απάνθρωπη μεταχείριση αποτελεί μια μεταχείριση που προκαλεί εκούσια σοβαρούς ηθικούς ή σωματικούς πόνους που στην περίπτωση αυτή

¹²⁶Kaiser, G.: «Τα ανθρώπινα δικαιώματα κατά την εκτέλεση της στερητικής της ελευθερίας ποινής από διεθνή συγκριτική σκοπιά», μτφρ. Ε.Λαμπροπούλου στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 1993-1995, σελ.17

¹²⁷Πανούσης, Γ.(2004). «Ποίος ο διαφθορέας του κρατούμενού μας; (Διαφθορά και Φυλακή)» *Ποινική Δικαιοσύνη*, 3, σελ.320

¹²⁸ Kaiser G.σελ. 82

δεν μπορούν να δικαιολογηθούν. Είναι προφανές πως η έλλειψη κατάλληλων συνθηκών διαβίωσης ή ακόμη και η απουσία σωφρονιστικής προσπάθειας θεωρούνται από την Επιτροπή σαν απάνθρωπες ή ταπεινωτικές μεταχειρίσεις.¹²⁹ Η συμμόρφωση των φυλακών και ο εγκλεισμός του ατόμου μόνου του σε κελί (solitary confinement) για μεγάλο χρονικό διάστημα συνιστά υπό ορισμένες προϋποθέσεις απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση.¹³⁰

Από το πείραμα αναδεικνύεται και ένα περαιτέρω θέμα προς διερεύνηση. Εάν η φυλακή καθίσταται δυσλειτουργική και επιβλαβής για τους εγκλειστούς τίθεται επί τάπητος το θέμα της κρίσης, κατάργησης αυτής και όλων των σχετικών διλημάτων περί των σκοπών της τιμωρίας και του ποινικού εγκλεισμού. Ειδικότερα, τα κινήματα αποδόμησης της δεκαετίας του '60 δημιούργησαν μεγάλες προσδοκίες όσον αφορά τον απεγκλεισμό και το μέλλον της ίδιας της φυλακής ως θεσμού.¹³¹ Η ύπαρξη και η αναγκαιότητα της –παρά την συνεχιζόμενη αρνητική κριτική– σχετίζεται με την συμβολική της λειτουργία που είναι σφιχτά εναγκαλισμένη με το φόβο και την καταστολή. Πριν από εβδομήντα και πλέον έτη ο E. Pashukanis επισήμαινε ότι ο βιομηχανικός καπιταλισμός, η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η Πολιτική Οικονομία του Ρικάρντο και το σύστημα της πρόσκαιρης κάθειρξης είναι φαινόμενα που ανήκουν σε μια και αυτή την ιστορική εποχή.¹³²

Το βασικό ερώτημα που είχε θέσει το πείραμα του Stanford, είναι το τι θα έπρεπε να γίνει για να αλλάξουν τα σωφρονιστικά ιδρύματα και να προωθούν

¹²⁹ Τσήτουρα, Α.(1996). «Σύντομη ανασκόπηση του έργου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας. Η συμβολή των μη κυβερνητικών οργανώσεων» στο: Κ.Δ. Σπινέλλη και Α.Τσήτουρα: *Κρατούμενοι και Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλα, σελ.94-7

¹³⁰ Kaiser G.σελ. 23

¹³¹ Καρύδης, Β.(2000). Το αδιαχώρητο στις Ελληνικές φυλακές, ένα κεντρικό πρόβλημα ή μια «λειτουργική δυσλειτουργία»; στο Κουράκης Ν.Ε.(επιμ.) *Αντεγκληματική Πολιτική II*, Αθήνα, Αντ.Ν.Σάκκουλα, σελ.124.

¹³² Στο ίδιο σελ. 127

ανθρώπινες αξίες, αντί να τις καταστρέφουν. Δυστυχώς η μετέπειτα ιστορική εξέλιξη διέψευσε τις προσδοκίες για βελτίωση των συνθηκών στις φυλακές και των σωφρονιστικών πολιτικών (ειδικά στις ΗΠΑ) που έγιναν περισσότερο τιμωρητικές και καταστροφικές. Η χειροτέρευση των συνθηκών ήταν το αποτέλεσμα της πολιτικοποίησης του σωφρονισμού, με τους πολιτικούς να πλειοδοτούν ποιος είναι σκληρότερος απέναντι στο έγκλημα και τη φυλετικοποίηση των συλλήψεων και των ποινών. Συνδρομητικός ήταν και ο ρόλος των ΜΜΕ στην μεγιστοποίηση του φόβου των βιαιών εγκλημάτων (δημιουργία ηθικών πανικών). Η λύση της κατάργησης της στερητικής της ελευθερίας ποινής η οποία υποστηρίζεται ιδίως από την πλευρά του καταργητισμού, δεν εξασφαλίζει οπωσδήποτε τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹³³ Ένα ακόμη θέμα προς συσχέτισμό με τη θεσμική ανεπάρκεια και την πρακτική δυσλειτουργία του σωφρονιστικού εγκλεισμού είναι το ιδεολογικό ζήτημα του «ποινικού μανιαϊσμού», δηλαδή των δυο κοινοτήτων, εκείνης των ευπόληπτων και ελευθέρων πολιτών και εκείνης των ανυπολήπτων και εγκλειστών κρατουμένων της «εντός των τειχών» αντί ή μη κοινωνίας.¹³⁴ Καθίσταται λοιπόν αναγκαία η συζήτηση για την αναποτελεσματικότητα του σωφρονιστικού εγκλεισμού υπό το φως άλλων προσφορότερων μέτρων για την υπέρβαση της κρίσης και την αποτελεσματικότερη καταπολέμηση της εγκληματικότητας.

Η οικτρή κατάσταση του ποινικού συστήματος και η περαιτέρω αδυναμία του να αναμορφώσει τους φυλακισμένους, μπορεί να εξηγηθεί με αυτό που ο Zimbardo αποκαλεί «υπόθεση προδιάθεσης». Αυτό είναι ένα κυρίως θέμα της αποκτήνωσης, και γενικά των φτωχών συνθηκών μέσα στις φυλακές το οποίο μπορεί να αποδοθεί σε κάποια έμφυτα, εγγενή ψυχολογικά χαρακτηριστικά των σωφρονιστικών πληθυσμών. Ο

¹³³ Kaiser G.σελ. 15

¹³⁴ Δημόπουλος (1998), σελ.133

σκοπός του πειράματος Stanford, ήταν ο έλεγχος της υπόθεσης με την τοποθέτηση ενός μέσου όρου φυσιολογικών ατόμων σε μια προσομοίωση φυλακής και τα επακόλουθά της. Εάν η συμπεριφορά των φυσιολογικών ατόμων συμμορφώνεται στενά με την πραγματική συμπεριφορά στις φυλακές, αυτό θα μπορούσε να υποστηρίξει «την υπόθεση της κατάστασης», όπου το κοινωνικό πλαίσιο επηρεάζει την συμπεριφορά περισσότερο από τα ατομικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά.¹³⁵

Παρά τις μεταμορφώσεις που σημειώθηκαν στο σωφρονιστικό σύστημα τις τελευταίες δεκαετίες, το ποινικό σύστημα διέρχεται κρίση όπως αποτυπώνεται στην αύξηση του έγκλειστου πληθυσμού, στη διάθεση τεράστιων κονδυλίων, στην κατασκευή καινούριων φυλακών, στην αυστηροποίηση της καταστολής, στη φυλετικοποίηση και στην καταπολέμηση της φτώχειας. Όλη αυτή η κατάσταση συνοψίζεται στη φράση του Chambliss : «...για πρώτη φορά στην ιστορία, η κρατική κυβέρνηση και οι δημοτικές αρχές ξοδεύουν περισσότερα χρήματα στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης απ' ό,τι στην εκπαίδευση». Λαμβάνοντας αυτά υπόψη, είναι σκόπιμο να επισημανθούν ποιες είναι οι συναγόμενες προτάσεις από το πείραμα αλλά και από το μεγάλο μέρος της σχετικής έρευνας, που υπογραμμίζουν τη δύναμη των καταστάσεων σχηματοποιώντας το κοινωνικό περιεχόμενο και μεταμορφώνοντας την ανθρώπινη συμπεριφορά. Κάθε πρόταση υποστηρίζει ένα καινούριο θέμα στην ατζέντα της συζήτησης για το σωφρονισμό.¹³⁶

Ειδικότερα, η ανάλυση¹³⁷ αρχίζει από την υπογράμμιση του βαθμού στο οποίο τα πλαίσια της φυλακής είναι πανίσχυρα και οι προκληθείσες καταστάσεις με τις αρνητικές ψυχολογικές επιπτώσεις που πρέπει να ληφθούν υπόψη και να ελεγχθούν. Όπως και το ίδιο το πείραμα αποκάλυψε τη δύναμη με την οποία οι δρώντες αθετούν

¹³⁵ Logsdon, J.M.& Brady F.N.(1988), σελ.705

¹³⁶Zimbardo, P.G.& Haney C. (1998). The past and future of U.S.Prison Policy, twenty-five years after the Stanford Prison Experiment. *American Psychologist*,7, σελ.718.

¹³⁷ Ο.π. σελ. 719

σύστημα αξιών, παρεκκλίνοντας σημαντικά από προγενέστερες μορφές συμπεριφοράς. Αυτή η εκδήλωση αναπτύχθηκε στη βάση του κοινωνικού νοήματος και των διαμορφωμένων ρόλων και είχε επώδυνες και τραυματικές επιπτώσεις στους συμμετέχοντες. Βάσει αυτής της διαπίστωσης και της σχετικής εμπειρικής και θεωρητικής έρευνας, γίνεται ξεκάθαρο το επιχείρημα της χρήσης των φυλακών ως μέσου στον αγώνα κατά του εγκλήματος.

Σε δεύτερο βαθμό η μινιμαλιστική εκδοχή του πειράματος απέδωσε τη δύναμη και το οδυνηρό χαρακτήρα του θεσμού, καίτοι στους φύλακες υπήρχαν και συγκεκριμένα όρια ως περιορισμοί στην περίπτωση ανυπακοής, εξέγερσης ή και απόδρασης. Ωστόσο, οι τελευταίοι κατάφεραν αυτοσχεδιάζοντας να κλιμακώσουν τον ορισμό και την απόδοση της συμπεριφοράς στον κατάλληλο ρόλο καταλήγοντας σε σαδιστές βασανιστές. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι πόνοι εκδηλώνονται τόσο σε ψυχολογικό επίπεδο (αισθήματα αδυναμίας, κατάπτωση, απογοήτευση και συναισθηματική διαταραχή) όσο και σε φυσιολογική κατάσταση (στέρξη ύπνου, φτωχή δίαιτα και ανθυγιεινές συνθήκες). Συνεπώς το πείραμα δείχνει τη δύναμη των κοινωνικών περιεχομένων για τον τρόπο που βέβαιες καταστασιακές συνθήκες επιδρούν και εργάζονται συνδυαστικά στην παραγωγή ενός απανθρωποποιητικού αποτελέσματος.¹³⁸

Το τρίτο πεδίο αφορά την παραδοχή των καταστάσεων για τους τρόφιμους τόσο στην είσοδό τους όσο και στην έξοδο από τη φυλακή. Άρα τα προγράμματα για την αλλαγή των φυλακών με ατομοκεντρικές προσεγγίσεις καταδικάζονται σε αποτυχία, εάν δεν ληφθούν υπόψιν ταυτόχρονα και οι εγκληματογενείς καταστασιακοί παράγοντες. Πρακτικά τα παραδοσιακά μοντέλα αναμόρφωσης εστιάζουν σε ατομικού επιπέδου αλλαγή, αγνοώντας τους παράγοντες της κατάστασης στην φυλάκιση που

¹³⁸ Ο.π. σελ.719

οδηγούν στην υποτροπή. Ένα τέταρτο σημείο ανάλυσης αποδεικνύει την αναποτελεσματικότητα των τεστ προσωπικότητας όπως αυτών που χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη, καθιστώντας την πρόγνωση συμπεριφοράς σε οριακές καταστάσεις (όπως της φυλακής) ανεπιτυχείς χωρίς την συνδρομή πιο ευαίσθητων μοντέλων. Όσον αφορά τη φυλακή, οι εξηγήσεις των πειθαρχικών παραβιάσεων και της βίας, θα εστιάζονται περισσότερο στο περιεχόμενο κατά το οποίο διαδραματίζονται και λιγότερο στους τρόφιμους που εμπλέκονται σε αυτές. Αυτές οι πολιτικές ελέγχου του εγκλήματος έχουν και ψυχολογική πρόγνωση. Στους ακαδημαϊκούς κύκλους, τα προβλήματα του εγκλήματος και της βίας- έχοντας προγενέστερα αποκλειστικά ατομική θεώρηση- τώρα αντιμετωπίζονται μέσω πολυεπίπεδων αναλύσεων αποδίδοντας ισοδύναμα εάν όχι αποκλειστική προτεραιότητα σε καταστασιακές, κοινοτικές και δομικές μεταβλητές.¹³⁹

Μια πέμπτη προοπτική απορρέουσα από το πείραμα είναι ο βαθμός στον οποίο τα θεσμικά συστήματα αναπτύσσουν μια δική τους ζωή ανεξάρτητη από τις προθέσεις, ευχές και σκοπούς αυτών που τις διοικούν. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι πραγματικές φυλακές μετασχηματίζουν τις θεωρίες αυτών που τις κατοικούν και από τις δυο πλευρές των τειχών. Πρακτικά αυτό ισοδυναμεί με την άποψη ότι οι καλοί άνθρωποι δεν αρκούν για τη δημιουργία των καλών φυλακών. Οι θεσμικές δομές θα πρέπει να αλλάξουν για μια σημαντική βελτίωση της ποιότητας της ζωής στη φυλακή. Ωστόσο η φυλακή του πειράματος ήταν μια παράλογη φυλακή χωρίς οποιαδήποτε νομική εξουσιοδότηση για τιμωρία των τροφίμων και που ωστόσο δεν είχαν κάνει τίποτα για την κακομεταχείρισή τους. Το ψυχολογικό στοιχείο στο περιβάλλον ήταν πιο δυνατό από τις καλοκάγαθες προθέσεις ή τις προδιαθέσεις των συμμετεχόντων και οι ρουτίνες αναπτύσσονταν, κανόνες θεσπίζονταν και άλλαζαν, πολιτικές, γεγονότα και ανάγκες προκαλούσαν τις υφιστάμενους πόρους. Αυτή η πραγματικότητα είναι κοινή και σε

¹³⁹ Ο.π.σελ..720

αληθινές φυλακές που παρουσιάζουν κάποια τρωτότητα σε αυτές τις προκλήσεις γιατί δεν υπόκεινται σε εξωτερικές πιέσεις. Αυτές οι παρατηρήσεις υποδεικνύουν ότι οι νομικοί μηχανισμοί που διέπουν τον έλεγχο των φυλακών δεν εστιάζουν αποκλειστικά στις προθέσεις του προσωπικού, αποδεικνύοντας ότι οι επιβλαβείς δομές δεν έχουν ανάγκη από άτομα με «άρρωστες προθέσεις» για να προκαλέσουν ψυχολογική ζημιά και μπορούν να ωθήσουν καλούς ανθρώπους στην εμπλοκή τους με κακές πράξεις.

Σε ένα μακροκοινωνιολογικό πεδίο μπορεί να ανιχνευτεί η συμβολή του πειράματος στην κατανόηση της ιδεολογίας που είναι αναγκαίο να διέπει τη σύγχρονη εγκληματολογική θεωρία και ειδικότερα την σωφρονιστική πρακτική με τα σχεδόν αιώνια δυσεπίλυτα προβλήματά της. Το επιχείρημα αυτό θα μπορούσε να θεμελιωθεί μέσα από μια αρχικά ιστορική αναδρομή στην εγκληματολογική σκέψη και εν συνεχεία να διαπιστωθεί η οποιαδήποτε συνδρομή στις ουτοπίες και τα διλήμματα του σωφρονιστικού εγκλεισμού. Η βασική θέση είναι ότι όσον αφορά το σωφρονισμό και κατ'επέκταση την εγκληματολογία, η κυρίαρχη σκέψη τείνει στη δημιουργία μια επιστήμης προσανατολισμένης στην αποδόμηση της γνώσης παρά στην κατασκευή της, μέσα από το θεώρημα της σύλληψης της πραγματικότητας ως «what doesn't work» (τι δεν αποδίδει) παρά την προσπάθεια προσέγγισης του αντιθέτου της.

Εκκινώντας λοιπόν μια ιστορική αναδρομή βλέπουμε ότι το θετικιστικό παράδειγμα το οποίο κυριάρχησε μέχρι περίπου τη δεκαετία του '60, αφορούσε ουσιαστικά μια οπτιμιστική θεώρηση δεδομένου ότι στόχευε στην αναμόρφωση του εγκληματία. Ο βιολογικός ντετερμινισμός του Lombroso και οι αρχές του θετικισμού στην ιστορική τους προοπτική μετεξελίχθηκαν από την σκέψη του εγκλήματος στη θεώρηση του ελέγχου του. Ουσιαστικά, αυτές οι αρχές αφορούν α) τη θεώρηση ότι το έγκλημα έχει δεδομένες αιτίες, όπου μπορούν να αποκαλυφθούν μέσω της συστηματικής επιστημονικής μελέτης, με αιχμές την αποδεδειγμένη γνώση η οποία θα

μπορούσε να συνδράμει και στον σχηματισμό των αντίστοιχων πολιτικών β) ότι η τιμωρία ή η πρόκληση πόνου στους παραβάτες είναι περιορισμένης αποτελεσματικότητας στην αναμόρφωση των παραβατών και το χειρότερο αντιπαραγωγική γ) λόγω των συγκεκριμένων αιτιών του εγκλήματος, οι παρεμβάσεις πρέπει να στοχεύουν στην αλλαγή αυτών δ) η χρήση του σωφρονιστικού συστήματος στην αλλαγή των εγκληματιών ήταν προκλητική αλλά η μοναδική λογική απάντηση στον έλεγχο του εγκλήματος και ε) επειδή οι αιτίες του εγκλήματος ποικίλλουν από παραβάτη σε παραβάτη, οι παρεμβάσεις θα έπρεπε να εξατομικεύονται. Εν προκειμένο αυτός ο τρόπος σκέψης που κυριάρχησε από την αρχή του 20^{ου} αιώνα βοήθησε και εγκαινίασε το κύμα των αλλαγών που έφεραν τις ενδιάμεσες ποινές και τα δικαστήρια ανηλικών- καινοτομίες βασισμένες στο ιδανικό της εξατομικευμένης μεταχείρισης.¹⁴⁰

Σκόπιμη είναι στο σημείο αυτό η παράθεση από τον Sutherland, από τον πρόλογο του βιβλίου του Principles of Criminology, όπου μεταξύ άλλων αναφέρει: «...η επιστήμη της εγκληματολογίας είναι κατά μέγιστον αναγκαία τόσο για μια αποτελεσματική κατανόηση του εγκλήματος αλλά και για έναν επαρκή έλεγχο», ενώ για τους παραβάτες αναγνωρίζει ότι «...ένα μεγάλο ποσοστό εγκλημάτων μπορεί να αποδοθεί στους καθ'έξιν εγκληματίες» συνεπώς και μια κοινή απάντηση (βάσει της ηδονιστικής θεωρίας) σύμφωνα με τον ίδιο είναι η τιμώρηση με την πρόκληση πόνου στους παραβάτες.¹⁴¹

Η θετικιστική ιδεολογία συμπεριλαμβανομένου και των κοινωνιολόγων αλλά και των ψυχολόγων, ήταν η υποστηρικτική του αναμορφωτισμού. Τα προγράμματα αποτυχίας δεν αποτελούσαν λόγο για αναθεώρηση του σχήματος αλλά τις περιστάσεις όπου θα μπορούσαν να καταδειχθούν τα σημεία όπου η μεταχείριση θα μπορούσε να βελτιωθεί. Παρόλο που η αναμορφωτική ιδέα δεν μπόρεσε να εφαρμοσθεί σύμφωνα με

¹⁴⁰ Cullen, F.T. & Gendreau P. (2001). From nothing works to what works: changing professional ideology in the 21st century. *The Prison Journal*, 81, σελ. 314-5.

¹⁴¹ Ο.π. σελ. 316

τις προθέσεις των επιστημόνων, ωστόσο ο όρος «σωφρονισμός» έγινε κοινή βάση. Για παράδειγμα το 1954, ο σύνδεσμος των ΗΠΑ για τη φυλακή, μετονομάστηκε σε σωφρονιστικό σύνδεσμο. Οι φυλακές έγιναν γνωστές ως σωφρονιστικά ιδρύματα. Κατά τη δεκαετία του '60, αρκετά σωφρονιστικά ιδρύματα θέσπισαν ειδικά προγράμματα μεταχείρισης με ένα αισιόδοξο τόνο ότι οι επιστήμες της συμπεριφοράς, θα μπορούσαν να διαγνώσουν τις ατομικές εγκληματικές περιπτώσεις και θα επινοούνταν διορθωτικές στρατηγικές. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μια ευρύτατη δημιουργική φάση πειραματισμού του αναμορφωτικού ιδεώδους.¹⁴²

Ήταν το 1974 όταν ο Martinson δημοσίευσε το έργο του «what works? Questions and answers about prison reform», ως την κριτική αποτίμηση της σωφρονιστικής μεταχείρισης, ένα άρθρο με σημαντική και συμβολική σημασία. Μέσα από τη μελέτη περίπου 231 προγραμμάτων κατέληξε σε μια απαισιόδοξη σκέψη «...ότι παρά τις λίγες και μεμονωμένες εξαιρέσεις, οι αναμορφωτικές προσπάθειες οι οποίες έχουν αναφερθεί δεν έχουν καμία αξιόλογη επίδραση στην υποτροπή». Το παραδοσιακό παράδειγμα γκρεμίσθηκε ενώ μια σημαντική διαφορετική απάντηση στον Martinson ερχόταν με την άφιξη των νέων εγκληματολογιών. Ο Gottfredson με το έργο του «Treatment Destruction Techniques», σημειώνει ότι «..η συμβατική σοφία στην εγκληματολογία είναι ότι η επανόρθωση βρέθηκε ως αναποτελεσματική» και θα αποδείξει ότι οι μισές περίπου από τις μελέτες του Martinson αποδεικνύουν θετικά αποτελέσματα.¹⁴³ Αλλά ήδη οι εγκληματολόγοι δεν ήταν θετικά διακείμενοι στην αναμόρφωση αλλά ιδεολογικά προδιατιθέμενοι να αποδείξουν ότι «nothing works». Οι παράγοντες που οφείλονται για αυτή την παραίτηση των εγκληματολόγων αφορούν κυρίως ότι οι τελευταίοι είχαν βιώσει την κοινωνική και πολιτική αναταραχή των δεκαετιών του '60 και '70, με το κίνημα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τον αναβρασμό

¹⁴² Ο.π. σελ.320

¹⁴³ Ο.π. σελ.322

στα αστικά κέντρα, τον πόλεμο του Βιετνάμ, την εξέγερση στις φυλακές Αττικά, το σκάνδαλο του γουότεργκέιτ κλπ. Όλα αυτά συνηγορούσαν προς μια δυσπιστία προς την κυβέρνηση δημιουργώντας ένα «κενό εμπιστοσύνης» μεταξύ κοινού και κράτους. Αυτή η μειούμενη εμπιστοσύνη είχε και τον αντίκτυπο στο πως οι μελετητές αντιμετώπιζαν το κράτος πρόνοιας, όπου ένα του μέρους ήταν και ο σωφρονισμός (θεραπευτικό μοντέλο). Νωρίτερα οι παρεμβάσεις του κράτους για τους φτωχούς και τους παραβατικούς εντάσσονταν σε ένα καλοκάγαθο πατερναλισμό, τώρα οι προσπάθειες για προγράμματα πρόνοιας αντιστοιχούσαν σε ρύθμιση των φτωχών, ή τα νοσοκομεία για τους πνευματικά ασθενείς ως το μέσο αχρήστευσης αυτών μέσω της επιβολής θεραπείας.¹⁴⁴

Κατ' αυτό τον τρόπο όπως δείχνει ο Rothman, η διακριτική ευχέρεια του κράτους ολοκληρωνόταν στο σωφρονιστικό παράδειγμα. Τα ενδιαφέροντα των εγκληματολόγων με τις μειονότητες να γεμίζουν τα δικαστήρια και τις φυλακές, με τις φυλετικές και τις ταξικές διακρίσεις, προσανατολίζονται στο εάν η έξοδος από τη φυλακή αποτελεί πραγματική αναμόρφωση ή είναι αποτέλεσμα του εξαναγκαστικού συμβιβασμού στους θεσμικούς κανόνες κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού. Έτσι ανακύπτει το θέμα της προάσπισης δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια της έκτισης και συνεπώς την προστασία από το πανίσχυρο κράτος. Οι νέες εγκληματολογικές θεωρίες προκαλούν το αναμορφωτικό ιδεώδες μέσω της απόρριψης, στο βαθμό που η διαδικασία στιγματισμού αποτελεί μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία και οι εκκλήσεις για ένα ριζοσπαστικό μη παρεμβατισμό πληθαίνουν. Η κριτική εγκληματολογία με τις ρίζες της στο Μαρξισμό, άσκησε κριτική (πρόσφερε μια ακόμη σκληρότερη όψη του αποκαταστατικού μοντέλου) καθότι οι καλές προθέσεις των σωφρονιστικών αναμορφωτών, είναι στην ουσία οι κεκαλυμμένες προσπάθειες για την ενδυνάμωση των

¹⁴⁴ Ο.π. σελ.323

υφιστάμενων προνομίων και των δομικών ανισοτήτων. Ακόμη και από το Φουκώ, μαθαίνουμε ότι τα σωφρονιστήρια και τα αναμορφωτήρια νέων δεν ήταν οι πολιτισμικές αναβαθμίσεις αλλά τα συγκαλυμμένα μέσα για την πειθάρχηση των κοινωνικά μειονεκτούντων. Περισσότερο, ο στόχος της αναμόρφωσης ήταν η προσαρμογή των παραβατών σε μια άδικη και εγκληματογενή κοινωνία. Η λύση στο έγκλημα δεν ήταν η τροποποίηση ατόμων αλλά η ρύθμιση κοινωνικών αδικιών. Όλες αυτές οι θεωρητικές και κοινωνικές επιρροές κατέστησαν ένα νέο θεσμικό πλαίσιο μέσα από το οποίο οι εγκληματολόγοι αντιμετώπιζαν τον κόσμο και το αντικείμενό τους ειδικότερα.¹⁴⁵

Το δόγμα του nothing works, υλοποιήθηκε την δεκαετία του '80, παρά την αρχική του εμφάνιση ως κριτική στο θεραπευτικό κράτος στα μέσα της δεκαετίας του '70. Τη δεκαετία εφαρμογής του, τα αυξανόμενα ποσοστά εγκλεισμού, οι πολιτικές και οι πρακτικές ενδυναμώνουν τη μετάβαση σε ένα τιμωρητικό κράτος και την παράλληλη προσπάθεια των κοινοτικών πολιτικών πρόληψης σε ένα είδος κοινοτικού ελέγχου, μέσω εντατικής επιτήρησης, περιορισμού καθ' οίκον και ηλεκτρονικής επιτήρησης. Όλα τα ανωτέρω συνηγορούν στο επιχείρημα ότι οι ΗΠΑ ήταν σαν να είχαν εμπλακεί σε ένα πείραμα τιμώρησης με διάρκεια περίπου τριών δεκαετιών, με κύριο αντικείμενο την ενασχόληση την αποδόμηση της γνώσης στο τι πραγματικά δεν αποδίδει.

Η εμφάνιση του αντίθετου ρεύματος what works κυρίως στον Καναδά ήλθε από τη ψυχολογία. Ως γνωστόν, η ψυχολογία είναι εκείνος ο κλάδος ο οποίος πρακτικά ενδιαφέρεται μέσω του σκεπτικού στο τι λειτουργεί για την αλλαγή του ατόμου. Κυρίως η κλινική ψυχολογία, πιστεύει στην συμπεριφορική αλλαγή των προβληματικών ατόμων μέσω των παρεμβάσεων. Το πώς οι ψυχολόγοι αντιμετωπίζουν τον σωφρονισμό διαφέρει ουσιαστικά από το κυρίαρχο ρεύμα της εγκληματολογίας,

¹⁴⁵ Στο ίδιο σελ. 324

ειδικά αυτών με κοινωνιολογικό προσανατολισμό. Οι εγκληματολόγοι βλέπουν τις φυλακές ως μια κοινωνία αιχμαλώτων (society of captives), που χαρακτηρίζεται από σχέσεις εξουσίας, φυλετική σύγκρουση, βία, θυματοποίηση, εξέγερση, και σχηματισμό υποκοουλτούρων. Συνεπώς η μελέτη του σωφρονισμού απαιτεί τη διερεύνηση των κοινωνικών προβλημάτων, με καθήκον τη μελέτη της φυλακής υπό κοινωνική σκοπιά και την εξακρίβωση του τι συμβαίνει λάθος. Σε αντίθεση παρόλο που οι κλινικοί ψυχολόγοι(Haney & Zimbardo) δεν αγνοούν αυτές τις διαστάσεις, εστιάζουν στην προσέγγιση του ατόμου μέσα στη φυλακή ή σε άλλα σωφρονιστικά ιδρύματα. Για αυτούς πραγματικότητα, αποτελεί το πρόγραμμα ή η παρέμβαση μέσω ψυχολογικής μεταχείρισης. Είναι η ποιότητα της παρέμβασης που αντιμετωπίζει την παρέκκλιση του παραβάτη, υπονοώντας και τις επιδράσεις αυτών που συμβαίνουν στο χώρο της φυλακής. Το ενδιαφέρον τους είναι η ατομική αλλαγή του δράστη και όχι η δομική αλλαγή των δυναμικών της φυλακής.¹⁴⁶

Στο τέλος της δεκαετίας του '90, φαίνεται ότι το θεώρημα του what works κερδίζει οπαδούς στην εγκληματολογία, ίσως γιατί τώρα οι νέοι μελετητές δεν θα χαρακτηρισθούν ως όργανα του κράτους και κατά δεύτερο λόγο γιατί τα αποτελέσματα των μετα-αναλύσεων υποστηρίζουν τις έρευνες των Καναδών και τα προγράμματα επανόρθωσης εργάζονται προς την κατεύθυνση της υποτροπής. Πρόσθετα η αλλαγή του παραδείγματος που συντελέσθηκε στο τέλος της δεκαετίας του 60 μέχρι τα μέσα του 70, ήταν η λειτουργία μιας εγκληματολογίας προς το δρόμο του τίποτα δεν αποδίδει, με την άσκηση του κρατικού ελέγχου και της υποστήριξης ότι η μεγαλύτερη κοινωνική δικαιοσύνη είναι η λύση του προβλήματος. Κατά αυτό τον τρόπο οι εγκληματολόγοι τάχθηκαν με το μέρος των θυμάτων της κοινωνικής δικαιοσύνης ενώ βρισκόταν σε πόλεμο με όπλο την αποδόμηση της γνώσης. Τώρα η εγκληματολογία με

¹⁴⁶ Ο.π. σελ.:329

τις νέες κατευθύνσεις μέσα από την διάσταση του τι πραγματικά αποδίδει και τις αρχές της αποτελεσματικής μεταχείρισης, θα ενδυναμώσει τη γνώση αναφορικά με τον έλεγχο του εγκλήματος επηρεάζοντας και την πολιτική αλλά και την πρακτική.¹⁴⁷

Η εικόνα της φυλακής κυριαρχεί στις αναπαραστάσεις της ποινής του νεωτερικού κόσμου. Η παράσταση του εγκλείστου είναι η παράσταση στέρησης της ελευθερίας και κατά αντιδιαστολή συμβολική καταξίωση της ελευθερίας, ως κατεξοχήν επιθυμητού αγαθού από τον άνθρωπο.¹⁴⁸ Οι μηχανισμοί ηθικής αποδέσμευσης αποστασιοποιούν τα άτομα από την ηθική αμφιβολία και τις επώδυνες συνέπειες των πράξεων τους, λειτουργώντας καμιά φορά με καταστρεπτική δύναμη σε αρκετά νομικά και θεσμικά πλαίσια, διευκολύνοντας σκληρές και ασυνήθεις μεταχειρίσεις, από κατά άλλους συμπονετικούς και νομοταγείς ανθρώπους. Συνεπώς το πείραμα συνιστά ότι η αλλαγή στις φυλακές θα έρθει από αυτούς που είναι εκτός της ισχυρής κατάστασης. Σε μια γενικότερη προοπτική, θα προταθεί ότι η αποκλειστική ενασχόληση από αυτούς που έχουν διαμορφώσει τις απόψεις τους υπό τη δυναμική τέτοιων περιστάσεων, δεν συνιστά ένα ασφαλές κριτήριο προκρίνοντας έτσι άλλους ανεξάρτητους από τις δυναμικές της κατάστασης. Οι συνέπειες που απορρέουν από το πείραμα υπέρ και μιας κριτικής τοποθέτησης εκτιμώντας τη φύση και το αποτέλεσμα του εγκλεισμού, αναπτύσσουν το ποσό του πόνου που θέλει να προκαλέσει κάποιος στο όνομα του κοινωνικού ελέγχου και θα απαιτήσει την συμμετοχή κοινωνικών επιστημόνων διατεθειμένων στην εξέταση αυτών των θεμάτων.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ο.π. σελ.333 -4

¹⁴⁸ Παρασκευόπουλος, Ν.(2006), Η συγκρουσιακή ποινή (εικόνες, θεωρίες, πράγματα), στο: Κουκουτσάκη Α.(επιμ.) *Εικόνες φυλακής*, Αθήνα, Πατάκης, σελ. 48.

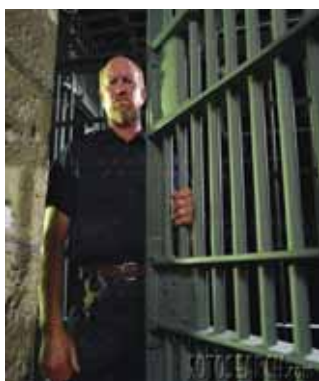
¹⁴⁹ Zimbardo P.G.& Haney C. (1998), σελ.721 αντιμετωπίζοντας εκτός μόδας μοντέλα και έννοιες που καθοδηγούν τις πρακτικές της ποινικής δικαιοσύνης και αναπτύσσουν σημαντικές και αποτελεσματικές εναλλακτικές.

Δύο σχετικές μορφές καταπίεσης που επιχειρούνται από την πλειοψηφία των κρατών – είναι ο εγκλεισμός και ο βασανισμός ατόμων. Αναφορικά με το πρώτο, ο Zimbardo αναπτύσσοντας την κριτική του θεωρεί ότι οι φυλακές είναι το κοινωνικό πείραμα κάθε κοινωνίας για την αντιμετώπιση αυτών που αρνούνται να υπακούσουν στους νόμους που τους απομονώνουν από την οικογένεια και την κοινότητά τους. Ωστόσο, αντί να αναμορφώνουν τους κρατούμενους, η πλειοψηφία των φυλακών εξελίσσεται σε χώρους του εγκλήματος. Το ποσοστό υποτροπής στις περισσότερες χώρες αποδεικνύει ότι η πλειοψηφία των κρατουμένων επιστρέφουν στις φυλακές μέσα σε μερικά χρόνια από την αποφυλάκισή τους και συνήθως για σοβαρά εγκλήματα κατά της κοινωνίας. Έτσι λοιπόν οι χώροι εγκλεισμού αποτυγχάνουν στην αντιμετώπιση των αποτυχιών της κοινωνίας. Οι φυλακές λειτουργούν με χρήματα των φορολογουμένων και συνεπώς θα πρέπει να είναι ανοιχτές σε τακτική επίβλεψη, χωρίς να συγκαλύπτονται από πέπλο της μυστικότητας που τις συγκαλύπτει. Πρόσθετα, θα πρέπει να αναζητηθούν δημιουργικές εναλλακτικές στον εγκλεισμό που να κρατούν τους παραβάτες στις κοινότητές τους αντί να τους απομονώνουν.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Zimbardo P.G.(2005)

3.2 Μια διαφορετική ανάγνωση του πειράματος STANFORD,

Υποταγή στην εξουσία της βίας: η περίπτωση των βασανιστηρίων.

Ένα από τα πράγματα που γνωρίζουμε για το βασανισμό είναι για παράδειγμα πώς συνηθισμένοι άνθρωποι όταν επανειλημμένως υπόκεινται ή γίνονται μάρτυρες βάνουσων πράξεων, αυτές μετατρέπονται σε φυσιολογικές και τότε αυτοί αποκτηνώνονται και απευαισθητοποιούνται (βασανιστές). Κάτι τέτοιο είναι λιγότερο από πειστικό.

Ενδεικτικά περιγράφεται ένα συμπτωματικό παράδειγμα από ένα συγγενές πεδίο, όπως ο ρόλος των στρατιωτών σε γενοκτονίες.

Η υπόθεση ότι οι τρομακτικές εμπειρίες του πολέμου μπορούν και αποκτηνώνουν τους συμμετόχους, είναι διαφορετική από την καταλληλότητα της εξήγησης στο My Lai, όπου εκατοντάδες ανυπεράσπιστοι χωρικοί, γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένοι, χτυπήθηκαν, βασανίσθηκαν και σφαγιάσθηκαν από Αμερικανικά στρατεύματα σε ένα τετράωρο όργιο βίας και βαναυσότητας. Είναι διαφορετικές οι απαντήσεις στη θηριωδία του πολέμου από την εγκατάλειψη σε τραύματα πολέμου, αλκοολισμό και ναρκωτικά. Ο φόνος εχθρού στη μάχη δεν είναι το ίδιο πράγμα με τον άδικο σκοτωμό άοπλων γυναικών, παιδιών και ηλικιωμένων. Ίσως γιατί υπάρχουν περισσότερες λεπτομέρειες για την υπόθεση στο My Lai. Δεν επέδειξαν όλοι οι στρατιώτες την ίδια βαναυσότητα ούτε όλοι προχώρησαν σε δολοφονίες. Κάποιοι αντιστάθηκαν στη σκληρότητα της ομάδας και παρέμειναν σε επαφή με τον τρόμο όπου ασυνείδητα αποτελούσαν μέρος. Εάν ήταν κάποιοι άλλοι υπεύθυνοι εκείνη την ώρα τότε το αποτέλεσμα θα ήταν διαφορετικό. Συνεπώς θα πρέπει κανείς να παρακολουθήσει την ιδιαιτερότητα των υφιστάμενων συνθηκών που πλαισίωναν εκείνη

την στιγμή το γεγονός και την ιδιαιτερότητα της ψυχολογίας των ατόμων που ήταν αναμεμιγμένοι. Όχι λοιπόν μόνο η ψυχολογία αλλά η ψυχολογία και η κουλτούρα - μια ψυχοκοινωνική εξήγηση. Η ψυχοκοινωνική προσέγγιση του αξιωματικού που ηγείτο της ομάδας και θεωρήθηκε υπεύθυνος για αυτή τη θηριωδία, θα διαφώτιζε το πώς συμβαίνουν τέτοιες πράξεις.¹⁵¹

Σύμφωνα με τον Zimbardo, «...μια προηγούμενη γενιά κοινωνικών ψυχολόγων προσπάθησε να μεταδώσει αυτό το γενικό μήνυμα στο κοινό, ότι δηλαδή οι καταστάσεις ενδέχεται να εκμηδενίσουν τις προδιαθέσεις της προσωπικότητας του ατόμου, ακόμη και τις αξίες ή το παρελθόν του(...)όταν βρεθούμε σε νέες καταστάσεις για την αντιμετώπιση των οποίων δεν διαθέτουμε δοκιμασμένες και αξιόπιστες συνήθειες και όταν η εξωτερική κατάσταση ασκεί ισχυρή επιρροή στη βούληση και την προσωπικότητα μας, οι περισσότεροι από εμάς μπορεί να εξαναγκαστούμε να συμπεριφερθούμε με τρόπο ξένο προς το εγώ μας». Η κοινωνική κατάσταση επηρεάζει υπογείως τη συμπεριφορά μας με τη μορφή αρχών, ρόλων, κανόνων, στολών, ομαδικών διεργασιών, κοινωνικών προτύπων, διασποράς συναισθημάτων, πιέσεων για συμμόρφωση, κυριαρχίας της εξουσίας και επιβολής ιδεολογιών.

«Η έρευνά μου για την απώλεια της ατομικής ταυτότητας (deindividuation), στο πείραμα της φυλακής του Stanford έχει καταδείξει με πόση δύναμη εργαστηριακές καταστάσεις και καταστάσεις πεδίου μπορούν να ωθήσουν καλούς ανθρώπους να εκδηλώσουν συμπεριφορές τις οποίες μέχρι τότε θεωρούσαν αδιανόητες. Κατά τον ίδιο τρόπο ο συνάδελφος μου Stanley Milgram, σε πολλές μελέτες στις οποίες συμμετείχε ευρύ και ποικιλόμορφο δείγμα, κατέδειξε ότι η πλειονότητα των ανθρώπων μπορεί να

¹⁵¹ Carrington, K.& Hogg R. (2002). *Critical Criminology. Issues, debates, challenges*. Willan Publishing, σελ.160

*καταλήξει να υπακούει τυφλά στις επιταγές της εξουσίας, υποβάλλοντας τα θύματα σε ηλεκτροσοκ που θα μπορούσαν να είναι θανατηφόρα».*¹⁵²

Για τον Foucault η απάντηση στο τι είναι βασανιστήριο, συνοψίζεται στο εξής: *σωματική ποινή, οδυνηρή και λίγο πολύ φρικαλέα, έλεγε ο Jaucourt και πρόσθετε πρόκειται για ένα ανεξήγητο φαινόμενο της έκτασης της ανθρώπινης φαντασίας σε βαρβαρότητα και σε ωμότητα.*¹⁵³

Για τη Χαρίτου-Φατούρου, τα βασανιστήρια είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της υπακοής στην εξουσία της βίας.¹⁵⁴ Ο όρος περιγράφει τις τιμωρητικές ενέργειες που επιβάλλουν οι αρχές όχι μόνο για να διαμορφώσουν την συμπεριφορά των αποδεκτών της τιμωρίας, αλλά επίσης για να δημιουργήσουν κλίμα φόβου- μέθοδο με την οποία η εξουσία της βίας διατηρεί την ισχύ της. Οι πολιτικές και ατομικές πράξεις αποτελούν, σε τελική ανάλυση, προϊόντα μακροκοινωνικών δυνάμεων.¹⁵⁵

Το πείραμα φέρνει σε αντιπαράθεση τις θεωρητικές προσεγγίσεις που υποστηρίζουν την επίδραση της προδιάθεσης με εκείνες που υποστηρίζουν την επίδραση των παραγόντων της κατάστασης, στο πλαίσιο του θεμελιώδους σφάλματος απόδοσης (σύμφωνα με αυτό οι θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για τα αίτια της ανθρώπινης συμπεριφοράς δίνουν υπερβολική βαρύτητα σε ατομικά αίτια, σε αίτια προδιάθεσης).¹⁵⁶

Οι φύλακες οι οποίοι δεν συμμετείχαν στην κακομεταχείριση των κρατουμένων, παρουσιάζουν κάποιες αναλογίες προς τους βασανιστές στη μελέτη της Φατούρου στην περίοδο της ελληνικής δικτατορίας: *«...θα έπρεπε να πληρώσουμε ακριβά, γιατί αν και είμασταν μάρτυρες όσων συνέβαιναν, η μόνη μας αντίδραση ήταν να μην πάρουμε μέρος σε αυτά που γίνονταν...για εμάς η κατηγορία θα μπορούσε να συνοψίζεται στην*

¹⁵² Χαρίτου- Φατούρου(2003), σελ.16

¹⁵³ Φουκώ (1989), σελ. 48

¹⁵⁴ Χαρίτου- Φατούρου(2003), σελ.21

¹⁵⁵ Ο.π. σελ.35

¹⁵⁶ Στο ίδιο σελ. 36 όπως παραπέμπει στον ROSS

ερώτηση: πως μπορούσατε κύριοι, να βλέπετε να συμβαίνουν όλα αυτά μπροστά στα μάτια σας και να μην κάνετε τίποτα;»¹⁵⁷

Οι τεχνικές ελέγχου των φρουρών προς τους κρατούμενους στο πείραμα θυμίζουν αρκετά τα «καψώνια» που χρησιμοποιούνται ως τεχνικές πειθαρχίας από τις στρατιωτικές δυνάμεις για την εκπαίδευση επίλεκτων μονάδων. Συνήθως είναι απάνθρωπες και ενίοτε βιαιές τεχνικές που αποσκοπούν στην εκμάθηση στρατιωτικών δεξιοτήτων, αν και ο τρόπος επιβολής τους στους αποδέκτες (συνήθως νεαροί νεοσύλλεκτοι) λειτουργεί αποπροσανατολιστικά. Υπογραμμίζει με επιθετικό τρόπο τη διαφορά ανάμεσα στο στρατιωτικό και στον έξω κόσμο που ο νεοσύλλεκτος άφησε πίσω του και εκτελούνται με τις συνθήκες άρνησης των βασικών ανθρωπίνων αναγκών του (φαγητό, ύπνο κλπ). Αν η ικανοποίηση αυτών των αναγκών παρεμποδιζόταν με βίαιο τρόπο, τότε η ψυχολογική πίεση θα αυξανόταν, οπότε θα ήταν ευκολότερη η χειραγώγηση των εκπαιδευόμενων. Ο Watson ανακεφαλαιώνοντας τις μελέτες των Beerkum και Kan Yagi σε νεαρούς νεοσύλλεκτους οι οποίοι είχαν βρεθεί σε καταστάσεις που προκαλούσαν φόβο, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι παρόμοιες ψυχολογικές πιέσεις αποδιοργανώνουν τη ψυχολογική λειτουργία. Επιπλέον μελέτες για τις τεχνικές πλύσης εγκεφάλου που εφάρμοσαν οι Κινέζοι σε Αμερικανούς στρατιώτες στην Κορέα, αναφέρουν ότι αυτές προκαλούν το αίσθημα της άμεσης επίθεσης κατά της σωματικής ύπαρξης των κρατουμένων. Η συνεχής στέρηση φαγητού και ανάπαυσης, και η αδυναμία τήρησης των κανόνων ατομικής υγιεινής ήταν μερικές από τις τεχνικές που χρησιμοποίησαν οι Κινέζοι για τη γνωστική αναδόμηση και την αναμόρφωση της ιδεολογίας.¹⁵⁸

Οι εξηγήσεις για τους βασανιστές βασίζονταν στην προδιάθεση του ατόμου, όπου ο βασανιστής είναι ένας σαδιστής ο οποίος απολαμβάνει να προκαλεί πόνο στους

¹⁵⁷ Ο.π. σελ. 40

¹⁵⁸ Ο.π. σελ. 52-3

άλλους, ένας αυταρχικός άνθρωπος που υπακούει σε οποιαδήποτε διαταγή. Την συγκεκριμένη προσέγγιση υιοθέτησαν όσοι επιχείρησαν να ερμηνεύσουν το Ολοκαύτωμα βασιζόμενοι στην έννοια της αυταρχικής προσωπικότητας (Adorno). Μια άποψη που επικράτησε στη σύγχρονη ψυχολογία, και η οποία αντανακλά τη γενικότερη κριτική της θεωρίας της προσωπικότητας βασίζεται στη δυναμική της κατάστασης. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, αν βρεθούμε στην κατάλληλη κατάσταση είμαστε όλοι ικανοί να προξενήσουμε αφόρητο πόνο σε άλλους και αυτές οι καταστάσεις διαμορφώνονται από κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες.¹⁵⁹

Η θεώρηση του Zimbardo αντιτίθεται στη λογική της τακτικής του τρόμου ως βασικό συστατικό της ανάκρισης που χρησιμοποιείται από εκατοντάδες κράτη ανά τον κόσμο. Η χρήση του βασανισμού για οποιοδήποτε σκοπό αρχίζει με την απανθρωποποίηση και τη δαιμονοποίηση των συνανθρώπων μας ως τους εχθρούς, που αξίζουν να υποφέρουν το μεγαλύτερο πόνο, ταπείνωση και δυνατό υποβιβασμό. Ωστόσο ο βασανισμός δεν ακρωτηριάζει μόνο τα θύματα αλλά και τους βασανιστές, διαφθείροντας το σύστημα πολιτικής εξουσίας με την νομιμοποίηση και διατήρηση βασανιστικών κέντρων. Η μελέτη της παράνομης, ταπεινωτικής και έξω από τα όρια του Κράτους δικαίου χρήσης βασανιστηρίων, ως το βασικό στοιχείο στη διαδικασία των ανακρίσεων των κρατουμένων στις στρατιωτικές φυλακές των ΗΠΑ, όπως και στην περίπτωση του Abu Ghraib, αποδεικνύει ότι οι θηριωδίες δεν είναι το αποτέλεσμα μερικών σαδιστών. Ο Zimbardo αναλύοντας την περίπτωση του Abu Ghraib, χρησιμοποιεί μια μεταφορά «τα σάπια μήλα σε ένα καλό βαρέλι» (για να περιγράψει την κατάσταση), αλλά είναι το «σάπιο βαρέλι» των στρατιωτικών φυλακών, όπου

¹⁵⁹ Ο.π. σελ. 155

βρίσκονται σε λειτουργία όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά του πειράματος του Stanford σε καθημερινή βάση και φυσικά σε πιο αμείλικτη μορφή.¹⁶⁰

Η περίπτωση του Abu Ghraib

Η πολιτική της κράτησης ατόμων στο Guadanamo Bay στην Κούβα, έχει εγείρει ερωτήσεις σχετικά με τα δικαιώματα αυτών που θεωρούνται εχθροί του κράτους και της κοινωνίας και χαρακτηρίζονται τρομοκράτες.. Παρομοίως, το σκάνδαλο στο Abu Ghraib, προκάλεσε ερωτήσεις σχετικά με τις συνθήκες εγκλεισμού και τα όρια του βασανισμού.

Οι φωτογραφίες που παρουσίασε η εκπομπή του CBS, 60 MINUTES II απεικόνιζαν το βασανισμό και την σεξουαλική ταπείνωση Ιρακινών κρατουμένων από μια ομάδα χαμογελαστών Αμερικανών στρατιωτών στο Abu Ghraib, την ίδια φυλακή που ο Saddam Hussein χρησιμοποιούσε για το βασανισμό και την φυσική εξόντωση πολιτικών του αντιπάλων, προκάλεσε την ερώτηση «γιατί το έκαναν». Σε μια φωτογραφία μια γυναίκα στρατιώτης συγκρατεί ένα σκύλο που ετοιμάζεται να επιτεθεί σε ένα γυμνό Ιρακινό κρατούμενο ευρισκόμενο στο πάτωμα, σε μια άλλη οι κρατούμενοι σχηματίζουν μια πυραμίδα γυμνών σωμάτων ενώ σε κάποια άλλη, ένας φυλακισμένος

¹⁶⁰ Zimbardo P.G (2005),

στέκεται πάνω σε ένα κουτί και απειλείται από την πρόκληση ηλεκτροσοκ στο κορμί του. Σε μια επίσημη απάντηση από τους αξιωματούχους της κυβέρνησης των ΗΠΑ, οι προσβολές προκλήθηκαν από σαδιστικές πράξεις, μη εποπτευόμενων μισάνθρωπων στρατιωτών που είχαν λάβει κακή εκπαίδευση και είχαν υιοθετήσει μια παράδοξη μορφή υποκουλτούρας καταδυνάστευσης και χονδροειδέστατης συμπεριφοράς. Οι πράξεις τους δεν ανταποκρίνονταν στη μάχη κατά της τρομοκρατίας ούτε αντανακλούν το αξιακό σύστημα των στρατιωτικών δυνάμεων που έχουν αναπτυχθεί στο Ιρακ.¹⁶¹

Οι κριτικές επέμειναν ότι αυτές οι πρακτικές αποτελούσαν μέρος ενός προσχεδιασμένου προγράμματος ψυχολογικής εξόντωσης των κρατουμένων πριν την έναρξη της επίσημης ανάκρισής τους. Τα επακόλουθα των γεγονότων του Abu Ghraib, ανανέωσαν το ενδιαφέρον για τις τεχνικές πίεσης και εξαναγκασμού που χρησιμοποιούνται από τις ανακριτικές υπηρεσίες των ΗΠΑ, στο πλαίσιο της απόσπασης πληροφοριών από τους «μαχητές πολέμου» σε άλλα στρατόπεδα κρατουμένων (φυλακές στο Ιρακ, Αφγανιστάν, Camp X-Ray, Guantanamo Bay και άλλες κρυφές τοποθεσίες) ανά τον κόσμο. Αξιομνήμονευτο είναι το γεγονός ότι οι ΗΠΑ παρόλο που προχώρησαν σε μια απολογία για τις θηριωδίες στο Abu Ghraib, επαναλαμβάνοντας και τις διακηρύξεις των διεθνών συμβάσεων κατά των βασανιστηρίων, στην ουσία βρίσκονται σε ένα πόλεμο κατά της τρομοκρατίας όπου ο επαναπροσδιορισμός του νοήματος του βασανισμού επιτρέπει στους ανακριτές την ανάπτυξη οποιουδήποτε εξαναγκαστικού μέτρου κριθεί κατάλληλο για τη διεκπεραίωση της διαδικασίας.¹⁶²

Πρακτικά είναι αυτό που αναγνωρίζει ο Foucault στο διττό γνώρισμα της απόσπασης ομολογίας: αρχικά τον όρκο και κατά δεύτερον τα βασανιστήρια (ως την σωματική βία για να αποσπαστεί μια αλήθεια που έτσι και αλλιώς πρέπει να

¹⁶¹McLaughlin, E & Muncie J.(2006). *The Sage Dictionary of Criminology*.Second Ed. Sage, σελ.440.

¹⁶² Ο.π. σελ.440

επαναληφθεί μπροστά στους δικαστές σαν «αυθόρμητη ομολογία» για να καταστεί απόδειξη)¹⁶³ ή ακόμη όταν του αναγνωρίζει τη νομιμοπολιτική ιδιότητα ως το τελετουργικό που ανασυγκροτεί την στιγμιαία τραυματισμένη ανώτατη εξουσία.¹⁶⁴

Η διαδικασία αυτή φαίνεται να εμπίπτει στη λογική του υπολογισμού κόστους-όφελους, όπου τα βασανιστήρια επιτρέπονται για ωφελιμιστικούς λόγους. Όταν οι πληροφορίες που μπορούν να αποσπαστούν μόνο με βασανιστήρια είναι χρήσιμες (αν για παράδειγμα πρόκειται να σωθούν ζωές), τότε όλα αυτά επιτρέπονται. Αυτό το επιχείρημα ισχύει κυρίως για βασανισμό τρομοκρατών. Οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι, οι αστυνομικοί και το προσωπικό ασφαλείας το επικαλούνται έμμεσα όταν μιλούν για αποτροπή πράξεων βίας και καταστροφής από ομάδες που εναντιώνονται στο κράτος. Ο βασανιστής ως θεμιτό μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού σπάνια προτείνεται ρητά, ωστόσο οι αποκαλούμενοι νομοταγείς πολίτες επιδεικνύουν συχνά ανοχή σε αυτή την πρακτική. Μάλιστα οι πολίτες πείθονται ακόμη περισσότερο για την αναγκαιότητα των βασανιστηρίων, αν κάποιος «ειδήμων» τους διαβεβαιώσει για το μη-επιβλαβή χαρακτήρα των μεθόδων (ο πόνος δεν τραυματίζει, δεν προκαλεί ανεπανόρθωτη σωματική βλάβη κλπ). Για το ευρύτερο κοινό, αυτή η δικαιολογία μπορεί να νομιμοποιήσει τη βαναυσότητα των πράξεων.¹⁶⁵

Ο ίδιος ο Zimbardo, αναγνώρισε αρκετές αναλογίες μεταξύ του πειράματος και των βασανισμών στο Abu Ghraib «...έχω ακριβώς της ίδιες παράλληλες εικόνες με τους γυμνούς κρατούμενους και τις σακούλες στα κεφάλια τους που ταπεινώνονται σεξουαλικά από τους φύλακες στη μελέτη του 1971». Η ιστορία φαίνεται να έχει αναπαραχθεί με ένα ανίσχυρο επικεφαλή σε ένα μέρος όπου η μονάδα δεν είχε λάβει την κατάλληλη εκπαίδευση για τη λειτουργία των φυλακών, έλλειψη πειθαρχίας και των βασικών λειτουργικών διαδικασιών, παρατεταμένη παραμονή σε ένα καθεστώς συνεχούς

¹⁶³ Φουκώ (1989), σελ.56

¹⁶⁴ Στο ίδιο σελ. 66

¹⁶⁵ Χαρίτου- Φατούρου(2003), σελ.30-1

απειλής από τους επαναστάτες που βρίσκονταν πέραν των ορίων της φυλακής. Από την άλλη πλευρά υπήρχαν οι βασικές ελλείψεις όσον αφορά τις ελάχιστες ανέσεις που απολάμβανε ο στρατός στο Ιρακ και το ολιγάριθμο προσωπικό. Οι εκτροπές της πειθαρχίας που συνέβαιναν βάραιναν το ηθικό τους- δραπετεύσεις, φτωχή τεκμηρίωση, αποτυχίες εφαρμογής του στρατιωτικού πρωτοκόλλου- και η έλλειψη κυρώσεων. Η λήψη των φωτογραφιών λειτουργούσε σαν τα τρόπαια από τις προσβλητικές τους πράξεις.¹⁶⁶

Για τον Zimbardo, η εξήγηση βρίσκεται στο γεγονός ότι οι φυλακές προσφέρουν ένα περιβάλλον όπου η ισορροπία ισχύος είναι τόσο άνιση που ακόμη και φυσιολογικοί άνθρωποι χωρίς προγενέστερα ψυχολογικά προβλήματα, συμπεριφέρονται απάνθρωπα εκτός εάν το ίδιο το ίδρυμα καταφέρει να ελέγξει τις εχθρικές προθέσεις των φρουρών. Και για τις δύο υποθέσεις γράφει χαρακτηριστικά: *«δεν είναι ότι τοποθετήσαμε σάπια μήλα σε ένα καλό βαρέλι αλλά καλά μήλα σε ένα κακό βαρέλι που σαπίζει οτιδήποτε το αγγίζει»*. Οι καταστάσεις των φυλακών είναι παραδείγματα των τεράστιων διαφορών στη δύναμη. Οι φύλακες έχουν ολοκληρωτική εξουσία επί των ανίσχυρων φυλακισμένων και έτσι η δύναμη θα ενθαρρύνει την κακομεταχείριση, εκτός και εάν υπάρχει μια αυστηρή διεύθυνση και μια διαφανής επιτήρηση που θα αποτρέψει την κατάχρηση εξουσίας. Στο Abu Ghraib, όπου και οι δύο ομάδες κρατούμενοι και φύλακες- ήταν παγιδευμένοι σε ένα ξένο περιβάλλον χωρίς κοινή κουλτούρα και γλώσσα, η κατάσταση ήταν αρκετή για να οδηγήσει σε κακομεταχείριση.¹⁶⁷

Στο επιχείρημα ότι οι στρατιώτες στις φυλακές του Abu Ghraib, ακολουθούσαν διαταγές από αξιωματικούς πληροφοριών, η εξήγηση δίνεται από το πείραμα του Milgram που περιγράφει το πώς οι άνθρωποι μπορούν να καταλήξουν στην

¹⁶⁶ Πληροφορίες από την ιστοσελίδα www.sfgate.com San Francisco Chronicle, May 8 2004, Stanford experiment foretold Iraq scandal inmates got abused in psychology study.

¹⁶⁷ Πληροφορίες από την ιστοσελίδα [www.apa.org./topics/iraqabuse.html](http://www.apa.org/topics/iraqabuse.html)

κακομεταχείριση ανθρώπων σε καταστάσεις, όπου κάποιος βρίσκεται στον ολοκληρωτικό έλεγχο κάποιου άλλου ατόμου. Βάσει των πορισμάτων μπορούν να αναγνωρισθούν κάποιες συνθήκες ως κλειδιά για την αναστολή της ανθρώπινης ηθικής, αρκετά σχετικές όμως με το Abu Ghraib:

1 υπάρχει μια αποδεκτή δικαιολόγηση για τη συμπεριφορά, συναφής προς μια ιδεολογία

2 Οι φρουροί (ή δάσκαλοι ή συμμετέχοντες στην περίπτωση των πειραμάτων του Milgram), διαστρεβλώνουν την εικόνα των θυμάτων (ή των συμμετέχοντων), χωρίς να την συγκρίνουν προς τους εαυτούς τους. Ένα υπερβολικό παράδειγμα είναι η αποκτήνωση τους ως ζώων.

3 Ευφημισμοί

4 Βαθμιαία κλιμάκωση της βίας .

Σύμφωνα με τον Zimbardo, η πλειοψηφία των στρατιωτών δεν διαπράττει αγριότητες ή θηριωδίες, αλλά λίγοι θα διασχίσουν το όριο της ανθρώπινης ευπρέπειας.. Ενώ ο Lifton, μετά από την έρευνα του για τους γιατρούς των Ναζί αλλά και από βετεράνους του Βιετνάμ αναφέρει: *«συμπεράνα ότι ο καθένας είναι εν δυνάμει σαδιστής»*. Υποστηρίζει ότι ο σαδισμός είναι μια αντίδραση στις θηριωδίες που συμβαίνουν στο περιβάλλον του. Εξαιτίας της σύγχυσης που επικρατούσε στο Ιρακ όσον αφορά το ποιος είναι ο εχθρός, ο πληθυσμός αλλά και το στρατιωτικό προσωπικό των ΗΠΑ, βίωναν ένα υψηλό επίπεδο φόβου, απογοήτευσης και εχθρότητας, το οποίο δημιουργεί στην ομάδα μια διαδικασία αγριότητας από ότι κάποιο είδος ατομικής παρέκκλισης. Περισσότερο εξαιτίας της φυσικής ροπής του φόβου και της δυσπιστίας για αυτούς που έχουν κατηγοριοποιηθεί ως ξένοι, η κατάσταση τείνει προς την ενθάρρυνση προσβολών. Τόσο οι έρευνες πεδίου όσο και οι εργαστηριακές δείχνουν ότι τα άτομα φέρουν μια προδιάθεση για ανταγωνισμό, δυσπιστία ακόμη και επίθεσης

άλλων που ταξινομούν ως παρείσακτους (πχ αλλοδαποί, μέλη κοινωνικών ή εθνικών ομάδων). Έτσι οι δράστες στη φυλακή του Abu Ghraib, δεν στράφηκαν εναντίον συμπατριωτών τους ή Ιρακινών που αντιμετώπισαν στους δρόμους, αλλά χωρίς αμφιβολία έβλεπαν τα θύματά τους ως τον «εχθρό». Για τον Zimbardo, ο καθένας είναι εν δυνάμει καλός ή κακός, το ανθρώπινο μυαλό μπορεί να οδηγηθεί στη δημιουργία είτε παραδείσων είτε κολάσεων. Εξαρτάται μόνο από τις ειδικές συνθήκες στις οποίες εμπλεκόμαστε, (όπως αυτά τα νεαρά άτομα ήταν ενσωματωμένα σε ένα «κακό βαρέλι», κατά το δικό του χαρακτηρισμό). Από την άλλη πλευρά, η απουσία ελέγχων στην άσκηση της εξουσίας, η αποτυχία της ηγεσίας αλλά κυρίως οι κοινωνικές ψυχολογικές διαδικασίες, όπως η διάχυση ευθυνών, η απανθρωποποίηση του εχθρού, η μυστικότητα της διαδικασίας, η έλλειψη προσωπικής ευθύνης, οι συνθήκες που ευνοούσαν την ηθική αποδέσμευση, η αντιμετώπιση του κακού ως αναγκαίου και η ανάπτυξη δικαιολογιών, τα κοινωνικά μοντέλα, οι πιέσεις της ομάδας προς μια πιο ανδρική πολιτισμική ταυτότητα, η ανάδειξη νέων κανόνων ως προς το τι είναι αποδεκτό από την ομάδα και η υπακοή στους αρχηγούς των ομάδων, η ανία των φρουρών, η πίεση και το αίσθημα αντεκδίκησης, όλα αυτά μπορούν να ερμηνεύσουν τις πρακτικές.¹⁶⁸

Τα βασανιστήρια απαιτούν τουλάχιστον ένα θύτη και ένα θύμα και συνεπάγονται την προμελετημένη επιβολή πόνου σε ένα άνθρωπο από ένα άλλο άνθρωπο, με διττό σκοπό την απόσπαση πληροφοριών και την πρόκληση φόβου στο κοινό γενικότερα. Συνήθως τα βασανιστήρια εκτελούνται από άτομα που έχουν λάβει μια σχετική εκπαίδευση προκειμένου τα άτομα να υπακούουν στην εξουσία της βίας. Στο σημείο αυτό επιχειρείται μια διάκριση μεταξύ υπακοής στην εξουσία και υπακοής στην εξουσία της βίας. Η ελευθερία επιλογής της ανθρώπινης συμπεριφοράς σήμερα γίνεται αντιληπτή ότι προσδιορίζεται από την κατάσταση και από το είδος του ατόμου

¹⁶⁸ Πληροφορίες από την ιστοσελίδα www.apa.org/topics/iraqabuse.html

που την προκαλεί, όπως επίσης και ότι η έκταση στην οποία η εξουσία επηρεάζει τις αποφάσεις μας, εξαρτάται από την ισχύ που αποδίδουμε σε αυτή την εξουσία. Αυτό το είδος υπακοής, συναρτάται από τους κοινωνικούς κανόνες και πιέσεις που έχουμε προσλάβει κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης μας στα πλαίσια της υπακοής στους εκπροσώπους της εξουσίας. Αυτό όμως δεν ισχύει για τον άνθρωπο που είναι υποχρεωμένος να υπακούει σε μια τιμωρητική εξουσία, η οποία αποβλέπει στη δημιουργία ενός πολιτισμού βίας. Αυτή είναι η υπακοή στην εξουσία της βίας και απαιτεί ειδική προετοιμασία. Ωθεί τους ανθρώπους να διαπράξουν απάνθρωπες, αποτρόπαιες και ενίοτε μοιραίες πράξεις βίας κατά των συνανθρώπων τους, συχνά και όταν ο εκπρόσωπος της βίας δεν είναι παρών.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Χαρίτου- Φατούρου (2003), σελ 247

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Το πείραμα δέχθηκε κριτικές στο ότι δεν τηρήθηκαν οι κανόνες δεοντολογίας καθώς και ότι υπήρξε οριακά μη επιστημονικό. Στις κριτικές συμπεριλαμβάνεται και η θέση του Fromm ο οποίος προκαλεί την ευκολία των γενικεύσεων του πειράματος. Επειδή ήταν ένα πείραμα πεδίου, ήταν αδύνατο να τηρηθούν οι παραδοσιακοί επιστημονικοί έλεγχοι. Ο Zimbardo δεν υπήρξε ένας ουδέτερος παρατηρητής, καθότι επηρέασε την κατεύθυνση του πειράματος με την εμπλοκή του στο ρόλο του επιθεωρητή της φυλακής αλλά και ταυτόχρονα ως τον επικεφαλής της πειραματικής διαδικασίας.¹⁷⁰ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Fromm: « *Ο ρόλος του πειραματιστή πρέπει να εξετασθεί σε εργαστηριακά πειράματα αυτού του είδους. Αυτός ελέγχει μια πλαστή πραγματικότητα που τη δημιουργήσε μόνος του. Με κάποιο τρόπο αυτός αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα για το υποκείμενο και για το λόγο αυτό η επιρροή του είναι υπνωτική, όπως η επιρροή του υπνωτιστή πάνω στο υποκείμενο που χρησιμοποιεί. Ο πειραματιστής απαλλάσσει σε κάποιο βαθμό το υποκείμενο από την υπευθυνότητά του και τη θέλησή του και έτσι το κάνει να υπακούει σε κανόνες που σίγουρα δε θα υπάκουγε σε μια μη υπνωτική κατάσταση*»¹⁷¹.

Ο Zimbardo έχει ανάμεικτα συναισθήματα σχετικά με την ηθική του πειράματος. Το πείραμα δέχθηκε κριτική από αρκετούς κοινωνικούς επιστήμονες, όπως

¹⁷⁰ Πληροφορίες από την ιστοσελίδα en.wikipedia.org/wiki/Stanford_prison_experiment

¹⁷¹ Fromm, E. (1977). *Η ανατομία της ανθρώπινης καταστροφικότητας*, μτφρ.Τ. Μαστοράκη, Αθήνα, Μπουκουμάνη, σελ.116

και το πείραμα του Milgram για τη μεταχείριση των ανθρώπων ως υποκείμενων της έρευνας. Στο προαναφερόμενο πείραμα του 1965, τα άτομα οδηγήθηκαν να πιστεύουν ότι προκαλούσαν όλο και πιο ισχυρότερα ηλεκτροσόκ σε κάποιον άγνωστο σε εκτέλεση της διαταγής ενός ερευνητή. Οι περισσότεροι ήταν σε δύσκολη θέση εξαιτίας της κατάστασης, αλλά τα 2/3 του δείγματος αύξησαν την ένταση του ηλεκτρισμού αν και είχε την ένδειξη «κίνδυνος-ισχυρό σοκ». Όπως και το φυλακτικό προσωπικό στο Stanford έτσι και τα άτομα στο πείραμα Milgram ανησύχησαν μετά την αποκάλυψη της σκοτεινής τους πλευράς. Το 1976 όταν ο Zimbardo ρωτήθηκε για την ηθική μιας τέτοιας έρευνας από ένα περιοδικό, δήλωσε: «...το ηθικό σημείο είναι νόμιμο μέχρι του βαθμού ως προς το ποιος είσαι ως πειραματιστής για να δώσεις σε ένα άτομο πληροφορίες για τον εαυτό του. Η αίσθησή μου είναι ότι αυτή είναι η πολυτιμότερη πληροφόρηση που μπορείς να έχεις και που σίγουρα η κοινωνία χρειάζεται». Όσον αφορά την έκθεση του πειράματος του Stanford πιστεύει ότι έχει επεκταθεί πολύ στην προστασία των υποκειμένων έρευνας προς χάριν της νέας γνώσης που θα μπορούσε να βοηθήσει την κοινωνία. *Τώρα οι επιτροπές δεοντολογίας υποθέτουν ότι οποιοσδήποτε είναι τόσο εύθραυστος έτσι ώστε αν του πεις ότι ως υποκείμενο της έρευνας απέτυχε, θα τραυματίσει την αυτοπεποίθησή του για πάντα. Έτσι η περισσότερη έρευνα τώρα γίνεται στα χαρτιά. Ρωτάμε τον κόσμο πράγματα όπως «φαντάσου ότι είσαι φύλακας πως θα συμπεριφερόσουν;»*¹⁷²

Για τον ίδιο τον ερευνητή το πείραμα ήταν ηθικό και ανήθικο ταυτόχρονα. Ήταν ηθικό στο ότι ακολούθησε τις οδηγίες της Επιτροπής δεοντολογίας, η οποία το είχε κάνει αποδεκτό. Πιο συγκεκριμένα, όλα τα άτομα είχαν ενημερωθεί εκ των προτέρων ότι αν ήταν φυλακισμένοι κάποια από τα βασικά τους δικαιώματα θα περιστελλόνταν

¹⁷² Πληροφορίες από την ιστοσελίδα www.Stanford.edu/dept στο άρθρο The Stanford Prison Experiment: still powerful after all these years και περισσότερα στο Zimbardo, P.G.(1973b), On the ethics of intervention in human psychological research: with special reference to the Stanford Prison Experiment. *Cognition*, 2, 243-256.

κατά τη διάρκεια της μελέτης, η οποία προοριζόταν να διαρκέσει περί των δύο εβδομάδων. Συνεχίζοντας, εκτιμά ότι ήταν ηθικό βάσει του γεγονότος ότι περισσότερα από πενήντα άτομα που προσήλθαν για να παρακολουθήσουν την εξέλιξη του πειράματος δεν εκδήλωσαν οποιαδήποτε αντίρρηση. Ανάμεσα σε αυτούς που δεν παρενέβησαν ήταν ένας καθολικός παπάς, ένα δημόσιος λειτουργός, επαγγελματίες ψυχολόγοι, τελειόφοιτοι σπουδαστές και προσωπικό του τμήματος ψυχολογίας που παρατηρούσαν ζωντανά βίντεο μέρους της μελέτης ή συμμετείχαν στην επιτροπή αναστολής. Αλλά θεωρείται ανήθικο όπως είπε γιατί κάποια άτομα υπέφεραν όταν σε κάποιους άλλους επιτρεπόταν η πρόκληση πόνου και ταπείνωση στους συνεργάτες τους, για μια παρατεταμένη χρονική περίοδο. Και θεωρεί ότι *παρόλο που τελειώσαμε τη μελέτη νωρίτερα από μια εβδομάδα, ωστόσο δεν το τελειώσαμε εγκαίρως.*¹⁷³

Ήταν το πρώτο που δημιούργησε ένα περιβάλλον φυλακής για μια εκτεταμένη περίοδο τουλάχιστον μιας εβδομάδας, χωρίς να γνωρίζει εάν ήταν το πρώτο ψυχολογικό πείραμα που προσομοίωσε τη φυλακή. Η ιδέα της παρατήρησης της συμπεριφοράς υποτιθέμενων φυλακισμένων και φυλάκων, γεννήθηκε ένα χρόνο πριν το πείραμα κατά τη διάρκεια ενός σεμιναρίου, με το ενδιαφέρον των φοιτητών για την τομή μεταξύ της ψυχολογίας των ατόμων και της κοινωνιολογίας των οργανώσεων.¹⁷⁴ Η μελέτη έγινε αμέσως αποδεκτή από την Επιτροπή Ερευνών, γιατί προσομοίαζε σαν ένα παιδικό παιχνίδι «κλεφτών και αστυνόμων» όπου ο καθένας θα μπορούσε οποτεδήποτε να το εγκαταλείψει, ενώ είχαν προβλεφθεί οι ελάχιστες εγγυήσεις ασφαλείας. Βασίσθηκε λοιπόν στις συμβουλές ένα σωρό ειδικών: ανάμεσά τους ένας

¹⁷³ Zimbardo (1973b),σελ. 246-250

¹⁷⁴ Είχε πραγματοποιηθεί μια πειραματική άσκηση για τους φοιτητές της κοινωνικής ψυχολογίας, διάρκειας ενός σαββατοκύριακου με τη δημιουργία μιας ψεύτικης φυλακής .

πρώην κατάδικος, σωφρονιστικοί υπάλληλοι, ένας εφημέριος φυλακών και πρώην τροφίμους.¹⁷⁵

Σε ερώτηση τι ανέμενε ή ποια ήταν τα δύο ή τρία πρωταρχικά θέματα που έλπιζε να μάθει από την παρατήρηση των διαντιδράσεων των ατόμων, ο Zimbardo σημειώνει: *«πόσο ισχυρές είναι οι δυνάμεις κατάστασης στο να παρασύρουν συνηθισμένους ανθρώπους σε συμπεριφορές αποξενωτικές; Τι συμβαίνει όταν καλοί άνθρωποι τοποθετηθούν σε ένα άσχημο μέρος, υπερισχύουν της κατάστασης ή η ίδια η κατάσταση κυριαρχεί πάνω στην ηθική και στην προηγούμενη ιστορία τους; Ποια είναι τα όρια μεταξύ παραίσθησης και πραγματικότητας σε τέτοια ιδρύματα.. Δεν γνωρίζαμε εάν τα άτομα θα εντρυφήσουν στους ρόλους τους και θα παραμείνουν ή εάν θα το αντιμετωπίσουν ως ένα παιχνίδι. Το σημείο όπου έγινε εμφανές ότι οι φυλακισμένοι και οι φύλακες δεν υποδύονταν αλλά είχαν αφομοιώσει τους ρόλους που έπρεπε να υποδυθούν.*

Η σημαντική αλλαγή ήρθε τη δεύτερη ημέρα, όταν στασίασαν οι φυλακισμένοι και οι φρουροί συνέτριψαν την στάση δυναμικά οδηγώντας τους, στο να αντιληφθούν τους ρόλους τους πιο σοβαρά και να αντιληφθούν τους φυλακισμένους ως επικίνδυνους. Πέρα από τα άτομα που εγκατέλειψαν το πείραμα, οι υπόλοιποι φυλακισμένοι ήταν σαν ζόμπι, ολοκληρωτικά αδιάφοροι υπάκουοι, και κάποιοι φρουροί επέδειξαν δεξιοτεχνικά βασανιστικές πράξεις. Άλλες κριτικές εστιάζουν στο ότι οι συμμετέχοντες βάσισαν την συμπεριφορά τους στο πως αναμενόταν να συμπεριφερθούν ή σε μια προσπάθεια απομίμησης των στερεότυπων και προκαταλήψεων που έφεραν μαζί με την είσοδό τους στο πείραμα. Με άλλα λόγια, οι συμμετέχοντες είχαν απλώς εμπλακεί σε μια εκτέλεση ρόλων. Ο Zimbardo

¹⁷⁵ Πληροφορίες από την ιστοσελίδα www.forejustice.org/zimbardo/p_zimbardo_interview.html

ανταπάντησε ότι ενώ αρχικά επρόκειτο για μια τέτοια υπόθεση, μετά οι συμμετέχοντες εσωτερίκευσαν τους ρόλους τους με την εξέλιξη του πειράματος.¹⁷⁶

Σε ένα περαιτέρω επίπεδο ανάλυσης οι κριτικές εστιάζονται στα κριτήρια εγκυρότητας του πειράματος. Πολλές από τις επιβληθείσες συνθήκες ήταν αυθαίρετες και δεν μπορούν να συσχετισθούν με τις καταστάσεις σε πραγματικές φυλακές, όπως για παράδειγμα η επίδεση των ματιών στους νεοεισερχόμενους τροφίμους, η υποχρεωτική στολή που προσομοίαζε με γυναικείο ένδυμα, η απουσία εσωρούχων, η ανυπαρξία παραθύρων και η απαγόρευση χρήσης των ονομάτων τους. Ο ίδιος ο πειραματιστής απαντά ότι η φυλακή αποτελεί μια εμπειρία σύγχυσης και απανθρωπισμού και ότι ήταν αναγκαίο να ενεργοποιηθούν εκείνες οι διαδικασίες που τοποθετούν τους έγκλειστους στο κατάλληλο πνευματικό πεδίο. Ωστόσο είναι δύσκολο να συγκριθεί η αναλογία των αποτελεσμάτων με μια πραγματική φυλακή και πραγματικά οι πειραματικές μέθοδοι δεν θα μπορούσαν να αναπαράγουν ακριβώς κάτι που άλλοι απλώς θα έλεγχαν.

Καίριο σημείο της κριτικής του Fromm, είναι ο προσδιορισμός της έννοιας της φυλακής κατά τους πειραματιστές: *«...δεν χρησιμοποίησαν τη λέξη με τη γενική έννοιά της, σαν τόπο όπου κλείνουν όλους τους παραβάτες του νόμου, αλλά εννοούσαν ειδικά τις συνθήκες που υπάρχουν σε μερικές αμερικανικές φυλακές...η περιγραφή των μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν στη φυλακή δεν ανταποκρίνεται στη πραγματική μεταχείριση αυτών που πήραν μέρος στο πείραμα. .Οι πραγματικές μέθοδοι ήταν η άγρια και συστηματική ταπείνωση και ο εξευτελισμός, όχι μόνο από την συμπεριφορά των φρουρών αλλά και από τον ίδιο τον κανονισμό της φυλακής που καταρτίστηκε από τους πειραματιστές».*¹⁷⁷

¹⁷⁶ www.forejustice.org/zimbardo/p_zimbardo_interview.html

¹⁷⁷ Fromm (1977), σελ.100

Από την άλλη πλευρά, το πείραμα διέθετε ένα μικρό αριθμό δείγματος ενώ οι αναφορές για την στάση των σαδιστών φρουρών στερούνται ακρίβειας και παράθεσης επεξηγήσεων για αυτή τη διαφοροποίηση και ειδικά όταν συνδέονται με την ουσιαστική θέση του πειράματος. Καταγράφοντας πάλι τον Fromm:

«...οι συγγραφείς πιστεύουν πως η γενική θέση που αποδεικνύεται από το πείραμα είναι ότι πολλοί ίσως οι περισσότεροι άνθρωποι μπορούν να κάνουν σχεδόν τα πάντα αν πιεστούν από την κατάσταση μέσα στην οποία βρίσκονται άσχετα από την ηθική, τις προσωπικές τους πεποιθήσεις ή τις αξίες τους ... ή απέδειξαν ότι και μόνη η κατάσταση φτάνει να μεταμορφώσει μέσα σε έξη ημέρες φυσιολογικούς ανθρώπους σε υποταγμένα, ισοπεδωμένα άτομα ή σε αδίσταχτους σαδιστές. Πιστεύω πως το πείραμα αποδεικνύει αν όχι τίποτα άλλο, τουλάχιστον το αντίθετο...τα δύο τρίτα των φρουρών δεν έκαναν καμιά σαδιστική πράξη για προσωπική τους ευχαρίστηση, το πείραμα μοιάζει μάλλον να αποδεικνύει πως κανείς δεν μπορεί να μεταμορφώσει τόσο εύκολα τους ανθρώπους σε σαδιστές μόνο και μόνο βάζοντας τους μέσα στην κατάλληλη κατάσταση. Η διαφορά ανάμεσα σε θέματα συμπεριφοράς και χαρακτήρα έχει μεγάλη σημασία εδώ. Άλλο είναι να συμπεριφέρεσαι με σαδιστικούς κανόνες και άλλο να θέλεις να απολαμβάνεις να δείχνεις σκληρός στους άλλους ανθρώπους¹⁷⁸».

Το υπόλοιπο μέρος της κριτικής εστιάζει σε ένα σωρό λεπτομέρειες, οι οποίες πραγματικά δεν βρίσκουν απάντηση στην παρουσίαση του πειράματος και αφορούν την επιλογή του δείγματος και τη χρήση των τεστ (επιλογή μέσω φυσιολογικών ατόμων), την εμπλοκή της αστυνομίας, τη μεταχείριση των κρατουμένων τόσο σε επίπεδο πληροφόρησης μέχρι του σημείου της παραπλάνησής και της προκληθείσας σύγχυσης για το τι και ποιος κινείται σε πραγματικά ή πειραματικά πλαίσια. Από τις πιο σημαντικές παρατηρήσεις είναι οι ακόλουθες: «...πέρα από την έλλειψη σαφήνειας και

¹⁷⁸ Ο.π. σελ. 104-5

την έλλειψη αυτοκριτικής εκτίμησης των αποτελεσμάτων, το πείραμα απέτυχε και σε ένα άλλο σημείο, να συγκρίνει τα αποτελέσματα του με πραγματικές καταστάσεις φυλακών του ίδιου τύπου. Άραγε οι περισσότεροι φυλακισμένοι στις χειρότερες αμερικανικές φυλακές είναι τόσο δουλικά υποταγμένοι ή οι περισσότεροι φρουροί είναι άνθρωποι σαδιστές;...θα έπρεπε να παρουσιάσουν περισσότερο ακριβή δεδομένα σχετικά με το ποσοστό των φυλακών στις ΗΠΑ που ανταποκρίνονται σε αυτόν τον εξευτελιστικό τύπο φυλακής που προσπάθησαν να μιμηθούν. ...η αποτυχία των συγγραφέων να διασταυρώσουν τα συμπεράσματά τους με την πραγματική κατάσταση είναι ακόμα πιο σοβαρή, την στιγμή που υπάρχει άφθονο διαθέσιμο υλικό...το πείραμα της φυλακής ήταν στημένο με τέτοιο τρόπο που η επίγνωση πως όλα ήταν ένα παιχνίδι μειώθηκε στο ελάχιστο...στην πραγματική ζωή το άτομο ξέρει πως η συμπεριφορά του θα έχει συνέπειες...η διαφορά ανάμεσα στους ψεύτικους και αληθινούς φυλακισμένους είναι τόσο μεγάλη, που είναι πραγματικά αδύνατο να υπάρξουν έγκυρες αναλύσεις από την παρατήρηση των πρώτων...το πολύπλοκο και επιτακτικό πρόβλημα σε κάθε άτομο και ομάδα είναι να βρούμε ποια είναι η ειδική αλληλεπίδραση ανάμεσα σε μια δοσμένη δομή χαρακτήρα και μια δοσμένη κοινωνική δομή. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο αρχίζει η πραγματική έρευνα και εμποδίζεται μόνο από τον ισχυρισμό ότι η κατάσταση είναι ο μοναδικός παράγοντας που εξηγεί την ανθρώπινη συμπεριφορά».¹⁷⁹

Στις κριτικές επισημάνσεις, είναι σκόπιμο να συμπεριληφθεί και η μερική απομίμηση του πειράματος από δύο καθηγητές των Πανεπιστημίων του Exeter και St Andrews, με τη μετάδοση κάποιων σκηνών από το κανάλι του BBC σε πρόγραμμα ριάλιτι, που έφερε τον ίδιο τίτλο ως το πείραμα (THE EXPERIMENT). Η σειρά προβλήθηκε ως μέρος της επιστημονικής έρευνας για την εξουσία και την ανισότητα και εξέτασε την συμπεριφορά δεκαπέντε ανδρών στους οποίους τυχαία είχαν ανατεθεί

¹⁷⁹ Στο ίδιο σελ.108-117

οι ρόλοι των φρουρών και των φυλακισμένων, για μια χρονική περίοδο εννέα ημερών σε μια για αυτούς τους σκοπούς φυλακή. Όπως φαίνεται οι αρχικές αναλογίες με το πείραμα του Stanford είναι πρόδηλες. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα αποτελέσματα και οι εκτιμήσεις από αυτή την έρευνα είναι αντίθετα από εκείνα στη μελέτη του Zimbardo, προκαλώντας ή και αμφισβητώντας τη γενίκευση των συμπερασμάτων του. Ειδικότερα, η δυναμική των διαντιδράσεων μεταξύ κρατούμενων και φρουρών είχε αντίθετη πορεία από αυτήν του πειράματος του Stanford. Οι φρουροί απέτυχαν να ταυτισθούν με το υψηλό status της θέσης τους και οι κρατούμενοι επέδειξαν πιο δυναμική εκδήλωση, αποκτώντας τον έλεγχο της φυλακής και οδηγώντας το φυλακτικό προσωπικό σε υποχωρήσεις. Σύμφωνα με τους πειραματιστές, η ύπαρξη της επιτήρησης δεν ακυρώνει την αξία των πορισμάτων¹⁸⁰

Η αντίδραση του Zimbardo ήταν η αμφισβήτηση της έρευνας στα εξής σημεία: επιλογή και σύνθεση του δείγματος, αντιπροσωπευτικότητα της κατάστασης της φυλακής δεδομένου ότι δεν υπήρχε οργανωτική ιεραρχία, ανυπαρξία κανόνων, συνεχής εμπλοκή και παρέμβαση των ερευνητών, μοντέλο κοινότητας όπου υπήρχε διανομή εξουσίας μέσω δημοκρατικών διαπραγματεύσεων, μαγνητοσκόπηση σε τύπου reality show Big Brother και φυσικά στα αποτελέσματα όπου στη νεώτερη εκδοχή του πειράματος οι κρατούμενοι ήταν στην εξουσία γεγονός βέβαια που δεν συνάδει με καμία πραγματική φυλακή. Πρόσθετα η κριτική του εστιάζεται στο μη επιστημονικό χαρακτήρα και στην αδυναμία πραγμάτωσης των συνθηκών που υπαγορεύουν το ψυχισμό των κρατούμενων και την έλλειψη νομιμοποιητικής βάσης για έρευνα στην προοπτική των δυναμικών της φυλακής.¹⁸¹

¹⁸⁰Reicher, S.& Haslam S.A.(2002), Social Psychology, science, and surveillance: understanding the Experiment. *Social Psychology Review*, 5, 7-17.

¹⁸¹Zimbardo, P.G. (2006), On rethinking the psychology of tyranny: The BBC prison study. *The British Journal of Social Psychology*, 1, σελ.48-50.

Το πείραμα του Stanford, έδειξε ότι η δύναμη των καταστάσεων μπορεί περισσότερο από ότι ο χαρακτήρας μας να διαμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφερόμαστε και αισθανόμαστε. Η ανωνυμία και η απεξανομίκευση τόσο του θύματος όσο και του θύτη μπορούν να αυξήσουν το βαθμό του πόνου που επιβάλλεται στο θύμα. Η επίθεση από άλλους αυξάνει την ικανότητα ενός ατόμου να επιβάλλει τον πόνο. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι εάν κάποιος πιστεύει ότι ο άλλος του επιτίθεται ή είναι έτοιμος να του επιτεθεί ή θεωρεί ότι έχει απέναντί του ένα επικίνδυνο άνθρωπο, τότε η ικανότητά του να επιβάλλει πόνο αυξάνεται ειδικά αν είναι πεπεισμένος ότι το πράττει για δίκαιο σκοπό.

Η χρήση μεταφορικών σχημάτων λόγου συγκαλύπτει τις ωμότητες. Αυτά τα μεταφορικά σχήματα λόγου και οι ευφημισμοί διαθέτουν ισχυρή δύναμη απελευθέρωσης από αναστολές, διότι κάνουν αποδεκτές τις αποτρόπαιες πράξεις και διαχέουν την ευθύνη. Το ίδιο το πείραμα, αποτελεί μια εξαίρεση στο σχήμα του Milgram περί εγγύτητας θύτη και θύματος, όπου δείχνει μια κατάσταση συνεχούς και εντεινόμενης κακομεταχείρισης παρά την ύπαρξη στενής επαφής των δρώντων. Από τα πλέον σημαντικά ευρήματα, είναι ότι δεν είναι απαραίτητο ο φύλακας να έχει προηγουμένως εκπαιδευθεί για να επιβάλλει πόνο στους φυλακισμένους. Η ίδια η κατάσταση της φυλακής λειτουργεί ως πεδίο μάθησης για τη βαθμιαία κακοποίηση εκ μέρους του δράστη.¹⁸²

Ο Zimbardo σε ένα προοίμιο ενός βιβλίου του αναφέρει: «...θα πρέπει να αρχίσουμε να ρωτάμε το γιατί και όχι απλά το ποιος. Η έρευνα υποστηρίζει ότι είμαστε πιο ευάλωτοι στις κοινωνικές συνθήκες από ότι θα θέλαμε να παραδεχτούμε. Για να εμποδίσουμε τα βασανιστήρια δεν αρκεί να αποκτήσουμε περισσότερες γνώσεις για το πώς να αντισταθούμε σε αυτές τις συνθήκες ενδυναμώνοντας τον εαυτό μας εναντίον

¹⁸² Χαρίτου- Φατούρου (2003), σελ.379

*τέτοιων επιρροών. Πρέπει επίσης να εργασθούμε προκειμένου να εμποδίσουμε κατ'αρχήν την εμφάνιση αυτών των συνθηκών».*¹⁸³

Το πείραμα του Stanford έδειξε ότι η κτηνωδία ήταν προϊόν της λειτουργίας του περιβάλλοντος της φυλακής. Η έρευνα στην κοινωνική ψυχολογία, υποστηρίζει τη θέση ότι οι καταστάσεις προσφέρουν καλύτερες εξηγήσεις και προγνώσεις για την συμπεριφορά, από ότι οι ατομικές προδιαθέσεις. Η κοινωνική ψυχολογία δείχνει πως οι κοινωνικές ομάδες επηρεάζουν την προσωπικότητα, στάσεις, κίνητρα και συμπεριφορά του ατόμου. Οι ερευνητές στην ανωτέρω επιστήμη, έχουν ασχοληθεί με τις επιδράσεις στις αντιλήψεις και πράξεις των ατόμων που σχετίζονται με ηθικά θέματα. Τα πορίσματα της εν λόγω πειραματικής κατάστασης, προσεγγίζοντας τα συμφραζόμενα το πλαίσιο και τις προσδοκίες από την εκτέλεση των ρόλων, συνεισφέρουν στην Κοινωνικής Ψυχολογίας όσον αφορά την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Οι ερευνητές κατέληξαν στο ότι το μέτρο στο οποίο οι μέσοι φυσιολογικοί άνθρωποι προσαρμόζονται στους ρόλους τους, βασίζεται στις διαφορές ανάμεσα στην ισχύ και στην υποταγή. Επέδειξαν αντικοινωνικές συμπεριφορές και στάσεις που οφείλονται στην κατάσταση που δημιουργήθηκε από το τεχνητό περιβάλλον του πειράματος. Η απερίφραστη ώθηση του πειράματος ήταν η πρόκληση της δυναμικής της υπόθεσης προδιάθεσης όσον αφορά την εκτίμηση της συμπεριφοράς μέσα στα πλαίσια της φυλακής. Αυτό που καθαρά υποδηλώνει η μελέτη του Zimbardo είναι ότι υπάρχουν παράγοντες κατάστασης που κυριαρχούν εκεί, όπου θα ευχόμαστε οι ατομικές προδιαθέσεις ή η λογική να καθόριζε τη συμπεριφορά μας. Για παράδειγμα, τόσο οι φύλακες όσοι και οι έγκλειστοι συμπεριφέρονταν με τρόπους σύμφωνους προς την κατάσταση αλλά σε ισχυρή αντίθεση με τις φυσικές τους προδιαθέσεις και την

¹⁸³ Ο.π. σελ.387

ηθική τους. Το πιο δυνατό σημείο του πειράματος ήταν ότι κατά τα άλλα φυσιολογικοί άνθρωποι θα μπορούσαν να φερθούν καταχρηστικά ακόμη και με σκληρότητα.¹⁸⁴

Η ατομική συμπεριφορά είναι σε μεγάλο βαθμό υπό τον έλεγχο των κοινωνικών δυνάμεων και των περιβαλλοντικών απ' ό,τι τα προσωπικά γνωρίσματα, ο χαρακτήρας, η δύναμη της θέλησης ή άλλες εμπειρικές κατασκευές. Έτσι δημιουργούμε μια παραίσθηση ελευθερίας με την απόδοση μεγαλύτερου ελέγχου στους εαυτούς μας, από ό,τι πραγματικά ισχύει. Έτσι υποτιμάται η δύναμη και η διάχυση των καταστασιακών ελέγχων πάνω στην συμπεριφορά διότι: α) αρκετά συχνά δεν είναι φανεροί και διακριτοί οι έλεγχοι β) μπορούμε να αποφύγουμε τις καταστάσεις που δεν ελέγχουμε και γ) χαρακτηρίζουμε αδύνατα ή παραβατικά άτομα όπου σε αυτές τις καταστάσεις συμπεριφέρονται διαφορετικά από ό,τι πιστεύουμε. Και δεύτερον όσον αφορά τις φυλακές και την παθολογία της ετικέτας, η απλή απόδοση ετικετών στα άτομα (φρουροί και φυλακισμένοι), η τοποθέτηση τους σε μια τέτοια κατάσταση όπου οι ετικέτες απολαμβάνουν ισχύ και σημασία, καθιστούν αναγκαία την εξέλιξη της παθολογικής συμπεριφοράς. Το περιβάλλον της φυλακής εγγυάται την παραγωγή αυστηρών παθολογικών αντιδράσεων στους δρώντες, στον υποβιβασμό της ανθρωπιάς τους, στη μείωση των συναισθημάτων αυτοεκτίμησης, καθιστώντας δύσκολο για αυτούς να αποτελούν μέρος της κοινωνίας έξω από τη φυλακή τους.¹⁸⁵

Όπως έχει υποστηριχθεί, τα αποτελέσματα του πειράματος αποδεικνύουν την υπακοή των ατόμων όταν τους προσφερθεί μια νομιμοποιητική ιδεολογία και η κοινωνική και θεσμική υποστήριξη. Επίσης, απεικονίζει τη θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας και της δύναμης της εξουσίας. Οι μηχανισμοί της εξουσίας και οι διαδικασίες του απανθρωπισμού των θυμάτων, συμβάλλουν αποφασιστικά στην εξάλειψη των ηθικών αναστολών, όχι μόνο άμεσα, αλλά και εμμέσως με τον

¹⁸⁴ Logsdon & Brady (1988), σελ.706

¹⁸⁵ Zimbardo P.G. (1971), σελ.155

απανθρωπισμό των ίδιων των θυτών που σταδιακά χάνουν την αίσθηση της προσωπικής ευθύνης και παύουν να λειτουργούν ως ηθικά όντα. Κάτι τέτοιο επιφέρει άμβλυνση της προσωπικής ευθύνης μετατρέποντας το άτομο σε παθητικό δέκτη και εκτελεστή εντολών.¹⁸⁶

Η μελέτη του Zimbardo απεικονίζει αυτό που ο Turner περιγράφει ως εσωτερίκευση μιας «προετοιμασμένης» κοινωνικής κατηγορίας-μιας κατηγορίας που είναι ήδη «πολιτισμικά διαθέσιμη». Κατ'επέκταση, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα άτομα προκατηγοριοποιούν τους εαυτούς τους, σύμφωνα με ότι είναι πολιτισμικά διαθέσιμο και ιστορικά ανάγεται ως πρότυπο. Υπάρχει μια υποστήριξη για την ιδέα του εαυτού στο ταίριασμα του πρωτότυπου (απόδοση self-to prototype-matching) και στο πόρισμα ότι οι κοινωνικές καταστάσεις γνωστικά αναπαριστώνται σε όρους του τυπικού προσώπου που μπορεί να βρεθεί σε αυτές.¹⁸⁷

Τι συμβαίνει όμως με την εξωτερική εγκυρότητα του πειράματος; Υπάρχουν ρεαλιστικές αναλογίες, υπάρχουν, με άλλα λόγια σημεία, όπου παραλληλίζονται με την ύπαρξη του κακού στην καθημερινότητα ή είναι απλώς επιδείξεις αυτών που οι ψυχολόγοι μπορούν να υποβάλουν τα άτομα κάτω από την πίεση πειραματικών απαιτήσεων; Οι ρεαλιστικές αναλογίες της θεωρίας του Zimbardo περί απεξανομίκευσης ανιχνεύονται κατά τον θεωρητικό στον ανθρωπολόγο John Watson, ο οποίος ερευνήσε τις συνέπειες αυτής της θεωρίας με την υπόθεση ότι τα έθνη, οι κοινωνίες που μετασχημάτισαν την εμφάνισή τους πριν εισέλθουν στον πόλεμο θα ήταν πιο βάνανυες στα θύματά τους, πιο διατεθειμένες στο βασανισμό, σε ακρωτηριασμούς και σκοτωμούς, από αυτές που δεν είχαν αλλάξει την εμφάνισή τους. Τα αποτελέσματα

¹⁸⁶ Παπαδοπούλου - Μαρκουλή (1999), σελ.95

¹⁸⁷ Eysenck, M. (1998), *Psychology an integrated approach*. Prentice Hall, σελ.376

ήταν ξεκάθαρα: 80% αυτών των κρατών που άλλαξαν διέπραξαν φρικαλεότητες στα θύματα.

Το ίδιο το πείραμα του Stanford, είναι η διερεύνηση του τι συμβαίνει όταν ενοποιηθούν όλες οι διαδικασίες στη δημιουργία των δραστών: απανθρωποποίηση των θυμάτων, απεξανομίκευση των ενδυνάμει δραστών, την τοποθέτηση όλων αυτών σε ένα νέο, ανώνυμο περιβάλλον με την παροχή ολοκληρωτικής εξουσίας στην μια ομάδα (δραστών) και την υποβολή των άλλων (θυμάτων) σε κατάσταση αδυναμίας. Ειδικότερα, οι διαδικασίες και οι μεταβλητές ερμηνεύονται μέσα από το πλαίσιο της ανωνυμίας που ωθεί στην απεξανομίκευση των εμπλεκόμενων, την παροχή άδειας ελέγχου της συμπεριφοράς των ατόμων που οδηγεί στην απανθρωποποίηση των θυμάτων μέσα σε ένα μοναδικό θεσμικό πλαίσιο της φυλακής, όπου οι περισσότερες κοινωνίες αναγνωρίζουν ότι παρέχει κάποιου είδους εγκεκριμένες κυρώσεις μέσω των υπερβολικών διαφορικών ελέγχου και εξουσίας που υποθάλπονται σε καταστάσεις εγκλεισμού.¹⁸⁸

Όπως ομολογεί και ο ίδιος ο Zimbardo έμεινε έκπληκτος από την έλλειψη της απήχησης του πειράματος στο σωφρονιστικό σύστημα των ΗΠΑ. «...όταν επιχειρήσαμε με τον Craig Haney μια ανασκόπηση της ανάλυσης της μελέτης μας, με αντιτιθέμενες απόψεις των σωφρονιστικών πολιτικών για τα τελευταία τριάντα χρόνια, τα συμπεράσματά μας ήταν αποθαρρυντικά. Οι φυλακές συνεχίζουν να είναι αποτυχημένα κοινωνικά πειράματα όπου βασίζονται σε ένα μοντέλο τιμωρίας βασισμένο στην προδιάθεση και στην απομόνωση των δραστών. Κάθε αίσθηση τροποποιήσιμων καταστασιακών παραγόντων στο εγκλημα ή στις βασικές πρακτικές επανόρθωσης που θα

¹⁸⁸ Zimbardo P.G. (2004), σελ..38

μπορούσαν να μειώσουν αποτελεσματικά τα υψηλά ποσοστά αντεκδίκησης είναι χαμένα».¹⁸⁹

Οι ΗΠΑ έχουν καταστεί το παγκόσμιο κέντρο φυλακής, με περισσότερους από δύο εκατομμύρια έγκλειστους, περισσότερους από κάθε άλλο κράτος και με τάσεις αύξησης. Η ανάλυση, αποκάλυψε ότι οι συνθήκες στη φυλακή έχουν σημαντικά χειροτερεύσει από ότι στις προηγούμενες δεκαετίες ως αποτέλεσμα της πολιτικοποίησης των φυλακών με όλους τους εμπλεκόμενους και την υιοθέτηση μιας σκληρής γραμμής λόγω των καταστάσεων φόβου στο εκλογικό σώμα από τις υπερβολές των ΜΜΕ. Οι παραπλανητικές πολιτικές σχετικά με την ποινή για το κρακκοκαΐνη χρήση, καθώς και τα three strikes, έχουν στείλει δυσανάλογως μεγάλο αριθμό Λατίνων και Αφροαμερικάνων πίσω από τα σίδερα για μακροχρόνιες ποινές.¹⁹⁰

Σε ένα μεταφορικό επίπεδο ανάλυσης, ο Zimbardo προχωρά μέσω της υπόθεσης ότι εάν οι ψυχολόγοι μπορούν να απομονώσουν τις μεταβλητές που μπορούν να συμβάλουν στη δημιουργία των δραστών, οι ηγέτες των κρατών το επιτυγχάνουν στη βία του πολέμου μέσω της κοινωνικοποίησης, της προπαγάνδας και της εκπαίδευσης.¹⁹¹

Η παράθεση των θεωρητικών και εμπειρικών δεδομένων στην κοινωνιολογία της φυλακής, έχει χρησιμότητα αναφορικά με την σύγκριση του πειράματος όσον αφορά το επίπεδο ανάλυσης της κατάστασης της φυλακής και την ικανότητα του πειράματος να ανταποκριθεί στις πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος της βίας σε αυτό το χώρο. Είναι πρόδηλο, ότι το πείραμα αποτυπώνει ορισμένες διαστάσεις της πραγματικότητας που βιώνει ένας έγκλειστος σε οριακές όμως σχεδόν υπερβολικές εκφάνσεις της. Υπολείπεται με τα κυρίαρχα προβλήματα στο χώρο της φυλακής και πιο συγκεκριμένα στο φυλετικό πρόβλημα και στην σεξουαλική κακοποίηση.

¹⁸⁹ Ο.π. σελ.42

¹⁹⁰ Στο ίδιο,σελ.42

¹⁹¹ Zimbardo P.G.(1999), σελ.13

Ειδικότερα, το φυλετικό αναδεικνύεται σε κυρίαρχο παράγοντα¹⁹² πρόκλησης βίαιων επεισοδίων, καθότι η αναλογία λευκών και έγχρωμων στις φυλακές (ιδίως στις ΗΠΑ), καθιστά τους πρώτους μειονότητα έναντι των δεύτερων. Όπως προκύπτει οι λευκοί ως η κυρίαρχη φυλή έξω από τη φυλακή, βρίσκεται σε μειονεκτική θέση στην φυλακή. Συνεπώς η έκδηλη συνειδητοποίηση της θέσης τους επηρεάζει την αντίληψή τους για τον χώρο που ζουν, τα επίπεδα επιθετικότητας και στάσεων έναντι της κυρίαρχης φυλετικής ομάδας.¹⁹³

Στην εκτεταμένη βιβλιογραφία στο θέμα της φυλακής τόσο από θεωρητική όσο και από εμπειρική σκοπιά, το θέμα της βίας όσο και της θυματοποίησης στο χώρο αυτό αλλά και του εγκλεισμού, διακινδυνεύει την ύπαρξη ενός ποσοστού σκοτεινού αριθμού. Το επιχείρημα αυτό αντλεί την ύπαρξή του από το γεγονός, ότι ο ανωτέρω χώρος φέρει αρκετές ιδιαιτερότητες τόσο λόγω της ιδιαίτερης υποκοουλτούρας, όσο και των πρωτοβουλιών για διευθέτηση των διαφορών που αναπτύσσονται μέσα από τον κώδικα των κρατουμένων.

Σε ένα δεύτερο μεθοδολογικό πεδίο και όσον αφορά τα πορίσματα των ερευνών, ο Ellis είχε ταχθεί εναντίον της χρήσης των ιδρυματικών στατιστικών ως μέτρο υπολογισμού της συλλογικής βίας, καθότι οι επίσημες στατιστικές αποτελούν ένα ισχυρό μέτρο της αστυνομικής ή σωφρονιστικής δραστηριότητας. Για παράδειγμα, η εύρεση λιγότερων προσβολών σε κρατητήρια με μεγαλύτερο μέσο όρο των εγκλείστων έναντι των αξιωματικών, μπορεί να είναι ένα προϊόν των τελευταίων (αξιωματικών) ή και καλά-επανδρωμένων ιδρυμάτων, με μεγαλύτερη ευχέρεια στον εντοπισμό δυσπροσαρμογών των κρατουμένων. Μπορεί όμως να συνιστά και το αντίθετο:

¹⁹² Σύμφωνα και με A. Cohen στο συλλογικό έργο *Prison violence* όπου η φυλετικοποίηση της βίας, οι μορφές σεξουαλικής βίας και το καθεστώς του υπερπληθυσμού αποτελούν τις κυριότερες εκδηλώσεις των βίαιων περιστατικών.

¹⁹³ Leger, R. G. (1988), Perception of crowding, racial antagonism, and aggression in a custodial prison. *Journal of Criminal Justice*, 16, σελ.178.

υπάλλληλοι με πενιχρά μέσα επάνδρωσης μπορεί να καταφεύγουν σε ανεπίσημους ελέγχους. Όπως και με κάθε μελέτη που χρησιμοποιεί επίσημες στατιστικές, ο αναλυτής θα πρέπει να υπολογίσει τα μειονεκτήματα των δεδομένων του.¹⁹⁴

Η αξιόπιστη γενίκευση των πορισμάτων του πειράματος αναφέρεται στα κριτήρια ποιότητας του πειράματος ως και την εξωτερική του εγκυρότητα, ανάγοντας τις διαπιστώσεις πέρα από τα όρια της συγκεκριμένης κατάστασης ή περίπτωσης των πειραματικών υποκειμένων. Το επιχείρημα του Zimbardo φέρεται να υπακούει σε μια ντετερμινιστική προοπτική, υπακούοντας στη λογική ενός απεξατομικευμένου δράστη, υποβιβασμού του θύματος μέσα στο πλαίσιο μιας κατάστασης που προωθεί την απελευθέρωση από ηθικούς φραγμούς. Το φαινόμενο όμως της βίας στις φυλακές όπως και προαναφέρθηκε, αποτελεί τμήμα μιας κοινωνικής (μικρόκοσμος με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά πχ ρατσισμός) καθώς και πολιτικής πραγματικότητας (πχ διαχείριση του εγκληματικού φαινομένου, μηδενική ανοχή, σωφρονιστικές πολιτικές) συναρτώμενη απόλυτα με το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο κάθε εποχής. Συνεπώς, η οποιαδήποτε αξιολόγηση της έρευνας, θα πρέπει να λάβει υπόψη της όλες τις προηγούμενες επισημάνσεις και να προσανατολισθεί στη διερεύνηση των προβληματισμών που γέννησε το πείραμα της φυλακής του Stanford.

¹⁹⁴ Tartaro C.(2002), σελ.509

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Σύμφωνα με τον Zimbardo ο πρωταρχικός λόγος για τη διεξαγωγή μιας τέτοιας έρευνας ήταν η εστίαση στη δύναμη των ρόλων, κανόνων, συμβόλων, την ταυτότητα της ομάδας, και τη κατάσταση της συμπεριφοράς που θα απωθήσει συνηθισμένους ανθρώπους. *«Έκανα έρευνα για αρκετά χρόνια στην απεξομίκευση, βανδαλισμό και απανθρωποποίηση όπου απεικονίζεται με ευκολία πως συνηθισμένοι άνθρωποι μπορούν να εμπλακούν σε αντικοινωνικές δραστηριότητες με την τοποθέτηση τους σε καταστάσεις όπου νιώθουν την ανωνυμία ή μπορούν να αντιληφθούν τους άλλους ως λιγότερο ανθρώπινους, ή ως εχθρούς ή αντικείμενα... αναρωτιόμουν μαζί με τους συνεργάτες μου τι θα συνέβαινε εάν ομαδοποιούσαμε όλες αυτές τις διαδικασίες, κάνοντας κάποια άτομα να αισθάνονται απεξομικευμένα, άλλους απάνθρωπους μέσα σε ένα πλαίσιο ανωνυμίας στο ίδιο πειραματικό περιβάλλον όπου θα μπορούσαμε πρακτικά να παρακολουθήσουμε τη διαδικασία».*¹⁹⁵

Στόχος της παρούσας εργασίας, δεν ήταν η εξαντλητική παράθεση ως η αποκλειστική εξήγηση θεωρητικών σχημάτων ούτε και η υποστήριξη ενός επιχειρήματος ιδωμένου ως μοναδικού στη διερεύνηση τέτοιων σύνθετων καταστάσεων όπως το αντικείμενο έρευνας του εν λόγω πειράματος. Η τεχνητή αναπαραγωγή ενός φαινομένου στον εργαστηριακό χώρο για την παρατήρηση και μελέτη του δεν αποτελεί μόνο πλεονέκτημα του πειράματος, αλλά και μειονέκτημά του, αφού το τεχνητό μέρος του είναι ήδη βάση για νέα μη φυσική αντίδραση του πειραματικού υποκειμένου. Είναι φανερό ότι προσεγγίζει απλά και μόνο τις φυσικές καταστάσεις.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Πληροφορίες από την ιστοσελίδα www.stanford.edu/dept με τον τίτλο του άρθρου The Stanford prison experiment still powerful after all these years το οποίο κάνει αναφορά στον Zimbardo σε συνέδριο στο TORONTO το καλοκαίρι του 1996

¹⁹⁶ Παπαδόπουλος (2005), σελ. 657-8

Από τις σημαντικότερες συνιστώσες του πειράματος ήταν (η προβολή της αντίληψης) ότι το κακό και συνεπώς η βία, δεν εκπορεύεται από την ιδιότυπη φύση του δράστη όπου το κοινωνικό περιβάλλον παραμένει αμέτοχο έως και ουδέτερο. Καταρρίφθηκε ο μύθος της καλής ή κακής φύσης των δρώντων υποκειμένων, μέσω της συνειδητοποίησης ότι η βίαιη συμπεριφορά δεν είναι η εκδήλωση συγκεκριμένων εγκληματικών προσωπικοτήτων, «των άλλων» που έχουν απομακρυνθεί από την κυρίαρχη νόρμα της φυσιολογικότητας.

Σε ένα περαιτέρω επίπεδο ανάλυσης αναδεικνύεται η δυσλειτουργία του θεσμού της φυλακής που αντιμάχεται κυριολεκτικά την αποστολή η οποία αποτελεί και το νομιμοποιητικό λόγο ύπαρξής της: την επανακοινωνικοποίηση των εγκληματιών. Μέσω της απεικόνισης του μικρόκοσμου της φυλακής, των οριακών ψυχολογικών καταστάσεων που επιβάλλει ο συγχρωτισμός των κρατουμένων, του φυλακτικού προσωπικού, του χώρου και χρόνου ως πλαισίου δράσης και της ύπαρξης των πειθαρχικών τεχνικών διαφαίνεται η αποτυχία του σωφρονιστικού εγκλεισμού.

Σύμφωνα με τον Zimbardo, το πείραμα οδήγησε την έρευνα σε ένα πλήθος κοινωνικών καταστάσεων που παράγουν παθολογικές καταστάσεις. Ο ίδιος έχει καταθέσει σε νομοθετικές επιτροπές, δικαστήρια και αρχές του Υπουργείου Αμυνας και δηλώνει ευχαριστημένος όπου μετά από μια εισήγησή του επηρέασε το Κογκρέσο στην αλλαγή ενός νόμου, έτσι ώστε οι έφηβοι κατηγορούμενοι για ομοσπονδιακά εγκλήματα να μην κρατούνται πριν τη δίκη μαζί με ενήλικες φυλακισμένους, λόγω της πιθανότητας εκδήλωσης βίας εναντίον τους. Ωστόσο, το πείραμα δεν επέφερε αλλαγές στις φυλακές ούτε στα εκπαιδευτικά προγράμματα του φυλακτικού προσωπικού. Οι φυλακές τα τελευταία εικοσιπέντε χρόνια έχουν ριζικά μεταμορφωθεί στις ΗΠΑ, και γίνονται όλο και λιγότερο ανθρώπινες όπως ανέφερε ένας από τους συνεργάτες του πειράματος ο Haney σε ένα συνέδριο στο Τορόντο. Οι ψηφοφόροι εκλέγουν πολιτικούς

που τηρούν μια σκληρή στάση κυρίως υπέρ των φυλακών ως τόπων για σκληρή τιμωρία παρά για βελτίωση..

Ένα σημαντικό επίσης θέμα, αφορά τη μεταχείριση κρατουμένων σε συνδυασμό με τις συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές και ειδικότερα πότε εκφυλίζεται η τιμώρηση σε βιαιότητα κατάχρηση και αδικία. Η αναγκαιότητα της επιστημονικής διερεύνησης του θέματος εστιάζεται έτσι στην εξασφάλιση ανθρώπινων όρων στην έκτιση της ποινής και στα κριτήρια διάκρισης μεταξύ βασανιστηρίων αφενός και απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης αφετέρου. Η προαναφερόμενη θέση προκαλεί με την σειρά της, τη συζήτηση περί της σημασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Το βασικό ερώτημα που είχε θέσει το πείραμα του Στάνφορντ δεκαετίες πίσω, είναι το τι θα έπρεπε να γίνει για να αλλάξουν τα σωφρονιστικά ιδρύματα και να προωθούν ανθρώπινες αξίες, αντί να τις καταστρέφουν. Δυστυχώς, η μετέπειτα ιστορική εξέλιξη διέψευσε τις προσδοκίες για βελτίωση των συνθηκών στις φυλακές και των σωφρονιστικών πολιτικών (ειδικά στις ΗΠΑ) που έγιναν περισσότερο αυστηρές και καταστροφικές. Κατά τη γνώμη του Zimbardo οι φυλακές είναι κοινωνικο-πολιτικά αποτυχημένα πειράματα που συνεχίζουν να επιφέρουν το χειρότερο στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων γιατί το κοινό είναι αδιάφορο στο τι πραγματικά συμβαίνει στις φυλακές εκεί και οι πολιτικοί τις χρησιμοποιούν, γेमίζοντας τις για να επιδείξουν την σκληρή τους στάση. Η μελέτη αποδεικνύει για παράδειγμα ότι οι καλοί άνθρωποι δεν είναι αρκετοί στην αποτροπή υπερβολικών καταχρήσεων. Οι ατομικές διαφορές δεν επηρεάζουν σχεδόν καθόλου στην προοπτική μιας υπερβολικής κατάστασης.

Η περιγραφή του Foucault είναι περισσότερο αντιπροσωπευτική φανερώνοντας τη διαχρονική της αξία, όταν προχωρεί και σε μια κριτική προσέγγιση του ποινικού

εγκλεισμού: «...διότι η έκτιση μιας τέτοιας ποινής δύσκολα ελέγχεται και υπάρχει ο κίνδυνος οι φυλακισμένοι να εκτίθενται στην αυθαιρεσία των φυλάκων τους...να στερείς την ελευθερία από έναν άνθρωπο και να τον επιτηρείς μέσα στη φυλακή είναι άσκηση τυραννίας.. η φυλακή είναι το σκοτάδι, η βία και η καχυποψία.»¹⁹⁷

και Zimbardo (2004) σελ. 21 Εκτιμώντας και ζυγίζοντας τις προτάσεις και τις προβληματικές που έθεσε η παρούσα μελέτη μπορεί να ανιχνευθεί μια πρόταση προς βελτίωση των υφιστάμενων σωφρονιστικών πρακτικών μέσω των προγραμμάτων ψυχολογικών μεταχειρίσεων και προσέγγισης των ατόμων, προσανατολισμένης στην κατεύθυνση του what works, διάσταση του τι πραγματικά αποδίδει ενδυναμώνοντας τη γνώση αναφορικά με τον έλεγχο του εγκλήματος και επηρεάζοντας την πολιτική αλλά και την πρακτική.¹⁹⁸

Είναι σαν η ίδια η λογική του πειράματος του Stanford να προκαλεί την συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας μιας τιμωρίας χωρίς βασανιστήρια: «...ότι στο χειρότερο δολοφόνο υπάρχει τουλάχιστον ένα στοιχείο που πρέπει κανείς να το σέβεται όταν τιμωρεί: το ανθρώπινο στοιχείο».¹⁹⁹

¹⁹⁷ Φουκώ (1989), σελ.153-4

¹⁹⁸ Cullen F.T. & Gendreau P. (2001), σελ.333 -4

¹⁹⁹ Φουκώ (1989),σελ.100

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αμανατίδου, Ε.Β.(1986). «Η βία στις φυλακές», στο: *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, 2, 17-22.

Arendt, H.(2000). *Περί βίας*, εισαγωγή-μετάφραση: Βάνα Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

Bandura, A.(1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*. Special issue on Evil and Violence, 3, 193-209.

Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α.(1996). «Επίμετρο, με την ευκαιρία των πρόσφατων δραματικών γεγονότων του Κορυδαλλού», στο Κ.Δ. Σπινέλλη και Α.Τσήτουρα: *Κρατούμενοι και Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλα, 103-110.

Carrington, K.& Hogg R. (2002). *Critical Criminology. Issues, debates, challenges*. Willan Publishing.

Cavallaro, J.(2003). Review violence workers: police torturers and murderers reconstruct brazilian atrocities by Martha Huggins, Mika Haritos-Fatouros and Philip G.Zimbardo, *British Journal of Criminology* 43, 817-820.

Cohen, A., Cole G.F.& Bailey R.G. (1976). *Prison violence*. Lexington Books.

Cohen, S.(2002). *States of Denial*, Polity Press.

Cooke, D.J.(1991). Violence in prisons: the influence of regime factors. *The Howard Journal*, 30, 95-109.

Cullen, F.T. & Gendreau P. (2001). From nothing works to what works: changing professional ideology in the 21st century. *The Prison Journal*, 81, 313-338.

Δασκαλάκης, Γ.Δ. (1969). Η στρατηγική της αβιαίης βίας. Ανάτυπο από το Χριστουγεννιάτικο Τεύχος της *Νέας Εστίας*.

Δημητρίου, Σ.(2003). *Μορφές Βίας*, Αθήνα, Σαββάλας.

Δημόπουλος, Χ. (1998). *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*. Εγκληματολογικά, 11, Αθήνα/Κομοτηνή, Εκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλα.

Δημόπουλος, Χ. (2004). *Η μεταχείριση των επικίνδυνων κρατουμένων*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Eysenck, M (1998). *Psychology an integrated approach*. Prentice Hall.

Farrington, K.(1992).The modern prison as total institution ? Public perception versus objective reality. *Crime & Delinquency*, 1, 6-26.

Fisher – Giorlando, M & Jiang, S.(2002). Inmate misconduct: a test of the deprivation, importation and situational models.*The Prison Journal*, 82, 335-358.

Franklin, T.W.& Franklin, C.A.& Pratt T.C. (2006), Examining the empirical relationship between prison crowding and inmate misconduct: a meta-analysis of conflicting research results. *Journal of Criminal Justice*, 34, 401-412.

Fromm, E. (1977). *Η ανατομία της ανθρώπινης καταστροφικότητας*, μτφρ.Τ. Μαστοράκη, Αθήνα, Μπουκουμάνη.

Haney, C.Banks W.C. & Zimbardo P.G. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1, 69-97. Διαθέσιμο και από ιστοσελίδα: www.prisonexp.org.

Hogg, M.A. & Vaughan G.M. (2005). *Social Psychology*, Fourth edition, Pearson, Prentice Hall.

Goffman, E. (1963/2001), *Στίγμα*, μτφρ. Δ. Μακρυνιώτη, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

Καλογεράτος, Π.(1994):«Φυλακές,φυλακισμένοι και πολιτικό σύστημα», στο *Οι Ελληνικές Φυλακές, από το νόμο στην πραγματικότητα Β΄Συνέδριο*, Αθήνα –Κομοτηνή, Αντ.Ν. Σάκκουλα, 11-33.

Kaiser, G.: «Τα ανθρώπινα δικαιώματα κατά την εκτέλεση της στερητικής της ελευθερίας ποινής από διεθνή συγκριτική σκοπιά», μτφρ. Ε.Λαμπροπούλου στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, 1993-1995, 11-45*

Καρύδης, Β.(2000). Το αδιαχώρητο στις Ελληνικές φυλακές, ένα κεντρικό πρόβλημα ή μια «λειτουργική δυσλειτουργία»; στο Κουράκης Ν.Ε.(επιμ.) *Αντεγκληματική Πολιτική II*, Αθήνα, Αντ.Ν.Σάκκουλα, 123-134.

Λαμπροπούλου, Ε (1999α). *Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των θεσμών Ποινικής Δικαιοσύνης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Λαμπροπούλου, Ε. (1999β). *Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Λαμπροπούλου, Ε. (1994). *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Leger, R. G. (1988). Perception of crowding, racial antagonism, and aggression in a custodial prison. *Journal of Criminal Justice, 16*, 167-181.

Logsdon, J.M. & Brady F.N.(1988). Zimbardo's "Stanford Prison Experiment" and the Relevance of Social Psychology for Teaching Business Ethics. *Journal of Business Ethics, 7*, 703-710.

Λυδάκη, Α. (2006). «Κι αν βγω απ' αυτή τη φυλακή... Διαδικασίες αποδόμησης το εαυτού στην ταινία Τελευταία έξοδος: Ρίτα Χέιγουορθ», στο: Κουκουτσάκη Α. (επιμ.) *Εικόνες φυλακής*, Αθήνα, Πατάκης, 191-220.

Μαγγανάς, Α.(2004). *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Μαυρής Μ. (2003). *Το πανοπτικό του χρόνου (η διαχείριση του χρόνου σε συνθήκες μακροχρόνιας στέρησης της ελευθερίας)*, Αθήνα, Τυποθήτω –Γιώργος Δαρδανός.

May J.P.(2000). *Building violence, how America's rush to incarcerate creates more violence* Sage.

McLaughlin, E & Muncie J.(2006). *The Sage Dictionary of Criminology*.Second Ed. Sage.

Πανούσης, Γ.(2002). *Η ποιητική του φυλακισμένου χώρου*, Αθήνα –Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλα.

Πανούσης, Γ.(2004). «Ποίος ο διαφθορεύς του κρατούμενού μας; (Διαφθορά και Φυλακή)» *Ποινική Δικαιοσύνη*, 3, 315-329.

Παπαδάτος, Π.(1980). *Η επιθετικότητα, η βία και η καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*. Αθήνα- Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλα.

Παπαδοπούλου, Δ.- Μαρκουλής Δ.(1999). *Θετικές και αρνητικές μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς*. Θεσσαλονίκη, Αδελφών Κυριακίδη.

Παπαδοπούλου, Π.(1994): «Η φυλακή αντικείμενο έρευνας αναμνήσεις και αντιφάσεις από την επιτόπια έρευνα στις φυλακές» στο : *Οι Ελληνικές Φυλακές, από το νόμο στην πραγματικότητα Β'Συνέδριο*, Αθήνα –Κομοτηνή, Αντ.Ν. Σάκκουλα, 41-48.

Παπαδόπουλος, Ν.Γ. (2005). *Λεξικό της Ψυχολογίας*, Αθήνα, Σύγχρονη Εκδοτική.

Παπαστάμου, Σ.(1999). *Σύγχρονες έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία, Διομαδικές σχέσεις*, Αθήνα, Οδυσσέας.

Παπαστάμου, Σ.(1989). *Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας*, Αθήνα, Οδυσσέας.

Παρασκευόπουλος, Ν.(2006). Η συγκρουσιακή ποινή (εικόνες, θεωρίες, πράγματα), στο: Κουκουτσάκη Α.(επιμ.) *Εικόνες φυλακής*, Αθήνα, Πατάκης, 39-62.

Penfold, R. (2003) : Review punishment and civilization by John Pratt, *British Journal of Criminology* 43, 815-817.

O'Donnel, I.& Edgar K.(1999). Fear in prison. *The Prison Journal*, 79, 90-99.

Reicher, S.& Haslam S.A.(2002). Social Psychology, science, and surveillance: understanding the Experiment. *Social Psychology Review*, 5, 7-17.

Tartaro, C.(2002). The impact of density on jail violence. *Journal of Criminal Justice*, 30, 499-510.

Thio, A.(1998). *Deviant Behavior*. Ohio University, Addison Wesley Longman, Inc.

Τσαλίκोगλου, Φ.(1996). *Μυθολογίες βίας και καταστολής*. Αθήνα, Παπαζήσης, Β΄ Έκδοση.

Τσήτουρα, Α.(1996). «Σύντομη ανασκόπηση του έργου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας. Η συμβολή των μη κυβερνητικών οργανώσεων» στο: Κ.Δ. Σπινέλλη και Α.Τσήτουρα:*Κρατούμενοι και Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλα, 93-101.

Τσόμσκυ, Ν.(1974), *Λουτρά Αίματος*, Αθήνα, Ηριδανός.

Zimbardo, P.G.(1971). The power and pathology of imprisonment. Congressional Record. Hearings before Subcommittee No 3, of the Committee on the Judiciary, House of Representatives, Ninety-Second Congress, First Session on Corrections, Part II, prisons, prison reform and prisoner rights. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 15, 110-157 Διαθέσιμο και από ιστοσελίδα: www.prisonexp.org.

Zimbardo, P.G., Haney C.Banks,W.C. & Jaffe D. (1973). The mind is a formidable jailer: a pirandellian prison. *The New York Times Magazine*, 6. Διαθέσιμο και από ιστοσελίδα: www.prisonexp.org.

Zimbardo, P.G.(1973b). On the ethics of intervention in human psychological research: with special reference to the Stanford Prison Experiment. *Cognition*, 2, 243-256.

Zimbardo, P.G. (1989). Quiet Rage: The Stanford Prison Experiment video. Stanford CA: Stanford University.

Zimbardo, P.G.& Haney C. (1998). The past and future of U.S.Prison Policy, twenty-five years after the Stanford Prison Experiment. *American Psychologist*,7, 709-727.

Zimbardo, P.G.(1999). Transforming people into Perpetrators of Evil, why does genocide continue to exist? Holocaust Studies Center,Sonoma State University, 1999 Holocaust Lectures.

Zimbardo, P.G.& Maslach.C.& Haney C.(2000). Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, transformations, consequences. Στο: T.Blass *Obedience to Authority: Current perspectives on the Milgram paradigm*, Mahwah, N.J. Erlbaum, 193-237. Διαθέσιμο και από ιστοσελίδα: www.prisonexp.org.

Zimbardo, P.G.& Johnson R.L.&Weber A.L. (2000). *Psychology*, 3rd Ed., Allyn & Bacon A Pearson Education Company.

Zimbardo, P.G. (2004). A situationist perspective on the psychology of evil: understanding how good people are transformed into perpetrators, in A.G.Miller.*The social psychology of good and evil*, Guilford Press, 21-50. Διαθέσιμο και από ιστοσελίδα: www.prisonexp.org.

Zimbardo P.G.(2005). Liberation Psychology in a time of terror. The Dagmar and Vaclav Havel Foundation VIZ 97, Award for 2005 Διαθέσιμο και από ιστοσελίδα: www.prisonexp.org.

Zimbardo, P.G. (2006). On rethinking the psychology of tyranny: The BBC prison study. *The British Journal of Social Psychology*, 1, 47-53.

Φουκώ, Μ.(1976/1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Κ.Χατζηδήμου, Ι. Ράλλη, Αθήνα, εκδόσεις Ράππας,.

Φουκώ, Μ.(1991). *Η Μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα, Ύψιλον.

Φουκώ, Μ. (1999). *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός, το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές*, μτφρ. Σ. Παντελάκης, Αθήνα, Μαύρη Λίστα.

Χάιδου, Α(2002). « *Το Σωφρονιστικό σύστημα ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Χαρίτου - Φατούρου Μ.(2003). *Ο βασανιστής ως όργανο της κρατικής εξουσίας, ψυχολογικές καταβολές*, μτφρ. Μ. Αβαριτσιώτη, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

www.en.wikipedia.org/wiki/Stanford_prison_experiment

www.sfgate.com

www.apa.org./topics/iraqabuse.html

www.Stanford.edu/dept

www.forejustice.org/zimbardo/p_zimbardo_interview.html

www.prisonexp.org.

Η παρούσα εργασία διαπραγματεύεται μια συνοπτική περιγραφή του πειράματος Stanford και της εξέλιξής του, με άξονα αναφοράς τη βία, όπως αυτή αποκρυσταλλώνεται στα πλαίσια της αμφίδρομης επιθετικότητας που επέδειξαν οι συμμετέχοντες στο πείραμα, προβάλλοντας έτσι τα σημεία σύγκλισης της νοσηρότητας του χώρου της φυλακής, (έχοντας ως βάση το εν λόγω πείραμα) και τη διερεύνηση των φαινομένων παθογένειας που απαντώνται στη ζωή των εγκλείστων. Ειδικότερα, η ανάλυση πρόκειται να στραφεί προς την παθογένεια του χώρου της φυλακής και στην περιγραφή των έκρυθμων και οριακών καταστάσεων της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Ένα σημαντικό επίσης θέμα αφορά τη μεταχείριση κρατουμένων σε συνδυασμό με τις συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές και ειδικότερα τότε εκφυλίζεται η τιμώρηση σε βιαιότητα κατάχρηση και αδικία. Η αναγκαιότητα της επιστημονικής διερεύνησης του θέματος εστιάζεται έτσι, στην εξασφάλιση ανθρώπινων όρων στην έκτιση της ποινής και στα κριτήρια διάκρισης μεταξύ βασανιστηρίων αφενός και απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης αφετέρου. Η προαναφερόμενη θέση προκαλεί με την σειρά της τη συζήτηση περί της σημασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των κρατουμένων. Οι μεταφορικές προεκτάσεις ως και οι αναλογίες των πορισμάτων και των νοημάτων που εκπορεύονται από το πείραμα, αποτελούν με την σειρά τους ένα ξέχωρο πεδίο ανάλυσης.

Τέλος αξιοσημείωτο είναι ότι η διεξαγωγή του πειράματος Stanford ως η μελέτη των ψυχολογικών αποτελεσμάτων της ζωής στη φυλακή φέρει και ένα αντιφατικό χαρακτήρα το οποίο συνίσταται αρχικά στην πρόωρη διακοπή του πειράματος δηλωτικό της αποτυχίας ολοκλήρωσής του, αλλά ταυτόχρονα διευρύνει τον εγκληματολογικό ορίζοντα με την ανάδειξη σημαντικών ερωτημάτων προς διερεύνηση νέων θεμάτων με πρωτεύοντα τα εξής «πως είναι εφικτό η ανθρώπινη βούληση να

κατευθυνθεί και τι είναι αυτό που ωθεί τους κατά άλλα ήσυχους ανθρώπους να διαπράξουν αδικήματα ακόμη και να φερθούν ανήθικα ή απαξιωτικά έναντι των συνανθρώπων τους;»

Ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος και παντού είναι φυλακισμένος.

*Those who can make you believe absurdities can make you
commit atrocities*

VOLTAIRE